

Dincolo de stereotipul gazetăresc al diplomelor „bon pour l'Orient”, ce pare că ar fi venit de la Bruxelles și căruia, poate, ar merita să i se reconstituie cândva istoria, studiul nostru a urmat traseul unor interogații cu privire la tema prezenței românilor în amfiteatrele Universității Libere. Bunăoară, ne-a interesat cum funcționa sistemul universitar belgian și cel al titlurilor conferite de acesta; cine erau și ce au devenit în timp românii care obțineau diploma de doctor (în drept, științe politice și administrative, filosofie și literă, medicină ori științe fizico-matematice, naturale) sau de inginer; în ce consta sprijinul oficialităților de la București pentru studenții de la Universitatea Liberă; cum se desfășura viața de zi cu zi din afara sălilor de curs a tinerilor plecați la studii etc.

În cercetarea noastră am investigat izvoare istorice – puțin sau deloc știute – din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (București), dar și o seamă de date din fondurile documentare ale Archives Générales du Royaume de Belgique ori ale Bibliothèque Royale Albert Ier (Bruxelles). Demersul ce s-a configurat a fost unul de istoria formării elitelor, de migrație studențească, pe de o parte, iar, pe de alta, de istorie culturală, abordată, în parte, în dimensiunea microistoriei (prin fragmentarea voită/nevoită a biografiilor).

Răspunsurile la întrebările noastre au fost, la rândul-le, fragmentare (nicio temă nu poate fi epuizată pe de-a-ntregul; de aceea, istoricul nu reconstituie decât parțial, ipotetic, fragmentar, detaliile trecutului). Dar aceste fragmente, aparent în neorânduială, s-au asociat într-o formulă clasică, simetrică, fiecare capitol al cărții având câte patru secțiuni, un preambul și o încheiere. Întregul volum se construiește, formal, în aceeași manieră.

Laurențiu Vlad

• Universitatea Liberă și Universitatea Nouă din Bruxelles (1834-1934): scurt istoric • Românii titulari ai unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles (1863-1914) • Românii titulari ai unei diplome de inginer la Universitatea Liberă din Bruxelles (1875-1903) • Statutul diplomelor conferite românilor de Universitatea Liberă și Universitatea Nouă din Bruxelles • Stipendii, burse, finanțări diverse pentru studenții români la Universitatea Liberă din Bruxelles • Studenți români în afara amfiteatrului (Universitatea Liberă și Universitatea Nouă din Bruxelles): aspecte de viață cotidiană.

INSTITUTUL EUROPEAN

Pe copertă: Palatul Universității Libere din Bruxelles, strada Sols, 1842-1928 (reproducere după un tablou de Victor Gilsoul)

STUDENȚI ROMÂNI LA UNIVERSITATEA LIBERĂ
DIN BRUXELLES

LAURENȚIU VLAD

LAURENȚIU VLAD

STUDENȚI ROMÂNI LA UNIVERSITATEA LIBERĂ DIN BRUXELLES

...doua jumătate a veacului al XIX-lea • Prima parte a secolului al XX-lea

INSTITUTUL EUROPEAN

LAURENȚIU VLAD

Studenți români la Universitatea Liberă din Bruxelles

**(a doua jumătate a veacului al XIX-lea – prima parte
a secolului al XX-lea)**

INSTITUTUL EUROPEAN
2014

Cuvinte-cheie: *migrația studențească, formarea elitelor românești, Universitatea Liberă din Bruxelles, viața cotidiană în afara amfiteatrelor, secolele XIX-XX*

Cuprins

Cuvânt de introducere / 7

Capitolul I. Universitatea Liberă din Bruxelles în prima sută de ani de existență / 19

- I.1. Universitatea Liberă din Bruxelles: statut, administrație / 24
- I.2. Despre facultățile Universității Libere din Bruxelles / 28
- I.3. O dizidență a Universității Libere din Bruxelles: Universitatea Nouă / 40
- I.4. Câteva date statistice cu privire la Universitatea Liberă din Bruxelles / 47

Capitolul II. Românii titulari ai unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles (1863-1914) / 55

- II.1. Doctori în drept (1871-1913) / 56
- II.2. Doctori în științe politice și administrative (1863-1898) / 68
- II.3. Doctori în filosofie și litere (1872-1905) / 76
- II.4. Doctori în medicină și doctori în științe (1873-1914) / 81

Capitolul III. Miscellanea. Universitatea Liberă și Universitatea Nouă: absolvenți, diplome, asociații, stipendii pentru studii / 97

- III.1. Românii absolvenți ai Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1875-1903) / 98

- III.2. Despre diplomele de doctor și de inginer obținute de români la Universitatea Liberă ori la Universitatea Nouă din Bruxelles / 107
- III.3. Scurte note cu privire la asociațiile studenților români de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1904, 1925) / 116
- III.4. „Schimbul de favoare” pentru studenți români de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1919-1924) / 124

Capitolul IV. Fragmentarium epistolar. Câteva istorii ale unor studenți români de la Universitatea Liberă și de la Universitatea Nouă din Bruxelles / 133

- IV.1. Un „etern” student: politehnistul Vasile Butză mereu în căutare de subvenții / 135
- IV.2. Un student „rău-platnic”: Petre Zlătescu, doctor în drept fără diplomă / 147
- IV.3. Un aspirant la studenție: Victor Eminescu în anticamera Facultății de Drept / 161
- IV.4. Un student boem: poetul Florian Becescu / 171

În loc de concluzii / 183

Bibliografie / 195

Résumé / 205

Indice / 217

Ilustrații / 227

Cuvânt de introducere

Răsfoind jurnalul „Cronica” din vara anului 1904, mai precis din 29 iulie, am găsit un articol în care era criticată moda de a aduce artiști străini, nu neapărat valoroși sau recunoscuți, pentru a efectua lucrări importante, de un simbolism public aparte, în România de la cumpăna veacurilor. Articolul, semnat cu un pseudonim, Lys, era intitulat *Mania streinismului* și aducea în prim plan faptul că Primăria Capitalei comanda un bust, ce trebuia să-l înfățișeze pe Rege, unui sculptor florentin, un anume Romanelli, destul de modest, în opinia autorului, care nu avea la activ decât un monument al lui Victor Emanuel ridicat pe undeva prin Italia¹. Creațiile acestor artiști străini, importați în România, „cari’și bat joc de noi”, îi păreau jurnalistului precum „faimoasele diplome din Bruxelles pe care stetea scris « bon pour l’Orient »”²... A fost lectura care ne-a îndemnat să căutăm dincolo de stereotipul gazetăresc, de altfel, cunoscut în lumea culturală autohtonă a celei de-a doua jumătăți a veacului al XIX-lea până către deceniul al patrulea al celui următor, străduindu-ne să nuanțăm, să înțelegem cum funcționa sistemul universitar belgian, care era regimul titlurilor / diplomelor academice, cine erau beneficiarii lor din România, ce specializări li s-au părut la îndemână sau ce cariere au îmbrățișat, cât de mult se implica statul în sprijinirea tinerilor plecați la studii la Bruxelles, Gand, Liège ori Louvain, ce viață duceau aceștia în afara amfiteatrelor?...

¹ Lys, *Mania streinismului*, în „Cronica”, IV, 932, 29 iulie 1904, p. 1.

² *Ibid.*

Acestor întrebări, dar și altora, am căutat să le găsim răspunsuri; am făcut-o momentan doar parțial, aplecându-ne asupra unui studiu de caz, anume prezența studenților români la Universitatea Liberă din Bruxelles, demers ce nu-l vedem ca unul definitiv, căci au mai rămas surse la care nu am avut deocamdată acces.

*
* *

Studiul de față face parte dintr-un demers mai vechi al nostru, pe care ne străduim să-l documentăm de ceva vreme. Este vorba de încercarea de a reuni în paginile aceluiași volum detaliile relative la prezența studenților români în amfiteatrele universităților din Bruxelles, Gand, Liège sau Louvain, precum și ale altor instituții de învățământ superior din Belgia (Anvers, Mons, Verviers etc.) în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și în prima parte a celui următor. Cum deja am mai spus, pentru moment nu am reușit decât să conturăm o parte din acest proiect mai vast, ce va fi dezvoltat în lucrări viitoare. Prezentul volum a fost conceput în patru secțiuni distincte, pe care le vom trece în revistă în rândurile ce urmează.

Cea dintâi secțiune a retratat o istorie instituțională a Universității Libere din Bruxelles, valorificând detaliile legislației din domeniu, statutele și dezvoltările sale administrative, dar și curriculare (principii fondatoare, sisteme de conducere, domenii, facultăți, specializări, institute de cercetare etc.), fără a neglija datele statistice (număr de studenți, cadre didactice, cursuri etc.). Demersul introductiv a avut o importanță aparte, căci a conturat cadrul general în care s-au desfășurat și articulat celelalte trei secțiuni ce au urmat.

Am valorificat în cuprinsul acestei prime părți a studiului nostru date de istorie generală ale învățământului superior belgian, ale Universității Libere sau ale

altor instituții de același fel (preluate dintr-o seamă de lucrări pe care le datorăm lui Léon Vanderkindere, Eugène Goblet d'Alviella, Guillaume des Marez, Paul Harsin, Camille Liégeois, Fernand Kraentzel, Jean Bartier, Pierre Goffin, Wim Van Rooy, Andrée Despy-Meyer ori Pieter Dhondt), dar și documente legale sau cu un potențial statistic însemnat (spre exemplu, legile cu privire la organizarea învățământului superior din Belgia din 1835 și 1849 sau listele de absolvenți ori studenți / studente publicate în anexele volumelor lui Léon Vanderkindere, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Imprimerie P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884, pp. XCIX-CCXVIII, Andrée Despy-Meyer (avec la collaboration de Jacques Becquevort), *Les Femmes et l'enseignement supérieur. L'Université Libre de Bruxelles de 1880-1914*, Université Libre de Bruxelles – Service des Archives, Bruxelles, 1980 etc.). De un real folos ne-au fost și datele statistice cu privire la populația studentescă de la Universitatea Liberă sau de la cea Nouă din Bruxelles din studiile lui Wim Van Rooy (*L'Agitation étudiante et la fondation de l'Université Nouvelle en 1894*, în „Revue Belge d'Histoire Contemporaine”, VII, 1-2, 1976, pp. 197-241) și Pieter Dhondt (*Foreign Students at Belgian Universities. A Statistical and Bibliographical Approach*, în „Revue Belge d'Histoire Contemporaine”, XXXVIII, 1-2, 2008, pp. 5-44).

Al doilea capitol al volumului este un studiu referitor la românii titulari ai unui doctorat (în drept, științe politice și administrative, filosofie și litere, medicină ori științe) la Universitatea Liberă din Bruxelles în perioada 1863-1914. Punctul de pornire a fost studiul lui Constantin C. Angelescu (*Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în „Studii și Cercetări Istorice”, XVIII, noembrie 1943, pp. 119-126) și sursa folosită de acesta (listele cu titularii de doctorat publicate

de Léon Vanderkidere, deja evocate de noi mai devreme, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*). Pe lângă unele corecturi și contextualizări, am completat datele amintite cu informații suplimentare extrase dintr-o sursă pusă în circulație de noi (*Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, Imprimerie O. Lamberty, Bruxelles, f.a., pp. 69-130).

Dacă investigația lui Constantin C. Angelescu se oprea la anul 1884, noi i-am dus mai departe demersul, stăruind asupra perioadei ce a urmat, până în 1914. De asemenea, pentru anii 1863 – 1884 am avut în vedere o lectură atentă a listelor publicate de Léon Vanderkindere, căutând să aducem în plus față de înaintașul nostru o serie de comparații cu alte date statistice ori calitative, care să ne permită să înscriem într-o anumită traiectorie performanțele tinerilor români. Totodată, am procedat la o serie de ajustări, completări, corecturi, reevaluări formale și de fond ale demersului întreprins de Constantin C. Angelescu. Bunăoară, în listele lui Léon Vanderkindere noi am găsit trei persoane care au terminat doctoratul în medicină la Universitatea Liberă până în 1884, în loc de două, câte reținuse Constantin C. Angelescu. Mai departe, am introdus în discuție o seamă de date comparative, ce ne-au permis să calculăm procentul de români titulari ai unei diplome de doctor față de totalitatea titrațiilor sau a celor din afara Belgiei. În fine, în anumite cazuri am căutat să reevaluăm cariera românilor cu doctorat la Universitatea Liberă și să adăugăm o seamă de detalii biografice, nereținute de autorul articolului din 1943.

Așadar, am căutat să reflectăm asupra raportului dintre numărul titlurilor doctorale obținute de români și cel acordat în general de Universitatea Liberă din Bruxelles sau conferit celorlați străini. Ne-a interesat locul de unde

vin actorii studiului nostru și am încercat să conturăm cât mai multe dintre carierele profesionale ale laureaților români de la Bruxelles, dorind să dezvăluim felul în care ei s-au remarcat, mai mult sau mai puțin, în viața politică, profesională ori publică a țării.

În cea de-a treia parte a volumului nostru, una ceva mai compozită, eclectică, din păcate, am continuat într-o primă parte, ca și în cazul anterior, articolul lui Constantin C. Angelescu din 1943 cu privire la românii titulari unei diplome de inginer la Școala Politehnică a Universității Libere, completând din *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, volum semnalat de noi mai sus, datele de după 1884 (mai precis, până în 1903).

În continuare, pornind de la surse inedite aflate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural” – volumele 190 (1880-1915), 191 (1921-1947), 197 (1919-1920), 198 (1920), 199 (1920-1921), 200 (1922-1923), 200 bis (1923), 211 (1904-1934) –, respectiv Archives Générales du Royaume de Belgique, Inventaire T 038, Commission d'entérinement. Registre d'inscription. Droit – dosarele nr. 1002, 1003, 1004 –, am căutat să semnalăm, să trecem succint în revistă, câteva aspecte, spunem noi importante, pentru tema noastră. Astfel, am redactat câteva note cu privire la statutul titlurilor / diplomelor academice obținute de tinerii din România după ce studiau la Universitatea Liberă, sau în Belgia, în general (în acest context am stăruit și asupra legislației românești în privința recunoașterii diplomelor obținute în străinătate în domeniul medicinei și al ingineriei – vezi *Regulamentul pentru esaminarea titlurilor și a capacității medicilor, farmaciștilor, veterinarilor și mōșelor din străinătate, cari cer dreptul a esercita în România* din 1866 sau decretele regale nr. 3124 / 15 noiembrie 1890, respectiv nr. 1452 / 21 aprilie 1892).

Apoi, am recompus din surse atipice pentru un atare subiect (din presă – jurnalul „Cronica”, numere din ianuarie și august 1904 – respectiv din corespondența din vara aceluiași an a lui Eugen Mavrodi, reprezentantul guvernului de la București în Belgia, cu Eliza Grecianu, una dintre doamnele de onoare ale Principesei României), două din încercările firave de asociere a studenților români de la Bruxelles (1904, 1925). În final, am prezentat și una dintre modalitățile, mai puțin cunoscute, e drept, de sprijinire a tinerilor din România aflați la studii la Universitatea Liberă, dar nu numai acolo, de care autoritățile de la București, prin reprezentanții lor în capitala Belgiei, uzau după 1919, cu deosebire în deceniul al treilea al secolului al XX-lea – așa-numitul „schimb avantajos”, adică un schimb valutar subvenționat în favoarea studenților, care, desigur, trebuiau să îndeplinească anumite condiții de asiduitate la cursuri.

În fine, ne-am încheiat demersul cu un eseu (a patra secțiune din acest volum) întrucâtva mai excentric dacă ar fi să ne gândim la tipologia și caracteristicile studiilor cu privire la traseele de formare a elitelor intelectuale ori ale istoriei instituționale a universităților etc. Aici am căutat mai degrabă să reconstituim, într-un demers de istorie culturală (fără să uităm de precursorii acestui domeniu: istoria mentalităților sau antropologia istorică), fragmente din viața unor oameni care, la un moment dat, s-au găsit la Bruxelles, fie la Universitatea Liberă, fie la Universitatea Nouă, pentru a-și continua studiile începute în țară (unii au reușit să le finalizeze, alții nu!). Reconstituirile nu au putut fi exhaustive, evident, doar atât cât ne-a permis corespondența acestora cu autoritățile române de la Bruxelles, pe care am găsit-o în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, volumele 195 și 196. De aceea, am insistat asupra ideii de fragment biografic. Dar un fragment dintr-o biografie a

oamenilor mărunți sau prea puțin frecvențați de istorici, de istoriografie, în general.

Fără să stăruim prea mult în lectura și sugestiile lui Michel Foucault, trebuie să facem totuși referire la tentația pe care acesta a avut-o la un moment dat de a alcătui o „antologie de existențe, vieți de câteva rânduri sau doar câteva pagini, necazuri și aventuri fără număr strânse într-o mână de cuvinte. Vieți scurte, întâlnite în voia cărților și a documentelor.”³ O antologie despre viețile oamenilor necunoscuți sau mai puțin cunoscuți, o alăturare de fragmente de istorii mărunte, călătore, de momente în care destinul unora era marcat de regulile și exigențele comunității politice ori sociale, ale statului sau ale anumitor componente ale acestuia.

Între cei pe care am ales să-i prezentăm sunt personaje puțin cunoscute precum boemul, dar și nefericitul poet piteștean Florian Becescu, sau Victor Eminescu, nepotul marelui Eminescu, ce devenea în anii interbelici un obișnuit al teraselor bucureștene unde se reuneau scriitorii. Sunt și oameni despre care istoria nu a reținut nimic, fostul locotenent Vasile Butză, ce a încercat mai mulți ani de zile să-și încheie studiile de inginer la Liège, apoi la Bruxelles, sau tânărul Petre Zlătescu, titularul unui doctorat științific la Universitatea Nouă, unul dintre cei opt copii ai preotului Ilie din Strada Sârbească a Bucureștilor începutului de veac.

³ Michel Foucault, *Viața oamenilor infami*, în Michel Foucault, *Theatrum philosophicum. Studii, eseuri, interviuri (1963-1984)*, traducere de Bogdan Ghiu, Ciprian Mihali, Emilian Cioc și Sebastian Blaga, ediție îngrijită de Ciprian Mihali, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2001, pp. 215-231 / (p. 215). Împreună cu Arlette Farge, Michel Foucault a publicat o astfel de „antologie de existențe... într-o mână de cuvinte” – vezi *Le Désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle*, Éditions Gallimard – Julliard, Paris, 1982.

Ca o încheiere la acest subcapitol am dori să semnalăm și faptul că o seamă de chestiuni legate de prezența studenților români la Universitatea Liberă din Bruxelles, cu deosebire în ceea ce-i privește pe titularii unui doctorat sau ai unei diplome de inginer, au mai fost publicate de noi de-a lungul timpului, după cum urmează:

- *Români la Universitatea Liberă din Bruxelles. Titularii unui doctorat în științe politice și administrative (1885-1898)*, în „Studia Politica. Revista Română de Știință Politică”, VI, 3, 2006, pp. 635-640 (o versiune în limba franceză în „Transylvanian Review”, XVII, 1, spring 2008, pp. 53-61);
- *Români la Universitatea Liberă din Bruxelles. Titularii unui doctorat în drept, 1884-1913*, în *Intellectualii și societatea modernă. Repere central europene*, coordonator: Cornel Sigmirean, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2007, pp. 250-261 (o versiune în limba franceză în „Revue Roumaine d’Histoire”, XLVI, 1-4, janvier-décembre 2007, pp. 269-278).
- *Români la studii în Belgia. Titularii unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles (1863-1914)*, în *România și Belgia, dinamica relațiilor politico-diplomatice, economice și culturale în perioada formării și consolidării statului-națiune, între 1838-1916*, I, coordonator: Philippe Beke, Ambasada Belgiei în România, Bruxelles-București, 2013, pp. 217-229, 266-267, 336-340, 387-391 (o versiune în limba franceză în *Identitate, cultură și politică în Sud-Estul Europei. Două colocvii româno-bulgare, actes du colloque Culture et politique dans le Sud-Est de l’Europe, XIXe – XXe siècles, sept. 2013*, coordonatori: Cătălina Vătășescu, Elena Koytcheva, Constantin Iordan, Blagovest Njagulov, Editura Istros – Muzeul Brăilei, Brăila, 2014, pp. 143-175 / colecția Biblioteca de Studii și Cercetări Sud-Est Europene, V).

- *Studenți români ai Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1875-1903/1904)*, în *Universitate și Politică. Evoluții instituționale românești și trasee europene de formare intelectuală, secolele XIX-XXI*, coordonatori: Irina Nastasă-Matei, Laurențiu Vlad, Editura Universității din București, București, 2014, pp. 79-97; ediția a doua revăzută și adăugită (aceeași editură), 2014, pp. 81-99.

*
* *

Așa cum am mai spus, în 1943, Constantin C. Angelescu publica un articol relativ la românii care aveau un doctorat în drept, științe politice și administrative, filosofie, medicină, științe (matematică și fizică) la Universitatea Liberă din Bruxelles din 1863 până în 1884⁴. El inventoria atunci 83 de tineri care obținuseră 88 de diplome de doctorat (inclusiv absolvenți ai Școlii Politehnice), unii dintre ei dobândind chiar două astfel de distincții, în drept, respectiv în științe politice și administrative. Sursa lui Constantin C. Angelescu era statistica deținătorilor de diplome de doctorat pe care istoricul belgian Léon Vanderkindere o atașa volumului omagial dedicat primilor 50 de ani de existență ai universității respective⁵.

Articolul la care am făcut referire reprezintă unul dintre puținele demersuri ce au avut ca obiect prezența românească în spațiul universitar belgian. Mai reținem din istoriografia problemei, pe care o punem acum în discuție, studiul lui Nicolae Bărbuță și Nicolae Bocșan (în cele două versiuni, română și franceză), cu privire la românii ce

⁴ Constantin C. Angelescu, *Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în „Studii și Cercetări Istorice”, XVIII, noembrie 1943, pp. 119-126.

⁵ Léon Vanderkindere, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Imprimerie P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884, pp. XCIX-CCXVIII.

au absolvit Institutul Superior de Comerț din Anvers (1868-1914)⁶, precum și articolele noastre semnalate mai devreme. Tot aici am putea include studiul cu privire la evoluția populației studențești, cu deosebire a celei provenită din afara Belgiei, la universitățile din Gand și Liège (1918-1926)⁷.

De asemenea, amintim și notațiile fugare relative la spațiul belgian dintr-o seamă de cercetări mai generale dedicate fie prezenței românești în spațiul universitar european (Lucian Nastașă, Cornel Sigmirean), fie evoluției elitei politice autohtone (Mihai Sorin Rădulescu)⁸ etc.

⁶ Vezi Nicolae Bocșan, Nicolae Bărbuță, *Contribuții la formarea elitelor economice românești. Studenți din România și din Transilvania la Institutul Superior de Comerț din Anvers (1868-1914)*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, coord.: Gabriel Bădăraș, Iași, 1996, pp. 471-488, respectiv Nicolae Bocșan, *Contributions à la formation des élites économiques roumaines. Étudiants de Roumanie et de Transylvanie à l'Institut Supérieur de Commerce d'Anvers (1868-1914)*, în „Colloquia. Journal of Central European History”, III-IV, 1-2, 1996-1997, pp. 167-183.

⁷ *Studenți români la universitățile din Gand și Liège (1918-1926). Date statistice dintr-un document mai puțin cunoscut*, în *Mobilitatea elitelor în România secolului XX*, coord.: Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiță Lupu, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, pp. 125-144; o altă versiune în limba română, mai consistentă, intitulată *Studenți români la universitățile din Gand și Liège (1918-1926). Câteva date statistice și exemplificări*, în *România și Belgia în perioada interbelică. O interacțiune bilaterală de la Tratatul de la Versailles până în întunecații ani 1940*, II, coordonatori: Philippe Beke, Ana Ioana Iriciuc, Ambasada Belgiei în România, Bruxelles – București, 2014, pp. 369-377, 439, 503-508, 548-549.

⁸ Lucian Nastașă, *Le Rôle des études à l'étranger dans la carrière des professeurs d'université roumains (1878-1944)*, în *L'Enseignement des élites en Europe Centrale (XIXe-XXe siècles)*, sous la direction de Victor Karady et Mariusz Kulczykowski, Maison des Sciences de l'Homme – Instytut Historii Uniwersytetu

În ceea ce ne privește, demersul de față nu se doarește a fi decât un capitol aparte dintr-un cadru mai larg al cercetărilor pe care le-am început de câțva timp în domeniul relațiilor româno-belgiene din perioada cuprinsă între mijlocul veacului al XIX-lea și prima parte a celui următor. Însă, cum am avut în vedere inventorierea unor tineri români care obțineau titlul de doctor la Universitatea Liberă din Bruxelles (1863-1914) ori dinamica evoluției populației studențești, cu semnalarea celor care proveneau din Europa orientală, inclusiv din România, în anii imediat următori încheierii Primului Război Mondial, la Universitatea din Gand ori la cea de la Liège, investigația noastră se constituie și ca o secțiune distinctă, mai puțin cunoscută, a unui mare domeniu de cercetare, anume istoria formării intelectualilor și a elitelor românești. Să spunem totodată că, în afara celor deja menționați, în acest domeniu istoriografic s-au mai ilustrat Dumitru Cristian Amzăr, Dan Berindei, Pompiliu Eliade, Nicolae Iorga, Nicolae Isar, Stelian Mândruț, Leonidas Rados, Vasile Pârvan, Elena Siupiur, Maria Stan etc.

De asemenea, prin partea de reconstituire a unor reglementări privind diplomele obținute de studenții ro-

Jagiellońskiego, Cracovie, 1999, pp. 149-158 / pp. 151, 152, 153, 156; Lucian Nasatasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006, pp. 301-308; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, pp. 157, 711; Mihai Sorin Rădulescu, *Sur l'élite du Parti Conservateur Roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXVII, 1-2, janvier – juin 1998, pp. 61-72 / pp. 64, 67 (o versiune în limba română în Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, Brăila, 2000, pp. 227-239), respectiv *Elita liberală românească (1866-1900)*, Editura All, București, 1998, pp. 113, 116, 118.

mâni în străinătate, cercetarea noastră deschide noi direcții de reflecție pentru demersurile de istorie instituțională și chiar de sociologie istorică a unor spații profesionale, precum cel medical, juridic, ingineresc. Nu în ultimul rând, prin fragmentele de viață cotidiană, dincolo de amfiteatru, a studenților ce au zăbovit la studii în capitala belgiană, demersul nostru se situează, așa cum am spus deja, în aria istoriei culturale, a istoriei mentalităților și a micro-istoriei. O arie de studii dificilă pentru vremile trecute, din cauza absenței surselor sau a necesității căutării unor surse mai puțin convenționale, a recompunerii, ca și cum s-ar reuni piesele unui puzzle, a unor povestiri din surse variate, dar captivante și pasionante, ce ne-ar permite să înțelegem mai bine societățile de odinioară prin prisma lucrurilor „banale”, a existențelor obișnuite.

La încheierea acestui „cuvânt de introducere”, am dori să mai spunem două lucruri!

Unul este legat de faptul că o parte a volumului nostru, cu deosebire capitolul II, dar și mici fragmente din prima secțiune, au prins contur în cadrul unuia dintre programele de cercetare al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române în perioada 2011-2013. Programul, coordonat de dl. cercetător științific dr. Constantin Iordan, se numea *Cultură și Politică în Sud-Estul Europei, secolele XIX-XX* și a fost realizat în colaborare cu Institutul de Istorie al Academiei Bulgare de Științe.

În fine, să mai spunem că dedicăm și acest volum, conceput în onoarea celor 150 de ani de la fondarea instituției din care facem parte – atât noi, cât și o seamă din personajele cărții de față – tuturor profesorilor, studenților Universității din București, care au fost, sunt și vor fi.

Capitolul I

Universitatea Liberă din Bruxelles în prima sută de ani de existență

Învățământul superior belgian și-a început istoria în 1425, când la Louvain se fonda prima universitate care va fi dăinuit până în 1797¹. Prin 1816-1817, în vremea uniunii dintre Belgia și Olanda, se înființau – la Gand, la Liège și din nou la Louvain – primele universități de stat, ce aveau în componere câte patru facultăți: Drept, Medicină, Științe, respectiv Filosofie și Litere². Alte instituții de învățământ superior de stat care au început să funcționeze în veacul al XIX-lea și în primii ani ai celui următor au fost: Școala de Medicină Veterinară din Bruxelles (1832), Școala Militară din Bruxelles (1834), Institutul Superior de Comerț din Anvers (1852), Institutul Agronomic din Gembloux (1860), Școala de Război din Bruxelles (1868), Școala Superioară de Textile din Verviers (1894), Institutul Superior de Comerț din Mons (1899), Institutul de Medicină Tropicală din Anvers (1906), Universitatea Colonială a Belgiei din Anvers (1920)³.

Monopolul statului asupra învățământului universitar a luat sfârșit relativ rapid. Actul fundamental belgian

¹ Camille Liégeois, Fernand Kraentzel, *Organisation de l'enseignement supérieur en Belgique*, în *L'Organisation de l'enseignement supérieur*, II, Institut International de Coopération Intellectuelle – Société des Nations, 1938, pp. 22-58 / p. 22.

² *Ibid.*, p. 22.

³ *Ibid.*, pp. 24-26.

din 1831, pe lângă faptul că a consacrat un nou regim politic, a proclamat formal libertatea învățământului la articolul 17, în baza căruia s-au constituit în 1834 Universitatea Catolică din Louvain (Université Catholique de Louvain – de fapt o refondare a celei din 1425) și concurenta ei de la Bruxelles, Universitatea Liberă (Université Libre)⁴. Lista instituțiilor de învățământ superior libere înființate în secolul al XIX-lea și în primii ani ai veacului al XX-lea mai cuprindea Colegiul „Notre-Dame-de-la-Paix” din Namur (1832), Institutul Superior de Comerț „Saint-Ignace” din Anvers (1852, 1901), Institutul „Saint-Louis” din Bruxelles (1858), Institutul Belgian de Înalte Studii din Bruxelles (1894), Școala de Înalte Studii Comerciale și Consulare din Liège (1898), Școala de Înalte Studii din Gand (1923)⁵.

*
* * *

Legea organică a învățământului superior (Loi organique sur l'enseignement supérieur) din 27 septembrie 1835 prevedea, printre altele, că licențele ori titlurile de doctor erau conferite de un juriu central, constituit la nivel național pentru fiecare grad academic, în fața căruia se prezentau atât absolvenții universităților de stat, cât și cei ai instituțiilor libere de învățământ superior⁶. Membrii acestui juriu, în număr de șapte, erau numiți, după cum urmează: Camera Reprezentanților și Senatul desemnau câte doi, iar guvernul încă trei⁷. Din păcate, nominalizarea anuală a membrilor juriului a fost influențată de majoritățile politice constituite în instituțiile mai sus menționate

⁴ *Ibid.*, pp. 22-23.

⁵ *Ibid.*, pp. 27-28.

⁶ *Ibid.*, p. 45.

⁷ *Loi organique de l'enseignement supérieur*, 27 septembre 1835, art. 41; apud Léon Vanderkidere, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Impr. P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884, p. 32.

ale statului belgian. Cum partidul catolic a fost mai bine reprezentat în primul deceniu după adoptarea legii, am regăsit între membrii juriului central nu mai puțin de 65 de reprezentanți ai Universității Catolice din Louvain, 73 din afara corpului profesoral, 38 din partea universităților de stat și 16 de la Universitatea Liberă din Bruxelles⁸.

Situația s-a menținut până în 15 iulie 1849, când Parlamentul belgian a adoptat o nouă lege organică a învățământului superior, cu care ocazie au fost inițiate și juriile mixte ce erau compuse în mod egal din reprezentanți ai universităților libere și ai celor de stat, aceștia fiind prezidați de un extern, numit de autoritățile de stat în domeniul⁹. Tot atunci s-au instituit titlurile de doctor în științe politice și administrative, de candidat farmacist, farmacist și candidat notar, care se adăugau celor deja existente pentru fiecare domeniu în parte, adică de candidat și de doctor în drept, medicină, științe, litere și filosofie¹⁰.

După 17 ani, pe 20 mai 1876, intra în vigoare *Legea cu privire la acordarea gradelor academice și a programei examenelor universitare* (*Loi sur la collation des grades académiques et le programme des examens universitaires*), ce prevedea ca universitățile recunoscute (adică acelea care aveau în compunere patru facultăți), indiferent de natura lor (libere sau de stat), să aibă dreptul de a organiza

⁸ *Ibid.*, p. 34.

⁹ *Loi organique sur l'enseignement supérieur du 27 septembre 1835, modifiée par la loi du 15 juillet 1849*, Aug. Decq Éditeur, Impr. G. Stapleaux, Bruxelles, 1849, titre III, chapitre 1, art. 38, 39, 40, pp. 12-13; apud *Ibid.*, pp. 76-77. Vezi și Pieter Dhondt, *Un double compromis. Enjeux et débats relatifs à l'enseignement universitaire en Belgique au XIXe siècle*, Academia Press, Gent, 2011, p. 139.

¹⁰ *Loi organique sur l'enseignement supérieur du 27 septembre 1835, modifiée par la loi du 15 juillet 1849*, titre III, chapitre 1, art. 36.

susținerea și acordarea licențelor ori a doctoratelor pentru proprii lor absolvenți, sub condiția unei evaluări trienale a sistemului de examene de către responsabilii guvernamentali ai domeniului¹¹.

Legile din 1876, iar apoi cele din 1890 și 1891 reglementau statutele juridice ale instituțiilor libere de învățământ superior și ale universităților de stat, făcând ca acestea să aibă drepturi și obligații academice similare. De aceea a fost menținut juriul central și s-a constituit o comisie specială, numită de Rege, alcătuită din doi consilieri de la Curtea de Casație, doi titulari ai Academiei de Medicină și câte doi reprezentanți ai claselor de științe, respectiv de litere ai Academiei Regale de Științe și Arte Frumoase, ce valida titlurile academice conferite de universități, verificând dacă acestea au fost acordate în conformitate cu legea¹². Comisia specială de întărire a titlurilor academice („Commission d'entérinement”) verifica dacă diplomele emise de cele patru universități (Liège, Gand, Bruxelles – Universitatea Liberă, nu și cea Nouă –, respectiv Louvain), singurele care puteau elibera diplome cu valoare legală, îndeplineau condițiile reglementărilor din 1876 și 1890¹³.

Dar ce era o diplomă cu valoare legală sau o diplomă legală? Este util să precizăm în acest context că legislația relativă la învățământul superior din Belgia făcea încă din 1835 o distincție între gradul academic legal,

¹¹ *Ibid.*, p. 270. Vezi și Camille Liégeois, Fernand Kraentzel, *Op. cit.*, pp. 23, 45.

¹² Camille Liégeois, Fernand Kraentzel, *Op. cit.*, pp. 41-42. Vezi și Pieter Dhondt, *Op. cit.*, p. 278.

¹³ Precizări pe care le-am găsit în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Corespondență a oficialilor Ministerului Internelor și al Instrucțiunii Publice din Belgia cu Legația României de la Bruxelles, 1 / 13 februarie și 16 / 28 martie 1898, nepaginat.

care dădea titularului posibilitatea de a exercita o profesie în Belgia, și cel științific, care nu avea ratașat acest drept¹⁴. Către a doua parte a secolului al XIX-lea diplomele științifice au fost destinate cu precădere străinilor (veniți în număr mare să studieze în Belgia în acea perioadă), fiind totodată instrumente prin care puterea politică de la Bruxelles își proteja propria piață a muncii¹⁵.

În fine, mai precizăm că, în linii generale, pentru a avea acces într-o universitate belgiană, candidatul trebuia să fie deținătorul unui certificat de studii medii în domeniul ales sau în domenii conexe¹⁶. Urma apoi o perioadă de studii denumită candidatură, ce avea o durată de doi ani (drept, filosofie și litere, științe) sau de trei (medicină)¹⁷. După aceea se desfășura programul de licență pe o perioadă de doi ani în domeniile filosofiei și literelor ori științelor, pentru ca apoi, după cel puțin încă un an de studii să se poată obține doctoratul¹⁸. În cazul dreptului și medicinei, după candidatură, studenții intrau în programul doctoral, care se întindea pe o perioadă de trei, respectiv patru ani¹⁹. Există mici diferențe între universitățile de stat și cele libere în privința duratei studiilor, în funcție de specificitățile programelor de studii²⁰.

¹⁴ Pieter Dhondt, *Op. cit.*, p. 120.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Camille Liégeois, Fernand Kraentzel, *Op. cit.*, p. 38.

¹⁷ *Ibid.*, pp. 39-40.

¹⁸ *Ibid.*, p. 40.

¹⁹ *Ibid.*, pp. 39-40.

²⁰ *Ibid.*, pp. 43-48. Pentru detaliile cu privire la durata studiilor vezi și Paul Harsin, *L'Université de Liège, 1817-1935*, Imprimerie J. Duculot Éditeur, Gembloux, 1936, pp. 84-85.

I.1. Universitatea Liberă din Bruxelles: statut, administrație

Înființarea Universității Libere din Bruxelles în noiembrie 1834²¹, cu cele patru facultăți pe care le avea în componere (drept, filosofie și litere, medicină, științe), era în fapt o reacție a ideologiei liberale, un răspuns orgolios față de inițiativa celui alt curent politic important din epocă, clerical, ce (re)fondase, cu câteva luni înainte, Universitatea Catolică de la Louvain²². Numită inițial Universitatea Liberă din Belgia, ea își va fi schimbat denumirea în 1842 în Universitatea Liberă din Bruxelles.

Propunerea de a se constitui o instituție de învățământ superior, la baza căreia să stea principiile spiritului liber, ale gândirii independente, eliberate total de prejudecăți, constrângeri, argumente de autoritate (reunite sub formula „le libre examen”), a fost făcută de avocatul Pierre-Théodore Verhaegen, cunoscut ca unul dintre promotorii liberalismului în Belgia, în iunie 1834, la o sărbătoare a Lojii Masonice „Amis Philanthropes”, pe care o și prezida; ideea era susținută și de un apropiat al său, jurnalistul francez Auguste Baron²³. Prin subscripția inițiată de lojă

²¹ Despre Universitatea Liberă din Bruxelles, în afara volumului semnat de Léon Vanderkindere, deja citat mai devreme, a se vedea, spre exemplu, și studiile aniversare ale lui Eugène Goblet d'Alviella, *L'Université Libre de Bruxelles pendant son troisième quart de siècle*, H. Weissenbruch Éditeur, Bruxelles, 1909, Guillaume des Marez, *L'Université Libre de Bruxelles (1834-1930): son origine, son développement et ses activités*, Imprimerie Charles Bullens, Bruxelles, s.d., *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, Scripta, Bruxelles, 1934 ori John Bartier (en collaboration avec Georges de Vlamynck), *Université Libre de Bruxelles (1834-1959)*, Université Libre de Bruxelles, Bruxelles, 1959.

²² Vezi Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. 14 sau John Bartier, *Op. cit.*, p. 7.

²³ John Bartier, *Op. cit.*, pp. 7-8.

s-au adunat banii necesari pentru împlinirea proiectului. Printre fondatori se regăseau viitori profesori ai acesteia sau oameni politici ce se vor afirma în prim-planul vieții publice belgiene, precum Charles de Brouckère, Henri de Brouckère, Eugène Defacqz, Charles Rogier, Pierre-François Van Meenen ori Sylvain Van de Weyer²⁴.

Așadar, Universitatea Liberă nu era o instituție gestionată de stat, astfel că anumite date ale școlarității, dar și ale administrației proprii, aveau reguli speciale, private, care trebuiau permanent coroborate cu reglementările legale referitoare la învățământul public, tocmai pentru ca activitatea desfășurată acolo să fie recunoscută. Dar statutul ei s-a modificat în timp! Bunăoară, legile din 1876 și 1890 au dat dreptul universităților libere de a conferi diplome, ceea ce până atunci era un atribut strict al unor jurii naționale, ale statului, iar din 1911, îi era recunoscut statutul de persoană / personalitate juridică / civilă, dobândind, printre altele, dreptul de a primi donații, precum și autorizarea de a dispune de administrarea nestingerită a patrimoniului său²⁵. 11 ani mai târziu, statul începea să acorde subsidii, mai mici la început, apoi ceva mai consistente, și universităților libere²⁶.

Universitatea Liberă s-a scindat în 1894, când un grup de profesori au fondat Universitatea Nouă din Bruxelles (inițial cu două facultăți, Filosofie și Litere, respectiv Drept, apoi, în acord cu prevederile legale din 1890 și 1891, cu patru facultăți). Universitatea Nouă a funcționat cu această denumire, independent de Universitatea Liberă, până prin 1919, când revenea la matcă²⁷.

²⁴ Léon Vanderkidere, *Op. cit.*, p. 15.

²⁵ Wim Van Rooy, *L'Agitation étudiante et la fondation de l'Université Nouvelle en 1894*, în „Revue Belge d'Histoire Contemporaine”, VII, 1-2, 1976, pp. 197-241 / (pp. 227, 234).
Vezi, de asemenea, John Bartier, *Op. cit.*, p. 18.

²⁶ John Bartier, *Op. cit.*, p. 19.

²⁷ Wim Van Rooy, *Op. cit.*, pp. 197-241.

*
* *

Reflectând asupra manierei de organizare a instituției create în 1834, fondatorii au gândit să pună Universitatea Liberă sub coordonarea unui Consiliu de Administrație, constituit inițial din 10 membri, cu precădere notabili; ulterior, au fost incluși în acest organism și reprezentanții profesorilor, Rectorul, președinții de facultăți etc.²⁸. Consiliul de Administrație se găsea sub autoritatea unui președinte (cei dintâi care au ocupat această funcție au fost omul politic Henri de Brouckère pentru o scurtă perioadă în 1834, iar apoi Primarul orașului Bruxelles, Nicolas Rouppe, până în 1838)²⁹.

Direcția universității o asuma însă un Administrator – Inspector, poziție deținută de Pierre-Théodore Verhaegen din 1834 până la moartea sa, în 1862, apoi de un apropiat al acestuia, omul politic liberal Joseph van Schoor, până în 1889 și, în fine, de un alt om politic, fost ministru de finanțe și profesor la Facultatea de Drept, Charles Graux, care demisiona în 1907, când funcția era desființată³⁰. Administratorul – Inspector avea atribuții în domeniile politicii generale a universității, gestiunii finanțelor acesteia, relației cu puterile publice, disciplinei studiilor, dar nu și sarcini de natură pedagogică ori științifică. De aceea, Consiliul de Administrație din 1841 decidea ca pentru atribuțiile științifice și pedagogice să fie numit un Rector (în persoana

²⁸ John Bartier, *Op. cit.*, p. 26.

²⁹ *Ibid.*, pp. 31, 37. Până în 1907 Consiliul de Administrație s-a găsit sub președinția primarilor orașului Bruxelles C.H. van Volxem (1838-1840), Ch. de Raucour (1841-1848), Ch. de Brouckère (1848-1860), N.A. Fontainas (1860-1863), J. Anspach (1863-1879), F. Vander Straeten (1879-1881), Ch. Buls (1881-1889). Lista primarilor se încheie cu Em. de Mot.

³⁰ *Ibid.*, pp. 31, 39, 41.

lui Pierre-François van Meenen, ce a deținut funcția până în 1849), iar de gestiunea materială a Universității Libere din Bruxelles să se ocupe un Administrator³¹.

Din 1861, Rectorul era ales anual de corpul profesoral; mai apoi mandatul a suferit o serie schimbări din perspectiva duratei, astfel că o persoană care obținea funcția putea inițial să fie reales o singură dată, apoi din 1910 de două ori etc.³² În 1891 Rectorul devenea, odată cu înființarea Consiliului Academic, președinte al acestui organism, fiind asistat de doi dintre predecesorii săi, care ieșiseră cel mai de curând din funcție. Consiliul Academic va fi dobândit ulterior un statut și mai clar de reprezentanță a corpului profesoral la nivelul conducerii Universității Libere, ocupându-se strict de chestiunile didactice și științifice; Rectorul, Administratorul, Președintele și Vicepreședintele Consiliului de Administrație au constituit, începând cu 1907, un Birou Permanent, care avea sarcina gestiunii globale a instituției³³.

Să mai spunem că din momentul constituirii aceluia Birou Permanent și până pe la mijlocul anilor 1930 au ocupat funcția de Rector al Universității Libere din Bruxelles A. Lameere (1906-1908), P. Errera (1908-1911), J. Demoor (1911-1914), L. Leclere (1914-1920), Ch. de Keyser (1920-1923), A. Brachet (1923-1926), M. Ansiaux (1926-1929), G. Smets (1929-1932), E. Bogaert (1932-1935)³⁴. Aceștia

³¹ *Ibid.*, pp. 31, 38.

³² *Ibid.*, p. 31.

³³ *Ibid.*, pp. 31-32.

³⁴ Până în 1906 au mai ocupat funcția de Rector al Universității Libere din Bruxelles P. van Meenen (1841-1849), J. Tielemans (1849-1861), L. de Roubaix (1861-1862), A. Roussel (1862-1863), J. Altmeyer (1863-1864), J. Hannon (1864-1865), P. Graux (1865-1866), E. Arntz (1866-1867), G. Tiberghien (1867-1868, 1875-1876), J. Franqui (1868-1869), G. Gluge (1869-1870), L. Bastine (1870-1871), E. Van Bommel (1871-1872), N. Schmit

s-au găsit alături de președinții de consiliu W. Rommelaere (1907-1916), P. Héger (1916-1924), M. Vauthier (1924-1928), J. Servais (1928-1933), respectiv de administratorii A. Behaegel (1907-1919), M. Bourquin (1919-1925), iar din 1930, F. Héger.

I.2. Despre facultățile Universității Libere din Bruxelles

Evoluția Universității Libere a fost una semnificativă în timp. Să stăruim puțin asupra unora dintre schimbările ce au avut loc în cadrul structurii domeniilor de studiu, al facultăților, frecventate de tinerii români în a doua parte a veacului al XIX-lea și în primele trei decenii ale celui care a urmat! Prezentarea felului în care au fost organizate și reorganizate facultățile, respectiv specializările din cadrul Universității Libere ni se pare necesară pentru înțelegerea parcursului academic al studenților români, dar și a cunoștințelor, respectiv diplomelor pe care aceștia le-au dobândit la Bruxelles.

*
* *

Facultatea de Drept avea în programa de cursuri stabilită prin legea din 1835 enciclopedia dreptului, filo-

(1872-1873), J. Thiry (1873-1874), A. Rivier (1874-1875), A. Zimmer (1876-1877), H. Berge (1877-1878), A. Pigeolet (1878-1879), X. Olin (1879-1880), L. Vanderkindere (1880-1882, 1891-1892), É. Yseux (1882-1884), E. Rousseau (1884-1886), J.B. Depaire (1886-1888), E. Vadderrest (1888-1890), M. Philippson (1890-1891), H. Denis (1892-1894), W. Rommelaere (1894-1896), E. Goblet d'Alviella (1896-1898), P. Héger (1898-1900), A. Prins (1900-1901), J. Van Drunen (1901-1903), M. Vauthier (1903-1905) și E. Kaufferath (1905-1906).

sofia dreptului, instituții de drept roman, Pandecte, drept public (intern și extern), drept administrativ, drept civil modern (elemente generale și aprofundate), istoria dreptului cutumiar al Belgiei, drept criminal, drept militar, procedură civilă, organizarea atribuțiilor judiciare, drept comercial³⁵. 14 ani mai târziu nu se mai făceau cursuri de drept cutumiar și de istoria dreptului, acestea fiind înlocuite cu introducerea istorică în dreptul civil, respectiv cu istoria dreptului roman³⁶. Potrivit reglementării din 1857 erau declassate la un rang inferior o seamă de discipline, care se finalizau cu acordarea unor certificate; era vorba, cu deosebire, de cursurile care aveau o însemnată încărcătură istorică, dar și de cele de drept natural, drept public, drept comercial, procedură civilă ori economie politică³⁷. În 1876 legislația belgiană revenea asupra prevederilor din 1857³⁸.

Către sfârșitul veacului și în primele decenii ale secolului al XX-lea apăreau noi cursuri în programă în funcție de diversificarea activităților din societate (drept industrial, drept colonial, drept notarial, elemente de legislație financiară, drept penal flamand; notăm aici și fondarea secției de drept maritim în 1922), profesorii cautând să aibă din ce în ce mai mult un demers comparatist (drept constituțional comparat, drept administrativ comparat, legislație civilă comparată)³⁹. Mai mult, bilingvismul ridi-

³⁵ Apud Léon Vanderkidere, *Op. cit.*, p. 31.

³⁶ Vezi programa cursurilor în *Loi qui modifie la loi du 27 septembre 1835 sur l'enseignement supérieur (Monit du 19 juillet 1849)*, în *Pasinomie. Collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*, XXX (1849), Administration Centrale de la Pasincrisie, Bruxelles, 1860, pp. 346-347.

³⁷ Apud Léon Vanderkidere, *Op. cit.*, pp. 82-83.

³⁸ *Ibid.*, p. 122.

³⁹ Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, pp. 75-76; *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 73-74.

cat la rang de politică de stat, precum și intenția de a avea o însemnată componentă practică în parcursul universitar, au determinat apariția, pe de o parte, a studiilor de drept în limba flamandă (primul curs data din 1890), iar pe de alta, a practicii profesionale pentru barou (din 1909) ori a seminariilor practice inaugurate în 1908, ce erau asociate unor cursuri magistrale⁴⁰.

Dintre cei mai cunoscuți profesori ai Facultății de Drept, specializați în toate domeniile juridice ale acelor vremuri (administrativ, civil, comercial, internațional, penal, public, roman, sisteme penitenciare etc.) îi amintim pe Albéric Allard, Ansiaux, Égide-Rodolphe-Nicolas Arntz, Charles de Brouckère, Henri de Brouckère, Modeste Cornil, Georges Cornil, Eugène Defacqz, Alfred Giron (a avut cursuri de legislație minieră și la École Polytechnique), Hanssens, Nys, David Picard, Edmond Picard, Adolphe Prins, Alphonse-Pierre-Octave Rivier, Adolphe Roussel, Jean-François Tielemans, Alfred Vauthier, Pierre-Théodore Verhaegen etc., care s-au remarcat și în spațiul universitar francez (Bordeaux, Caen, Paris, Strasbourg, Toulouse)⁴¹. Legăturile cu Hexagonul s-au materializat și prin prezența unui Édouard Lambert ori Léon Duguit în amfiteatrele Universității Libere⁴².

*
* * *

Dintru început, fondatorii au proiectat ca învățământul de științe politice și administrative să fie atașat Facultății de Drept; inițial acesta fusese conceput ca o en-

⁴⁰ Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, p. 76; *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 75-76.

⁴¹ *Ibid.*, pp. 142, 143, 153, 155, 186, 190, 192, 201, 212; *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 82-85.

⁴² *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, p. 84.

titate aparte, numai că legea din 1835, care trimitea orice examen de finalizare de studii în fața unui juriu central, a impus o asemenea asociere; de altfel, din 1835 și până în 1842 facultatea se numea Facultatea de Drept, Științe Politice și Administrative⁴³. Potrivit reglementării asupra învățământului superior din 15 iulie 1849 se instituia un nou grad academic, acela de doctor în științe politice și administrative, pe care, la Universitatea Liberă din Bruxelles, l-a asumat Facultatea de Drept⁴⁴. În 1876, o altă lege a învățământului superior, la care am mai făcut referire, lăsa la latitudinea universităților conferirea titlului științific de doctor în științe politice și administrative⁴⁵.

La Bruxelles, științele politice și administrative au rămas în continuare într-o poziție subalternă la Facultatea de Drept până prin 1889, când Consiliul de Administrație decidea ca să se constituie un așa-numit „Enseignement spécial des sciences politiques et sociales”⁴⁶. Era o structură care funcționa în afara facultăților și independent de acestea, cuprinzând un număr limitat și compozit de cursuri (în programa din 1889 figurau: filosofia dreptului, științele naturale în raport cu cele sociale, metodologia științelor sociale, istoria dreptului, drept public comparat, dreptul internațional / dreptul națiunilor, istoria tratatelor, știința politică, istorie parlamentară, istoria religiilor, legislație comparată, știința penală, economia politică, știința financiară, sisteme sociale, statistică și demografie, etnografie, geografie agricolă, industrială și comercială, istoria co-

⁴³ *Ibid.*, p. 64. Eugène Goblet d’Alviella, *Op. cit.*, p. 128.

⁴⁴ *Loi organique sur l’enseignement supérieur du 27 septembre 1835, modifiée par la loi du 15 juillet 1849*, titre III, chapitre 1, art. 36, p. 11. Pentru detalii legat de Universitatea Liberă din Bruxelles, vezi, de pildă, Eugène Goblet d’Alviella, *Op. cit.*, p. 128.

⁴⁵ Eugène Goblet d’Alviella, *Op. cit.*, p. 129.

⁴⁶ *Ibid.*, pp. 129-130.

merțului și a industriei, istoria științelor, istoria generală a artelor); cei care postulau pentru un doctorat în acest nou cadru trebuiau să fie deja deținători ai unei diplome de doctor la una dintre facultățile tradiționale și să treacă apoi o probă scrisă, respectiv un examen din patru discipline din programă, la alegere⁴⁷. Concepută mai degrabă ca un sistem de conferințe libere, programa acestui învățământ special a fost ulterior restructurată.

De prin 1894 s-a constituit o comisie de reflecție la nivelul conducerii Universității Libere, care avea de răspuns la întrebarea dacă structura învățământului de științe sociale trebuia să se constituie într-o nouă facultate, așa cum fusese în fapt proiectul fondatorilor din 1834, sau putea să fie asociată unei entități deja existente, cum se mai întâmplase până prin 1889?⁴⁸ Părerile erau împărțite, mulți crezând că studiul științelor sociale și politice aparținea domeniului științelor juridice și deci ar putea fi atașat Facultății de Drept (Léon Vanderkindere, Maurice Vauthier); alții susțineau că prin prezența abordărilor sociologice, de psihologia popoarelor, prin tematica și dimensiunea istorică sau filosofică a unor cursuri din programă, demersul era mai degrabă apropiat de alte facultăți (spre exemplu, Van der Rest, Hector Denis), chiar de cea de științe ori de medicină (a se vedea cu precădere materiile legate de igienă, psihologie, metode statistice sau matematice etc.)⁴⁹. În fine, dezbaterea a continuat până prin 1899, când Ernest Solvay își lua sarcina de a organiza Școala de Științe Politice și Sociale (École des Sciences Politiques et Sociales), care va fi fost apropiată ca structură conceptuală de Școala Comercială (École École de Commerce) înființată tot de el, cinci ani

⁴⁷ *Ibid.*, p. 131.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 133.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 133-134.

mai târziu (Ernest Solvay a înființat și Institutul de Sociologie în 1902)⁵⁰.

În fine, putem spune că fondarea Școlii de Științe Politice și Sociale cu cele trei secțiuni ale sale la origine (științe sociale, științe politice și administrative, științe economice – vor mai apărea și altele, cum ar fi, bunăoară, științele coloniale) a contribuit la întărirea domeniului, dar nu a eliminat cu totul ambiguitatea sa identitară.

*
* *

Facultatea de Filosofie și Litere și-a început activitatea cu șase profesori, organizându-și programele de studii către sfârșitul veacului al XIX-lea în trei secțiuni: filologie clasică, filosofie și istorie (în secolul XX vor mai apărea secția de filologie germanică – 1910, de filologie română – 1920, de istoria artei și arheologie – 1931, respectiv Institutul de Filologie și Istorie Orientală & Slavă – 1930)⁵¹. Să mai spunem că în conformitate cu reglementările legale din 1890-1891, durata studiilor atingea un minim de patru ani (practic se dubla față de perioada anterioară), în care studenții trebuiau să treacă mai multe trepte: candidatura, licența și doctoratul; acesta din urmă se finaliza cu o teză și nu mai era un doctorat eterogen în „filosofie și litere”, ci în domenii clare de specializare: „filosofie”, „filologie”, „istorie”⁵².

⁵⁰ John Bartier, *Op. cit.*, pp. 64, 67-68. École de Commerce și École des Sciences Politiques et Sociales s-au reunit în 1946 și au format cea de-a șasea facultate a Universității Libere din Bruxelles (în afara celor patru care au existat de la înființare, mai apăruse între timp, în 1873, Facultatea de Științe Aplicate).

⁵¹ *Ibid.*, pp. 42, 45.

⁵² *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 59-60. Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, p. 52.

Prin 1883-1884 facultatea organiza 28 de cursuri, dintre care 23 obligatorii și cinci facultative, având nouă profesori titulari⁵³. 25 de ani mai târziu, numărul dascălilor, ca și acela al cursurilor, se dublase: 19 cadre didactice coordonau 60 de cursuri (dintre care 47 obligatorii), ce erau urmate de 124 de studenți; în 1934, la aniversarea centenarului fondării Universității Libere din Bruxelles, corpul didactic al Facultății de Filosofie și Litere număra 36 de titulari, care susțineau un număr de 140 de cursuri în fața a 557 de studenți⁵⁴.

Tinerii înscriși la Filosofie și Litere beneficiau de prelegerile unor specialiști de prim rang în istorie, filologie ori filosofie, precum Jean-Jacques Altmeyer, Gustave Charlier, Eugène Goblet d'Alviella, Guillaume Des Marez, Jacques Pirenne, Jean-Auguste-Ulric Scheler, Paul-Louis-Désiré Thomas, Pierre-François Van Meenen, Sylvain Van de Weyer ori Léon Vanderkindere⁵⁵. De-a lungul timpului, mai mulți savanți europeni au fost invitați să conferențieze la prestigioasa școală de studii în filosofie și litere din capitala Belgiei, precum Cohen (Université de Paris), Diehl, Homolle, Picard (Institut de France), Pernot (Université Paris – Sorbonne), Iorga (Universitatea din București), Pârvan (Academia Română), Altamira, Castro (Madrid), Reed (Michigan University) etc.⁵⁶.

În fine, să trecem în revistă succint și disciplinele de studiu din cadrul acestei facultăți. Potrivit reglementărilor legale din 1835, programa cursurilor era destul de încărcată; se studiau la Facultatea de Filosofie și Litere literaturi orientale, literaturi clasice (greacă, latină), istoria li-

⁵³ Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, p. 51.

⁵⁴ *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, p. 59.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 69; Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. 144, 166-167, 193-194, 206, 210.

⁵⁶ *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 67-68.

teraturilor moderne, antichitatea romană, arheologie, istorie veche, istoria evului mediu, istoria Belgiei, filosofie (logică, antropologie, metafizică, estetică, filosofie morală), economie politică, statistică, geografie fizică și etnografică⁵⁷. Se mai adăugau elemente de algebră și de fizică⁵⁸. Legea din 1849 completa lista cu antichitatea elină și istoria literaturilor vechi, eliminând istoria literaturilor moderne, statistica și geografia⁵⁹. Prin 1857 responsabilii politici ai Belgiei au considerat că programele, cu deosebire cele de istorie, erau prea încărcate, astfel că s-a procedat la o restrângere a disciplinelor obligatorii, multe fiind transferate într-un regim de certificare cu statut opțional accentuat (istoria evului mediu, istoria Belgiei, istoria literaturii franceze, dar și logica ori filosofia morală)⁶⁰. 19 ani mai târziu s-a revenit la situația de dinainte de 1857⁶¹. Așa cum am spus mai sus, întreaga structură a parcursului universitar, ca și a programelor de studii erau revizuite în conformitate cu legile din 1890 și 1891, cursurile fiind organizate pe cele trei mari secțiuni / domenii în care se acordau doctorate: filosofie, filologie clasică și istorie⁶².

*
* *

Facultatea de Medicină, care avea atașată Școala de Farmacie, ca și Facultatea de Drept, au fost cele mai frecventate unități din cadrul Universității Libere (de pildă, în

⁵⁷ Apud Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. 30-31.

⁵⁸ Apud John Bartier, *Op. cit.*, p. 42.

⁵⁹ Vezi programa cursurilor în *Loi qui modifie la loi du 27 septembre 1835 sur l'enseignement supérieur (Monit du 19 juillet 1849)*, în *Pasinomie*, XXX (1849), p. 346.

⁶⁰ Apud Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. 82.

⁶¹ Apud *Ibid.*, p. 121.

⁶² John Bartier, *Op. cit.*, pp. 42, 45.

1852-1853, dintr-un total de 300 de studenți înscriși, 118 erau la Medicină, iar 109 la Drept; în 1863-1864, din 419, 155 erau la Medicină, 152 la Drept; în 1874-1875 din 686, 210 erau la Medicină, 212 la Drept; în 1887 din 1807, 521 erau la medicină etc.)⁶³. În veacul al XX-lea, numărul studenților a fost fluctuant la Facultatea de Medicină: ajungea la 621 în anul universitar 1933-1934, după ce, cu aproape un sfert de secol mai devreme, în 1909-1910, era de 330; statisticile mai înregistrau 249 de studenți „mediciniști” în 1919-1920, 569 în 1920-1921, 380 în 1925-1926 etc.⁶⁴.

În 1835, programa de învățământ prevedea, în conformitate cu legea în vigoare la acea dată, ca studenții să parcurgă enciclopedia medicinei, istoria medicinei, anatomie, fiziologie, igienă, patologie și terapeutică a bolilor interne, farmacologie, farmacie teoretică și practică, chirurgie, clinică internă / externă, probleme teoretice și practice ale nașterilor, medicină legală și poliție medicală⁶⁵. S-a adăugat la această programă anatomia patologică, fiziologia comparată, farmacodinamica, eliminându-se poliția medicală (1849)⁶⁶. Să mai spunem că anumite cursuri, precum anatomia comparată, patologia generală, anatomia patologică, igiena și medicina legală, au avut un regim facultativ în programa de studii medicale în perioada 1857-1876⁶⁷.

Facultatea de Medicină a început cu un număr mic de profesori, numai șase, care susțineau 11 cursuri, mai mult teoretice decât experimentale; dar optica s-a schimbat către mijlocul secolului al XIX-lea, învățământul medical

⁶³ Vezi *Ibid.*, pp. XCVI-XCVII; Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, p. 93.

⁶⁴ *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, p. 124.

⁶⁵ Apud Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. 31.

⁶⁶ Vezi programa cursurilor în *Loi qui modifie la loi du 27 septembre 1835 sur l'enseignement supérieur (Monit du 19 juillet 1849)*, în *Pasinomie*, XXX (1849), p. 347.

⁶⁷ Apud Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. 83, 122.

orientându-se net în direcția pregătirii unor practicieni⁶⁸. În consecință, au apărut institutele de anatomie, respectiv de fiziologie, bacteriologie și terapeutică (1895) și s-au dezvoltat două spitale universitare în aceeași idee a consolidării învățământului clinic (St. Jean și St. Pierre)⁶⁹. În 1909 cele 65 de cursuri ale facultății erau susținute de 11 profesori ordinari și doi extraordinari, cărora li se adăugau alte 30 de cadre didactice mai tinere⁷⁰. Un sfert de secol mai târziu numărul cursurilor sporise semnificativ (erau 174), iar cel al profesorilor – ținând seamă și de cei ai Școlii de Farmacie – la 27 (dintre care patru extraordinari), care erau ajutați de alte 48 de cadre didactice cu diferite însărcinări la nivelul învățământului clinic, practic sau de seminar⁷¹.

Dintre cadrele didactice reprezentative ale Facultății de Medicină îi amintim aici pe Jean de Boeck, Eugène Carpentier, Jean de Crock, Paul Héger, Achille Herlant, Van Heuvel, Victor Jacques, Édouard de Smeth, Joseph de Smeth, Léon Stiénon, Willem Romelaere, Louis de Roubaix, ori Jules Thiriar⁷².

*
* * *

În fine, Facultatea de Științe, care a început cu cinci profesori, asistați de câțiva tineri, avea în 1834 numai șapte cursuri: matematici speciale, calculul infinitezimal și mecanică analitică; geometrie descriptivă; zoologie și anat-

⁶⁸ John Bartier, *Op. cit.*, p. 54.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 59; Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, pp. 104-105, 116-117.

⁷⁰ *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, p. 109.

⁷¹ *Ibid.*, p. 124.

⁷² Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. 128; Eugène Goblet d'Alviella, *Op. cit.*, p. 106; *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 109, 118.

mie comparată; botanică, mineralogie și geologie; fizică și chimie; astronomie; istoria științelor⁷³. Un an mai târziu, programa de studii reunea matematicile superioare, teoria probabilităților, astronomia, fizica, chimia, mecanica analitică, mecanica celestă, fizica, chimia și mecanica aplicate artelor, zoologia, anatomia și fiziologia comparată, botanica și fiziologia naturală, anatomia vegetală⁷⁴. Legea din 1849 trecea în revistă o serie de domenii / ramuri ale matematicilor superioare (algebra, geometria analitică, geometria descriptivă, calculul diferențial și integral, teoria probabilităților și aritmetica socială), precizând totodată că fizica se studia în trei dintre dimensiunile sale (experimentală, industrială, matematică), ca și chimia (organică, anorganică, aplicată), iar botanicii i se adăuga și disciplina geografia plantelor⁷⁵. Ca și în cazul celorlalte facultăți, așa cum am văzut mai sus, programa validată prin legea din 1857 stabilea că o serie de cursuri, precum chimia organică sau zoologia, nu aveau un caracter obligatoriu în parcursul universitar de profil, situație care a fost remediată prin reglementarea din 1876, ce a acordat un interes mai mare exercițiilor cu caracter practic⁷⁶.

Un moment important în evoluția studiului științelor la Universitatea Liberă l-a constituit înființarea în 1873 a Facultății de Științe Aplicate sau Școala Politehnică (École Polytechnique). Inițial, corpul profesoral al acestei instituții de învățământ superior era constituit din șapte cadre didactice ale Facultății de Științe, unul de la Facultatea de Drept și șapte noi titulari; Facultatea de Științe Aplicate

⁷³ John Bartier, *Op. cit.*, p. 46.

⁷⁴ Apud Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. 31.

⁷⁵ Vezi programa cursurilor în *Loi qui modifie la loi du 27 septembre 1835 sur l'enseignement supérieur (Monit du 19 juillet 1849)*, în *Pasinomie*, XXX (1849), p. 346.

⁷⁶ Apud Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. 83, 122.

avea în componere cinci secțiuni (geniu civil, mine etc.), dar studenții trebuiau să urmeze toate cursurile școlii, numai lucrările practice fiind îndeplinite în funcție de specializare⁷⁷. Până în 1890 absolvenții Școlii Politehnice deveneau ingineri după patru ani de studii, pentru ca de atunci înainte să se introducă și programe de cinci ani (inginer civil de mine și de construcții; în secolul al XX-lea mai erau acordate și titlul de inginer mecanic sau inginer electrician)⁷⁸.

În timp s-a organizat activitatea de cercetare în domeniul științelor, astfel că au apărut institutele și laboratoarele specializate (de mecanică în 1898, de electricitate în 1899, de fizică în 1911, de chimie în 1913, de telecomunicații și acustică, urbanism etc. în prima parte a veacului al XX-lea)⁷⁹. De la cele șapte cursuri din 1834, Facultatea de Științe a ajuns, potrivit legii din 1929, la șapte grupe de licență: matematică, fizică, chimie, geologie și mineralogie, zoologie, botanică și geografie⁸⁰.

Numărul studenților înscriși la Facultatea de Științe a variat între 17 și 103 până în 1870-1871, trecând de limita de 200 în 1877-1878, de cea de 300 în 1880-1881, pentru ca în 1883-1884 să fie înregistrați nu mai puțin de 415 studenți; acestora li se adăugau și 126 de cursanți de la École Polytechnique (de prin 1874-1875 Facultatea de Științe Aplicate avea peste 100 de studenți)⁸¹. Statisticile au mai înregistrat cca. 300 de studenți înscriși în 1914, 650 în 1919, 395 în 1928-1929 și 628 în 1933-1934⁸².

Tinerii ce frecventau cursurile Facultății de Științe ori ale Școlii Politehnice aveau în față profesori de presti-

⁷⁷ John Bartier, *Op. cit.*, p. 60.

⁷⁸ *Ibid.*, pp. 60, 63.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 49, 60.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 49.

⁸¹ Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. XCVI-XCVII.

⁸² *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, p. 106.

giu precum: botaniștii J.E. Bommer și Léo Errera, chimiștii Joly, Reichler și Timmermans, geologii și geografi W. Prinz și Auguste Ledoux, fizicienii Nollet, Rousseau și de Villers, matematicienii Berghems, Buisset și Verhulst, zoologii Francotte și Lameere etc.⁸³ Dintre aceștia, Buisset, Joly, Prinz ori Rousseau au fost și titulari ai cursurilor de specialitate din cadrul Școlii Politehnice⁸⁴.

I.3. O dizidență a Universității Libere din Bruxelles: Universitatea Nouă

În 1894 Universitatea Liberă s-a scindat, pretextul fiind așa-numitul „incident Elisée Reclus”⁸⁵. Reputatul geograf francez, cunoscut totodată și pentru simpatiile sale anarhiste, fusese invitat să țină cursuri la Bruxelles în anul universitar 1893-1894. Consiliul de Administrație al Universității Libere, reunit la începutul lunii ianuarie 1894, influențat de Administratorul–Inspector Charles Graux, a considerat că vizita ar fi inoportună și a decis o amânare *sine die* a prelegerilor savantului din Hexagon, cu atât mai mult cu cât emoția atentatului anarhistului Vaillant din Camera Deputaților a Franței (decembrie 1893) era încă vie în opinia publică belgiană⁸⁶.

La inițiativa profesorilor Paul Janson și Edmond Picard (cărora li s-au adăugat Guillaume de Greef, Émile Vandervelde, Louis de Brouckère etc.) s-a constituit un co-

⁸³ *Ibid.*, pp. 90, 94-95, 101-102. Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. LXIX-LXXI.

⁸⁴ Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. LXXVII-LXXVIII; *L'Université de Bruxelles (1909-1934)*, pp. 101.

⁸⁵ Wim Van Rooy, *Op. cit.* pp. 210-220 (cu deosebire despre acest episod).

⁸⁶ *Ibid.*, p. 211.

mitet de protest, care i-a reunit și pe studenți, cu deosebire pe cei de la Cercul Universitar (Cercle Universitaire) și Cercul Politehnic (Cercle Polytechnique), care votaseră două moțiuni în apărarea simbolică a principiilor fondatoare ale Universității Libere (spiritul liber, gândirea independentă, eliberată de prejudecăți, constrângeri, respingerea argumentului de autoritate etc.)⁸⁷. Urmare a acestor agitații, Consiliul de Administrație s-a reunit din nou pe 16 ianuarie 1894, dar rezoluția adoptată la începutul aceleiași luni nu s-a schimbat, membrii acestuia argumentând că protestele și documentele atașate acestora au fost asumate prin semnătură doar de 147 de studenți din 1139⁸⁸. Mitingurile și reuniunile au continuat, iar pe la sfârșitul lunii Universitatea Liberă își închidea porțile; apăruse deja ideea fondării unei Universități Noi (Université Nouvelle), care să reînvie starea de spirit (aparent pierdută, în opinia unora, pe parcursul veacului), ce a stat la baza constituirii instituției din 1834⁸⁹.

În toată luna februarie 1894 au continuat agitațiile, ceea ce a făcut ca pe 1 martie 1894 prelegerea lui Elisée Reclus, care totuși s-a ținut în cele din urmă, să se desfășoare în fața unei audiențe semnificative (550 de persoane se aflau înăuntru, iar alte 500 în afara sălii de conferință)⁹⁰. În fine, pe 12 martie 1894 profesorii și studenții dizidenți au decis fondarea unei noi universități, ce purta în mod oficial numele de Școala Liberă și Internațională de Învățământ Superior (École Libre et Internationale d'Enseignement Supérieur), care-și va fi deschis porțile pe 25 octombrie (cursurile s-au ținut în primul an universitar, 1894-1895, la Hotelul Oriental)⁹¹.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 212.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*, pp. 216-217.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 219.

⁹¹ *Ibid.*

*
* *

În linii mari, Universitatea Nouă s-a organizat după modelul Universității Libere. Erau câteva deosebiri, totuși; de pildă, la ședințele Comitetului Administrativ asistau, cu drept de vot consultativ, doi reprezentanți ai studenților⁹². Și aceasta deși unul dintre fondatorii Universității Noi, Edmond Picard, critica vehement prin ianuarie – februarie 1894, în „Journal des Tribunaux”, activitatea Consiliului de Administrație al Universității Libere⁹³. Fiind adept al unei libertăți academice și administrative totale, acesta șarja în „L’Étoile Belge” din 25 februarie 1899 spunând că Universitatea Nouă „nu avea nici reglementări, nici vreun sistem anume de vot în cadrul corpului profesoral și nu ar fi avut nici Rector (care, adăugăm noi, la acea vreme era Guillaume de Greef), dacă semnătura lui nu ar fi fost obligatorie, în conformitate cu prevederile legale, pe diplomele emise”⁹⁴.

În primul său an de existență Universitatea Nouă a funcționat cu două facultăți (Filosofie și Litere, respectiv Drept), pentru ca din 1895 să aibă patru; câțiva ani mai târziu, prin 1899, nu mai erau în ființă decât două (Științe Sociale și Drept), celelalte, din lipsă de candidați nu au mai școlarizat, astfel că instituția nu a putut obține statutul de persoană / personalitate juridică / civilă, care i-ar fi dat dreptul, printre altele, să primească donații, subvenții din partea entităților civile⁹⁵. Cu toate acestea, prin 1908, instituția primea din partea administrației provinciilor Brabant și Hainaut, respectiv din partea celei a orașului

⁹² *Ibid.*, p. 236.

⁹³ *Ibid.*, p. 226.

⁹⁴ Apud *Ibid.*, p. 230.

⁹⁵ *Ibid.*, pp. 229, 234.

Bruxelles, ca și a unor comune din apropierea capitalei, subsidii care se ridicau la acea vreme la puțin peste 15.000 de franci⁹⁶. Să mai spunem că taxa anuală de studii era de 150 de franci, iar conferințele de seară, organizate de Institutul de Înalte Studii (Institut des Hautes Études) către sfârșitul veacului al XIX-lea, destinate „să joace un rol complementar în formarea muncitorilor și a studenților”, aduceau de la fiecare audient liber câte 40 de franci pentru un curs frecventat⁹⁷.

*
* *

Universitatea Nouă s-a dorit a fi un experiment ce a lăsat o mare libertate de alegere atât profesorilor, în propunerea cursurilor (și amenajarea programelor de studii), cât și studenților, în alegerea prelegerilor. Din punctul de vedere al corpului academic al instituției în discuție (cu deosebire Edmond Picard), dar și a unei părți a cadrelor didactice rămase fidele Universității Libere (spre exemplu, Hermann Pergameni), obiectivul învățământului superior era acela de a disemina „știința pură sintetică”, de a asigura o înaltă pregătire intelectuală, teoretică, aspectele practice, funcționale ale prelegerilor nefiind luate prea mult în seamă⁹⁸.

Numai că această libertate a opțiunilor a influențat în mod negativ organizarea programelor de studii în conformitate cu prevederile legale, ceea ce a făcut ca diplomele emise de către Universitatea Nouă să-și piardă valoarea în Belgia către sfârșitul veacului al XIX-lea⁹⁹. Nu putem spune că au avut o valoare mai mare pentru titu-

⁹⁶ *Ibid.*, p. 230.

⁹⁷ *Ibid.*, pp. 229, 231, 234.

⁹⁸ *Ibid.*, pp. 227-228.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 232.

larii acestor diplome, care proveneau din afara Belgiei, așa cum susținea, bunăoară, Wim Van Rooy în studiul dedicat Universității Noi¹⁰⁰. Este suficient să amintim situația din Bulgaria de la sfârșitul primului deceniu al secolului trecut, pe care o evocă și cercetătorul belgian, când guvernul de la Sofia s-a lăsat greu înduplecat să recunoască diplomele Universității Noi¹⁰¹.

Același lucru s-a întâmplat și în România, unde, fără să existe o reacție guvernamentală expresă, diplomele Universității Noi erau puse sub semnul întrebării în anumite situații¹⁰². Mai mult, în corespondența diplomatică dintre Legația României de la Bruxelles și Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor de la București de la începutul anului 1899 se vorbea despre „propaganda socialistă” ce se făcea la Universitatea Nouă¹⁰³. În plus, titlurile emise de Universitatea Nouă se mai găseau și în atenția unei părți a presei de la București („Cronica”, „Gazeta”, „Voința Națională” etc.), ce se dovedea a fi extrem de critică în general la adresa diplomelor obținute la Bruxelles, al căror calificativ ar fi fost: „Bon pour l’Orient”¹⁰⁴.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 225.

¹⁰² AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Corespondență transmisă de Însărcinatul cu Afaceri al Legației României în Belgia Ministrului Instrucțiunii Publice și Cultelor de la București pe marginea memoriului întocmit de Vespasian Pella și Mihail Costea, studenți la Facultatea de Drept, respectiv la Politehnica Universității Noi, cu privire la diplomele emise de această instituție de învățământ superior, 12 / 24 ianuarie 1899, nepaginat.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ Despre atacurile la adresa Universității Noi din „Gazeta” și „Voința Națională”, în Wim Van Rooy, *Op. cit.*, p. 221. Vezi, spre exemplu, și articolul, la care am mai făcut referire, *Mania streinismului*, în „Cronica”, IV, 932, 29 iulie 1904, p. 1.

În fine, trebuie să mai spunem că Universitatea Nouă avea o deschidere internațională remarcabilă: îi amintim aici pe profesorii din afara Belgiei care au predat sau au ținut conferințe la Institutul de Înalte Studii – R. Michels, frații Reclus, E. Ferri, F. Van der Goes, M. Kovalevski, E. Claparède – ca să nu mai vorbim de faptul că numărul cursanților străini era semnificativ mai consistent decât acela al autohtonilor (a se vedea statisticile ce le-am preluat în paginile următoare de la Wim Van Rooy, al cărui studiu ne-a fost extrem de folositor în redactarea acestui subcapitol)¹⁰⁵.

Prin 1911 Camille Huysmans prezenta Comitetului Administrativ al Universității Noi un proiect de rezoluție privind stabilirea unor relații mai strânse cu Universitatea Liberă, care obținuse, așa cum am mai spus deja, statutul de persoană / personalitate juridică / civilă. Această apropiere ar fi urmat să aibă loc prin intermediul Institutului de Înalte Studii, asupra căruia s-ar fi extins și beneficiile de care se bucura Universitatea Liberă, ca urmare a legii din 1911; astfel, păstrându-se independența fiecărei entități în parte, câte doi delegați ai institutului s-ar fi regăsit în Consiliul de Administrație al Universității Libere și viceversa¹⁰⁶ ... Numai că acest compromis avea să se realizeze ceva mai târziu, odată cu încheierea Întâiului Război Mondial.

Problemele financiare cauzate de numărul mic de studenți, deci de plătitori de taxă (era o instituție de învățământ privată) și numărul ridicat de cadre didactice, dificultățile întâmpinate în anumite perioade în recunoașterea diplomelor conferite urmare a unor studii bazate mai degrabă pe conferințe libere, exacerbarea academismului știin-

¹⁰⁵ Wim Van Rooy, *Op. cit.*, pp. 224-225, 235.

¹⁰⁶ Pierre Goffin, *L'Institut des Hautes Études de Belgique*, în „Revue de l'Université de Bruxelles”, nouvelle série (XXI), 5, 1969, pp. 321-344 / (pp. 330-331).

țific în dauna unei relaționări mai strânse a programei cursurilor cu activitatea practică, dar și chestiunile de identitate ideologică a corpului academic, mai apropiat de stânga politică, de socialismul militant, spre deosebire de liberalismul care a fondat și a menținut Universitatea Liberă¹⁰⁷ etc., au subminat proiectul Universității Noi. Aceasta și-a încheiat existența în 1919, după un sfert de secol, când dizidenții sau mai degrabă aceia dintre ei care mai supraviețuiseră, se reîntorceau la matcă... Nu a mai rămas așadar din „aventura” Universității Noi decât o istorie conservată în arhive¹⁰⁸ și acel Institut de Înalte Studii al Belgiei, așa cum se va fi numit el de la încheierea Primului Război Mondial, ce devenise fermentul reconcilierii celor doi „frați inamici” într-o formulă apropiată de cea propusă de Camille Huysmans în 1911¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Émile Vandervelde își scria memoriile autointitulându-se militant socialist (vezi volumul său autobiografic *Souvenirs d'un militant socialiste*, Paris, 1939); prin 1890, Vandervelde se găsea la conducerea Cercului Studenților Socialiști de la Bruxelles, împreună cu Louis de Brouckère. Edmond Picard, ca și Paul Janson, au făcut la rândul lor politică militantă socialistă, venind desigur pe filiera stângii liberale care se dezvoltase la Bruxelles în ultimele trei decenii ale veacului al XIX-lea. Pentru toate acestea, vezi Wim Van Rooy, *Op. cit.*, pp. 199, 201, 220. În articolul citat sunt inventariate mai multe date cu privire la orientarea de stânga a Universității Noi, precum și la acuzele de socialism pe care competitorii ideologici ai săi le aduceau celor mai importanți actori ai instituției.

¹⁰⁸ Documentele Universității Noi au fost conservate în arhivele Universității Libere; vezi Andrée Despy – Meyer, *Inventaire des Archives de l'Université Nouvelle de Bruxelles 1894-1919*, Bruxelles, 1973, (colecția „Archives et Bibliothèques de Belgique”).

¹⁰⁹ Pierre Goffin, *Op. cit.*, pp. 333-334.

I.4. Câteva date statistice cu privire la Universitatea Liberă din Bruxelles

În fine, evoluția Universității Libere din Bruxelles se poate vedea și trecând în revistă câteva date, în principal statistice, relative la cadrele didactice și la studenți. Dacă în 1834 statisticile înregistrau numai 33 de dascăli, în 1909 erau 55 de profesori ordinari și patru extraordinari, pentru ca, prin 1934, Universitatea Liberă să aibă 140 de cadre didactice titulare și 23 cu statut special¹¹⁰. Și numărul studenților a crescut simțitor. Dacă în 1834 erau 96, iar în 1845, 212, se ajungea în 1859 la 405, pentru ca în 1869 să fie înscriși în registrele matricole aproape 500 (mai precis 496); prin 1878 statisticile rețineau 1063, iar pe la 1883, nu mai puțin de 1686; în veacul al XX-lea, în 1909, erau 1236 de studenți, în 1913, circa 1300, în anii '20 se atinge cifra de 2000, iar o decadă mai târziu, peste 3000 de cursanți¹¹¹.

Pentru comparație, să spunem că Universitatea Nouă din Bruxelles, ce fusese fondată de o seamă de profesori și studenți dizidenți de la Universitatea Liberă, număra prin 1894 vreo 40 de cadre didactice și 103 studenți¹¹². Pe la 1900 predau aproximativ 100 de profesori, deși numărul studenților nu crescuse semnificativ, fiind înregistrați atunci numai 104. Să mai dăm câteva exemple pornind de la statisticile puse în circulație de Wim Van Rooy: un total de 2623 de studenți au frecventat cursurile Universității Noi până în 1912, iar până în 1908 fuseseră școlarizați aici 522 de bulgari, 424 ruși, 329 belgieni și 328 români¹¹³.

¹¹⁰ John Bartier, *Op. cit.*, pp. 94, 97.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 89; Guillaume des Marez, *Op. cit.*, p. 20; Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. XCV-XCVII.

¹¹² Wim Van Rooy, *Op. cit.*, pp. 224, 229.

¹¹³ *Ibid.*, pp. 224-225. Să mai spunem că numărul studenților înscriși la Universitatea Liberă în aceeași perioadă era de peste

STUDENȚI ROMÂNII LA UNIVERSITATEA LIBERĂ DIN BRUXELLES

Anul	Belgia	Bulgaria	România	Rusia	Altele	Total
1894-1895	41	8	11	18	25	103
1895-1896	52	17	19	20	7	115
1896-1897	63	33	30	17	26	169
1899-1900	12	42	32 ¹¹⁴	9	9	104
1902-1903	1	29	20	25	0	75
1913-1914	9	328	7	36	13	393
1914-1915	11	94	3	23	10	141
1916-1917	139	11	1	56	7	214
1917-1918	57	26	1	22	9	114

Fluctuația numărului studenților s-a datorat în bună măsură diferitelor conjuncturi prin care diplomele Universității Noi erau sau nu recunoscute de guvernele țărilor din care proveneau cursanții ori chiar de structurile de validare internă din Belgia. Reluăm și noi exemplul lui Wim Van Rooy¹¹⁵, care evoca situația din 1909, când s-a înregistrat o scădere semnificativă a numărul studenților bulgari, de altfel cei mai numeroși dintre străinii de la Universitatea Nouă. Scăderea s-a datorat hotărârii autorităților de la Sofia de a nu mai recunoaște diplomele emise de această instituție de învățământ superior. A fost nevoie de o amplă campanie de protest susținută de studenții direct

1000, în anumiți ani fiind chiar și de zece ori mai mare decât cel al studenților de la Universitatea Nouă.

¹¹⁴ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Corespondență transmisă de Însărcinatul cu Afaceri al Legației României în Belgia Ministrului Instrucțiunii Publice și Cultelor de la București pe marginea memoriului întocmit de Vespasian Pella și Mihail Costea, studenți la Facultatea de Drept, respectiv la Politehnica Universității Noi, cu privire la diplomele emise de această instituție de învățământ superior, 12 / 24 ianuarie 1899, nepaginat. Din acest document aflăm că Vespasian Pella și Mihail Costea scriau în numele a 18 studenți, dintre care 12 frecventau regulat cursurile.

¹¹⁵ Wim Van Rooy, *Op. cit.*, p. 225.

implicați de la Universitatea Nouă (inclusiv absolvenții din anii trecuți), de Rectorul Guillaume de Greef, de presa bulgară, de alte oficialități belgiene etc., pentru ca guvernul de la Sofia să-și schimbe decizia.

*
* *

Numărul studenților străini a fost semnificativ la Universitatea Liberă, dar era mai redus decât la Liège, bunăoară¹¹⁶. Într-o statistică pusă în circulație de Pieter Dhondt¹¹⁷, media anuală a studenților străini raportată la regiunile de proveniență a acestora se prezenta astfel:

Țara / Regiunea	1876-1880	1906-1910	1926-1930
Franța, Luxemburg	20	21,8	18,2
Olanda	4,2	6	12
Germania, Austria, Elveția	6,6	18	11
Marea Britanie, Irlanda	26	11,2	3,6
Spania și Portugalia	1,2	8	2,6
Italia, Statele Papale	1,4	3	4
Europa de Nord	0,2	0,8	1,4
Țările baltice	0	0	22,6
Rusia	1	96,6	49
Polonia	0	0	92,6
Cehoslovacia, Ungaria	0	0	4,6
România	17	14,4	29,6
Serbia, Albania	0	1	3,4
Bulgaria	0	6,8	8,6
Grecia	1,4	1,6	7,2
Orientul Mijlociu, Turcia	1,6	7	24,8
China, Japonia	0,8	9,6	15,6
India, Asia de Sud-Est	1	5,2	1,2
Australia	0,6	1,4	0,2

¹¹⁶ Pieter Dhondt, *Foreign Students at Belgian Universities. A Statistical and Bibliographical Approach*, în „Revue Belge d'Histoire Contemporaine”, XXXVIII, 1-2, 2008, pp. 5-44 / (p. 5).

¹¹⁷ *Ibid.*, pp. 40-42.

Țara / Regiunea	1876-1880	1906-1910	1926-1930
Africa	1	5,2	1,2
America de Sud	39,4	11	31,6
America Centrală	1,4	3,4	33,8
Canada, SUA	0	1,6	5,4

Urmărind cifrele tabelului de mai sus, se poate spune că studenții români ocupau unul dintre primele 5 locuri în acest clasament în fiecare dintre cele trei perioade aduse de Pieter Dhondt în discuție (situându-se, în anumite situații, puțin în urma unor continente întregi, precum America de Sud ori America Centrală). De asemenea, precizăm că polonezii, așa cum vom vedea în statisticile pe care le vom dezvălui în capitolele următoare, s-au regăsit între cursanții Universității Libere înainte de încheierea Primului Război Mondial, odată cu reapariția statului național, dar, desigur, până atunci, ei nu puteau să fie înscriși oficial decât ca aparținând altor entități politice. Aceeași situație este și în cazul cehilor ori slovacilor.

*
* *

Din 1880 era permis accesul femeilor la studii la Universitatea Liberă din Bruxelles; au urmat apoi, în ordine, Universitatea din Liège, cea din Gand și, în fine, cea din Louvain¹¹⁸. De la 3 studente înregistrate în anul universitar 1880-1881 (dintr-un total de 1239 de cursanți înscriși) se ajungea în 1913-1914 la 111 (dintr-un total de aproximativ 1300)¹¹⁹. După Primul Război Mondial (până

¹¹⁸ Andrée Despy-Meyer (avec la collaboration de Jacques Becquevort), *Les Femmes et l'enseignement supérieur. L'Université Libre de Bruxelles de 1880-1914*, Université Libre de Bruxelles – Service des Archives, Bruxelles, 1980 (coll. „Études et monographies”, 1), p. 7.

¹¹⁹ *Ibid.*, Tableau VIII (Répartition de la population féminine de 1880 à 1914) și Tableau IX (Première inscription à l'Université).

prin 1924), statisticile au reținut între 101 și 269 studenți înmatriculați la studii în diferite stadii de finalizare a acestora (licență, doctorat etc.), dintr-un total general anual care depășea 2000 de înscrieri¹²⁰.

Facultățile cele mai deschise în această direcție s-au dovedit a fi cele de Medicină și Științe; mult mai reticente au fost cele de Drept ori Științe Aplicate (la mijloc se situau Filosofia și Literale, respectiv Științele Sociale, Științele Politice și Administrative)¹²¹. Din punctul de vedere al diplomelor obținute, pentru perioada 1883-1914, statisticile prezentate de Andrée Despy-Meyer arată că la Universitatea Liberă obținuseră titlul de doctor în medicină 140 de femei (din care 126 proveneau din afara Belgiei), iar cel de farmacist, 32; mai erau 17 tinere ce trecuseră doctoratul în chimie, științe naturale, fizică, matematică și 9 licențiate în domeniul științelor sociale¹²².

Să mai spunem în acest context că am identificat patru studenți originari din România și una din Transilvania, care au urmat o seamă de cursuri la Universitatea Liberă. Este vorba de Elena Niculescu (București), participantă la două examene succesive de candidatură pregătitoare pentru medicină (1898-1899 și 1899-1900), Ema și Olga Sakellarides (Iași), care au fost înscrise într-un program de candidatură în filosofie (1891-1892), Amelia Salmen

Vezi și John Bartier, *Op. cit.*, p. 89, respectiv Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. XCVII.

¹²⁰ Andrée Despy-Meyer (avec la collaboration de Jacques Becquevort), *Op. cit.*, p. XIX și Tableau IX (Première inscription à l'Université). Vezi și Guillaume des Marez, *Op. cit.*, p. 20.

¹²¹ Andrée Despy-Meyer (avec la collaboration de Jacques Becquevort), *Op. cit.*, Tableau VIII (Répartition de la population féminine de 1880 à 1914).

¹²² *Ibid.*, Tableau V (Diplômes obtenus), Tableau VI (Diplômes obtenus – Étudiantes nées en Belgique) și Tableau VII (Diplômes obtenus – Étudiantes nées à l'Étranger).

(Târgoviște), ce ajungea chiar să dea primul și al doilea examen de doctorat în filosofie și litere (1901-1902; trecuse de candidatură în 1895-1896), respectiv Charlotte Salmen (Brașov), înscrisă la cursurile de „Istoria Evului Mediu” și de „Filosofie” (1891-1894)¹²³.

În fine, într-o corespondență diplomatică, pe care am mai evocat-o în acest capitol, cu privire la un memoriu al lui Vespasian Pella și Mihail Costea relativ la statutul diplomelor eliberate de Universitatea Nouă (ianuarie 1899), erau amintite alte două studente ce urmau, cam în aceeași perioadă cu tinerele Niculescu, Sakellarides și Salmen, cursurile Facultății de Drept, respectiv de Medicină ale Universității Noi; pentru moment știm despre cea dintâi că era soția lui Vespasian Pella¹²⁴.

Am încercat să restituim, în acest prim capitol, o imagine de ansamblu privind parcursul Universității Libere din Bruxelles de la începuturile sale și până în primele decenii ale veacului al XX-lea. Înființarea, organizarea și dezvoltarea acesteia au fost influențate, în primul rând, de reglementările privind statutul universităților private, specializările recunoscute de lege, acordarea și recunoașterea diplomelor. În general, diferitele legi care au reglementat spațiul universitar belgian (1835, 1849, 1857, 1876, 1890, 1891, 1911 etc.) au avut ca obiectiv acordarea unei mai mari

¹²³ *Ibid.*, pp. 57, 65-66.

¹²⁴ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Corespondență transmisă de Însărcinatul cu Afaceri al Legației României în Belgia Ministrului Instrucțiunii Publice și Cultelor de la București pe marginea memoriului întocmit de Vespasian Pella și Mihail Costea, studenți la Facultatea de Drept, respectiv la Politehnica Universității Noi, cu privire la diplomele emise de această instituție de învățământ superior, 12 / 24 ianuarie 1899, nepaginat.

libertăți și autonomii instituțiilor de învățământ superior (inclusiv celor private), precum și diversificarea domeniilor, respectiv diplomelor. Reținem, ca exemplu, instituirea, prin legea din 15 iulie 1849, a unui nou grad academic, acela de doctor în științe politice și administrative (asumat, la Universitatea din Bruxelles, de Facultatea de Drept).

Organizarea administrativă, dar și dezvoltarea conținutului științific al programelor de studii care funcționau la Universitatea Liberă, au fost favorizate de dobândirea unei mai mari autonomii, ceea ce a permis o creștere semnificativă atât a corpului profesoral, cât și a numărului de studenți (cele două fiind de altfel strâns legate). Remarcăm, de asemenea, interesul conducerii Universității Libere de a răspunde nevoilor societății, prin introducerea de cursuri noi (ca, de exemplu, cele de drept industrial sau de geografie agricolă, industrială ori comercială), prin dezvoltarea dimensiunii practice a prelegerilor, specializărilor și introducerea seminariilor.

Episodul dizidenței ce a dus la constituirea Universității Noi a arătat importanța cunoașterii contextului instituțional și politic pentru explicarea opțiunilor și traiectoriilor studenților (belgieni și străini). Reținem, pentru studenții străini (deci și pentru cei din România, de care ne vom ocupa mai departe) dificultățile de recunoaștere a diplomelor (mai ales în cazul celor emise de Universitatea Nouă), precum și existența a două grade academice distincte în reglementările de profil: titlul legal, care dădea deținătorului său posibilitatea de a exercita o profesie în Belgia, și cel științific, care nu conferea acest drept. Prezența mai mare a străinilor printre titularii diplomei științifice poate fi legată, așa cum am sugerat deja, de o strategie a autorităților belgiene de a-și proteja propria piață a muncii. Rămâne de văzut, în capitolele următoare, în ce măsură studenții români care au optat să studieze la Universitatea

Liberă din Bruxelles, au conștientizat aceste date legale, s-au integrat sau nu în sistemul de învățământ superior din Belgia, au parcurs sau nu dificultățile inerente acestuia și au înțeles sau nu cum să transforme titlul ce l-au obținut într-un atuu pentru o carieră de succes.

Românii titulari ai unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles (1863-1914)

Am început analiza noastră privind studiile tinerilor români la Universitatea Liberă din Bruxelles prin prezentarea unor date statistice legate de cei care dobândeau titlul de doctor în diferite domenii: drept, științe politice și administrative, filosofie și literă, medicină, științe. Pe lângă numele și originea acestora, am căutat să comparăm de fiecare dată numărul românilor cu cel al studenților ce obțineau doctoratul în domeniile respective, calculând totodată și procentul străinilor din acest număr total. Datele statistice ni se par necesare pentru înțelegerea opțiunilor românilor raportate la alegerile făcute de ceilalți studenți (belgieni sau străini) ai Universității Libere.

De asemenea, aceste date cantitative sunt necesare reflecției asupra rolului jucat de Universitatea din Bruxelles în formarea elitelor intelectuale și politice române ale veacului al XIX-lea. În acest sens, dincolo de cifre, ni s-a părut util să completăm prezentarea noastră cu scurte notițe biografice ale unora dintre titularii de doctorat. Fără a fi exhaustiv (sursele vremii nici nu permit acest lucru), demersul nostru a încercat să reconstituie diversitatea domeniilor în care au activat personajele respective, aducând mărturii ce ar putea să susțină ipoteza că studiile în străinătate au reprezentat un tip de capital, care va fi favorizat o carieră de succes.

II.1. Doctori în drept (1871-1913)

În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, mai precis până în 1884, perioadă ale cărei detalii le-a dezvăluit Constantin C. Angelescu în articolul său din 1943, numărul românilor doctori în drept la Universitatea Liberă din Bruxelles a fost de 47 (dintr-un total înregistrat de 1066 în perioada 1838-1884¹), ei obținând titlurile între 1871 și 1884²:

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1871	Cornea, Mihail Dimitrie (Iași); Duca, Ioan (Galați); Garoflid, Nicolae (Ploiești); Xanthe, Nicolae (București).	4
1872	Conta, Vasile (Neamț); Dumitriu, Dimitrie (București); Iurașcu Dimitrie (Bacău).	3
1873	Bejan, Gheorghe Iacob (Ozolești); Berzu, Nicolae, Alexandru (Bacău); Burada, Ioan (Iași); Fotinu, C.G. (Focșani); Irimescu, Gheorghe (Iași); Mazlem, Efrem (Iași); Ollănescu, Dimitrie C. (Focșani); Petroni, Grigore Ioan (București); Politimos, Constantin (București); Ressu, Constantin (Iași); Sachelarie, Léon (Iași); Samurcaș, Ioan Alexandru (Craiova); Scrădianu, Alexandru (București); Sisiman, Constantin Gheorghe (Ploiești).	14
1874	Christodulo, Emanoil (Iași); Costescu, Nicolae (București); Goilav, Ioan (Botoșani); Goldenthal, Samuel (Iași); Lazu, Vasile (Iași); Popp, Ioan (București); Vidrașcu, Mihail (Focșani).	7

¹ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Imprimerie P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884, pp. CI-CXXXIX.

² Constantin C. Angelescu, *Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în „Studii și Cercetări Istorice”, XVIII, noembrie 1943, pp. 119-126 / (pp. 123-124).

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1875	Botez, Gheorghe (Iași); Cerchez, Gheorghe (Focșani); Iurașcu, Gheorghe (Bacău).	3
1876	Benișache, Constantin (Huși); Ivașcu, Ioan (Iași); Millo, Andrei (Iași); Sordony, Constantin (București); Ulea, Eduard (Huși); Vidrașcu, Pascal (Ocna).	6
1877	Băișoiu, Firache (Caracal).	1
1878	Vidrașcu, Constantin (Tecuci).	1
1879	Panu, Gheorghe (Iași).	1
1880	Nicoleanu, Ioan (Botoșani); Robescu, Gheorghe (Focșani).	2
1881	Mândru, Theodor (Dorohoi); Porfiriad, Gheorghe (București); Schwartzfeld, Elias (Iași).	3
1884	Mihail, Nicolae (Iași); Mille, Constantin (Iași).	2

După cum se poate observa, cei mai mulți doctori în drept aveau ca reședință orașe precum Iași (16), București (nouă), Focșani (cinci), Bacău (trei), Botoșani (doi), Huși (doi), Ploiești (doi), restul fiind originari sau trăitori în Caracal, Craiova, Dorohoi, Galați, Neamț, Ocna, Ozelești și Tecuci. Patru dintre cei 47 de români, anume Grigore Ioan Petroni (1863), Vasile Lazu (1874), Constantin Sordony (1874), Theodor Mândru (1881), erau și titulari ai unui doctorat în științe politice și administrative.

Dintre cei 1066 de doctori în drept, în afara celor 47 de români, mai figurau în listele oficiale publicate de Léon Vanderkindere, 37 de persoane originare din Olanda (opt), Franța (șapte), Brazilia, Constantinopol, Germania și Luxemburg (câte patru), Grecia (doi), Anglia, Italia, Peru, San Salvador (câte unul), în total, 84 de străini³.

³ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CI-CXXXIX.

*
* *

Constantin C. Angelescu făcea în articolul său câteva precizări relative la cariera unora dintre românii ce deveniseră doctori în drept la Universitatea Liberă din Bruxelles în anii 1871-1884.

În opinia sa erau remarcabili doar juriștii Mihail Dimitrie Cornea (1844-1901), avocat de răsunet în epocă la Baroul Iași (fondase în urbea natală o casă de avocatură împreună cu A.D. Xenopol), dar cu deosebire în București (din 1872), unde i se ridica și o statuie (prin 1865 își luase licența în litere la Paris, dezvăluindu-se totodată ca poet în cercurile *Junimii*, pe care le frecventa); Vasile Conta (1845-1882), apropiat la rândul său al *Junimii*, cunoscut, adăugăm noi, ca profesor de drept civil la Universitatea din Iași, ca filosof (colaborator al „Convorbirilor Literare”), dar și ca om politic (ministru al Instrucțiunii Publice în 1880; absolvise totodată Institutul Superior de Comerț de la Anvers în 1871⁴); politicianul radical, scriitorul, ziaristul Gheorghe Panu (1848-1910), care mai studiasse literele, cu deosebire istoria, la Paris, cel ce ne-a lăsat două extraordinare mărturii ale timpului ce l-a trăit în *Portrete și tipuri parlamentare* (1893), respectiv *Amintiri de la „Junimea” din Iași* (1908, 1910); ori directorul ziarelor „Adevărul” sau „Dimineața”, întemeietorul *Cercului de Studii Sociale* și al publicației „Drepturile Omului”, colaborator asiduă al presei de orientare socialistă („Lupta”, „Munca” sau „România Liberă”), deputatul, poetul și prozatorul Constantin Mille (1861-1927)⁵.

⁴ *Institut Supérieur de Commerce d'Anvers (1857-1927)*, Imprimerie Labor S.A., 1928, p. 139.

⁵ Constantin C. Angelescu, *Op. cit.*, p. 120. Despre Vasile Conta, Mihail Cornea, Constantin Mille, vezi și Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, I, Editura Universitas, Chișinău, 1992, pp. 206-207, 212;

Am putea include în lista celor mai cunoscuți doctori în drept de origine română de la Universitatea Liberă din Bruxelles din perioada 1871-1884 și pe Dimitrie C. Ollănescu. Acesta își făcuse o parte din studii în Germania și Franța, fiind familiarizat și cu domeniul științelor politice și administrative; a fost diplomat de carieră, ministru rezident la Atena (1889-1892), remarcându-se cu deosebire prin faptul că a îndeplinit cu răspundere și devotament funcția de Comisar general al României la Expoziția universală de la Paris din 1900⁶.

II (1993), pp. 53, 127-128. Despre Conta, Ionel Maftעי ne semnalează și titlurile lucrărilor sale filosofice, traduse și la Bruxelles ori Paris (*Teoria fatalismului*, 1875-1876; *Teoria ondulațiunii universale*, 1876-1877, *Încercări de metafizică*, 1879, respectiv volumul apărut postum, *Bazele metafizicii*, 1890). Autorul vorbește și despre boala pe care Conta o contactase în vremea studenției belgiene (tuberculoza), care i-ar fi cauzat până la urmă moartea. Despre Cornea, același autor citat mai devreme, adăuga că obținuse doctoratul în drept și la Paris, că era un apropiat al lui Iacob Negruzzi și Nicolae Gane, iar prin a doua sa căsătorie devenea ginerele lui C.A. Rosetti. Constantin Mille este autorul, printre altele, al unui volum de versuri (1883), al unuia de nuvele (*Feciorul popii*, 1887), al romanului *O viață* (1914), ca și al unor însemnări zilnice (*Letopiseți*, 1905-1908) etc. Gheorhe Panu a fost colaborator al „Convorbirilor Literare”, fiind director al jurnalului „Lupta” (1884-1895); a publicat și câteva lucrări de istorie, precum *Studii asupra atârării și neatârării politice a românilor* (1872-1873) sau *Cercetări asupra stărei țăranilor în vremurile trecute* (1910).

⁶ Vezi Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România, 1866-1938. Enciclopedie politică*, Editura Științifică, București, 1999, p. 354. Pentru detalii relative la activitatea lui Dimitrie C. Ollănescu în calitatea de Comisar general al României la Expoziția universală de la Paris din 1900, a se vedea Laurențiu Vlad, *Imagini ale identității naționale. România și expozițiile universale de la Paris, 1867-1937*, Editura Meridiane, București, 2001, pp. 75-99.

O mențiune se cuvine să facem și pentru Ioan Th. Burada (1851-1917), personaj cu o însemnată carieră în magistratură (la un moment dat era prim președinte al Curții de Apel din Iași), care ajungea profesor de drept român la Universitatea din Iași⁷. A rămas în memoria contemporanilor ca un om devotat, îngăduitor și modest, atât în magistratură, cât și la școală ori în familie; îi încuraja cu blândețe pe toți studenții săi (care-i spuneau „Moș Titius”), indiferent dacă erau sânguincioși sau nu. S-a stins din viață, ne spune unul dintre cei ce l-au cunoscut, Rudolf Suțu, îngrijindu-și unul dintre fii săi, ce era bolnav de tifos⁸.

*
* *

Cum se prezenta situația după 1884? În anuarul pe anii 1919-1920 editat de *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles* am găsit nu mai puțin de 1213 titulari ai unui doctorat în drept ai respectivei instituții de învățământ superior. Diplomele acestea fuseseră acordate în perioada 1884-1914:

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1884	Cârlova, Gheorghe (București); Alexandru (Iași).	2
1885	Igiroșianu, Iosif (Turnu Severin),	1
1886	Pariano (Pârâianu), Cuca Eugen (Târgu Jiu); Plitos, Ștefan (Tecuci).	2

⁷ Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediție anastatică, Editura Saeculum – Editura Vestala, București, 1999, p. 144. Vezi și Lucian Nastăș, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006, pp. 302-303.

⁸ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, II, *Viața Românească*, Iași, 1928, pp. 313-315.

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1887	Dristoreanu, Constantin Alexandru (București); Maltezianu, Constantin (Călărași).	2
1888	Ghițescu, Gheorghe (Fălticeni); Mavromati, Gheorghe (Iași); Părăianu sau Părăianu, Petre (Craiova).	3
1889	Eustratiades, Xenofon (Brăila); Radovici, Alexandru (Ploiești).	2
1890	Grünberg, David (Iași); Sachelarie, Alexandru (București).	2
1891	Filotti, Zamfir (Brăila).	1
1892	Gănescu, Constantin (Craiova); Gărdăreanu, Constantin (Turnu Severin); Goldenthal, Maurice (Iași); Radu, Constantin (Galați); Săvulescu, Ioan (București); Thenea, Teodor (Galați); Zaman, Gheorghe (Caracal).	7
1892-1893	Nenițescu, Dimitrie (Galați).	1
1893	Goldenthal, Mihai-Valerian (Iași).	1
1894	Bălănescu, Nicolae (Giurgiu).	1
1895	Dragomirescu, Radu (București); Rădulescu, Mihai (Crevenic); Villacrose, Alexandru (București).	3
1895-1896	Iliescu, Anton (București).	1
1896	Giulea, Alexandru (Calafăt); Protopopescu, Constantin (București).	2
1896-1897	Petraru, Constantin (București); Toncescu, Pascal (Crompoia).	2
1897	Radu, Vasile (Iași); Roman, Ioan (Iași); Simionescu, Alexandru (București).	3
1897-1898	Orleanu, Gheorghe (Focșani); Zelescovici, Luca (Brăila).	2
1898-1899	Alexandrescu, Marin (București) ⁹ ; Gherghel, Ovidiu (Câmpulung); Pencioiu, Grigore (Craiova).	3

⁹ Marin Alexandrescu obținea în același an și o licență în științe economice în cadrul Școlii de Științe Politice și Sociale; vezi *Union*

STUDENȚI ROMÂNI LA UNIVERSITATEA LIBERĂ DIN BRUXELLES

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1899	Rusovici, Dimitrie (București).	1
1899-1900	Lazaroneanu, Petre (Brăila); Nemetescu, Gheorghe (Galați); Schina, Gheorghe (București).	3
1900-1901	Lenguceanu, Nicolae (Galați); Sudețianu, Alexandru (Brăila); Teoharie, Constantin (Turnu Severin).	3
1901-1902	Mavroiani, Leonida (Roșcani); Palade, Constantin (Bârlad); Salmen, Constantin (București); Vergolici, Eugen (Galați).	4
1902-1903	Antonescu, Alexandru (București); Diogenide, Eduard (Iași).	2
1903-1904	Armașu, Constantin (Bârlad); Fortunescu, Constantin (Buzău); Tăușanu, Grigore (București).	3
1904-1905	Puriscescu, Alexandru (București).	1
1905-1906	Herovanu, Eugen (Piatra Neamț); Marinescu, Traian (Galați); Panaitescu, Ioan (Puțeni).	3
1906-1907	Arghirescu, Gheorghe (București).	1
1907-1908	Stăncescu, Iulian (Cerneți).	1
1908-1909	Morocanu Leon (București).	1
1909	Kirschen, Emil (Iași) ¹⁰ .	1

des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920, Imprimerie O. Lamberty, Bruxelles, f.a., p. 94.

¹⁰ În Archives Générales du Royaume de Belgique (AGRB), Inventaire T 038, Commission spéciale d'entérinement instituée par la loi du 20 mai 1876. Registre d'inscription prescrit par l'art. 9 de l'Arrêté Royal du 17 octobre 1876. Droit. Grade de Docteur en Droit. Registre F, dossier 1004, f. 84 v. (p. 845), la nr. crt. 929, am găsit pe un anume Sady Kirschen din Iași, care obținea diploma de doctor în drept (cu distincție) la Universitatea din Bruxelles (nu se specifica dacă era Universitatea Liberă sau Universitatea Nouă), pe data de 18 octombrie 1900; o zi mai târziu diploma sa era validată de acea Comisie specială de întărire a titlurilor academice (Commission spéciale d'entérinement). Nu știm dacă Sady Kirschen, originar

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1909-1910	Scradeanu, Emil (Scrada); Tudiri, Ioan (Bârlad).	2
1910-1911	Caranfil, Constantin (Huși); Dan, Aurel (Constanța); Filotti, Constantin (Buzău); Fiñescu, Nicolae (Constanța); Rădulescu, Constantin (București).	5
1911-1912	Părvulescu, Dimitrie (Caracal); Petroni, Gheorghe (Ploiești); Stăiculescu, Nicolae (Craiova); Vera, Gheorghe (Ploiești).	4
1912-1913	Mavromati, Nicolae (Galați).	1

Dintre cei 1213 doctori în drept inventoriați, 77 sunt români din București (20), Iași (nouă), Galați (opt), Brăila (cinci), Craiova (patru), Bârlad (trei), Ploiești (trei), Turnu Severin (trei), Buzău (doi), Caracal (doi), Constanța (doi), Calafat, Călărași, Câmpulung, Cerneți, Crevenic, Cromptoia, Fălticeni, Focșani, Huși, Giurgiu, Piatra Neamț, Puțeni, Roșcani, Scrada, Târgu Jiu și Tecuci (câte unul); statistica mai reținea și numele unui român din Basarabia (Moise Nicolae Pacu, care devenea doctor în drept în 1895-1896)¹¹.

din Iași, a fost una și aceeași persoană cu Emil Kirschen, care venea tot din capitala Moldovei; dacă aceasta ar fi situația, atunci ar fi o eroare de datare în *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, p. 79. Nu știm nici dacă era altcineva din familie (sau avem a face cu o simplă potrivire de nume), ce ar fi urmat cursurile Facultății de Drept de la Universitatea Nouă din Bruxelles, cu aproape un deceniu mai devreme decât Emil Kirschen de la Universitatea Liberă.

¹¹ Calcul făcut după *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 71-87. În listele care sunt reproduse în text este indicat locul nașterii și anul / anii în care persoana respectivă a obținut titlul (precizare făcută în

Cinci dintre cei enumerați mai sus se regăsesc și pe listele de doctori în științe politice și administrative la Universitatea Liberă din Bruxelles, anume Constantin Maltezanu (1886), Petre Pârâianu sau Părăianu (1886), Dimitrie Rusovici (1897-1898), Dimitrie Nenițescu (1888) și Xenofon Eustratiades (1889)¹². Încă trei obținuseră doctoratul în științe politice și administrative înainte de 1884 sau chiar în același an: Eugen Cuca Pariano – sau Pârâianu – (1882), Alexandru Cuza (1882) și Gheorghe Cârlova (1884)¹³.

Mai precizăm că din totalul de 1213 doctori în drept, câți se găsesc în listele anuarului, nu mai puțin de 152 erau străini. Dintre străini, peste 50 % erau români. În ordine, urmau cei ce proveneau din Bulgaria și Rumelia (18, unul cu nume grecesc), Franța (zece), iar apoi cei din Germania (opt), Imperiul britanic, inclusiv coloniile (șapte), Turcia, în special din Constantinopol (șase), Costa Rica (cinci) și Olanda, Rusia (câte patru; în cazul Rusiei, doi dintre cei inventoriați proveneau din Basarabia, unul având nume românesc, Moise Nicolae Pacu). Au mai obținut doctoratul în drept la Universitatea Liberă din Bruxelles în această perioadă câte două persoane din Luxemburg, Serbia, respectiv câte una din Arabia, Austria, Egipt, Grecia, Italia, Japonia, Macedonia (nume bulgăresc), Spania și din orașul Varșovia¹⁴.

*
* *

Pentru moment nu avem prea multe cunoștințe despre carierele profesionale ori de altă natură pe care le-au

anuar la p. 69). În anuarul citat am mai găsit un nume care poate fi al unui român născut sau trăitor la Paris (Horia Rosetti, 1888).

¹² *Ibid.*, pp. 87-88.

¹³ Constantin C. Angelescu, *Op. cit.*, p. 125.

¹⁴ Calcul făcut după *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 71-87.

avut de-a lungul timpului acești români. Vom stăruî pe viitor asupra acestui aspect. Totuși putem să dăm câteva exemple.

Bunăoară, Dimitrie Nenițescu (1861-1930) este cel care s-a ilustrat ca un membru marcant al Partidului Conservator, fiind deputat al acestei formațiuni politice în mai multe rânduri, devenind chiar ministru al Industriei și Comerțului în guvernul Petre P. Carp din 1910-1912; a mai deținut de-a lungul timpului funcțiile de secretar general al Ministerului de Interne și de director al Băncii Naționale a României¹⁵.

Cu privire la Constantin Maltezianu am aflat că făcea parte dintr-o cunoscută familie din Călărași, din care s-au ridicat mai mulți politicieni liberali ori conservatori (takiști) în ultima decadă a veacului al XIX-lea și în primele decenii ale celui următor¹⁶.

Ori despre Luca Zelescovici, absolvent și al Institutului Superior de Comerț din Anvers în 1892-1893, avem știință că era un fruntaș al Partidului Conservator din Brăila la începutul veacului al XX-lea, găsindu-se totodată, cel puțin așa susținea presa locală, între apărătorii căpitanului Alfred Dreyfus la rejudicarea procesului acestuia (1899)¹⁷. Tot printre fruntașii conservatori brăileni l-am regăsit prin 1902 și pe Petre Lazaroneanu¹⁸.

¹⁵ Vezi, spre exemplu, *Albumul Partidului Conservator din România*, publicat sub îngrijirea lui George D. Eremia, Tipografia Dor. P. Cucu și Legătoria de Cărți Dr. Athanasie-Vergu, București, 1912 sau, mai nou, Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866-1916*, Editura Silex, București, 1994, p. 222.

¹⁶ Vezi, spre exemplu, Stoica Lascu, *Activitatea organizațiilor din Călărași ale partidelor politice (până la Primul Război Mondial)*, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, V-VII, Călărași, 1988-1989, pp. 235-257 / pp. 237, 246-248, 251-253.

¹⁷ *Id.*, *Partidele politice la Brăila în perioada modernă (1875-1914). Mărturii de epocă*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, Brăila, 1998, pp. 177, 178, 310. Pentru Anvers, vezi Nicolae Bocșan,

Și Eugen Cuca Pariano (Pârâianu) se va fi aflat printre fruntașii politici ai urbei sale natale, Târgu Jiu, ajungând chiar primar al orașului în 1905¹⁹.

Cât despre Grigore D. Pencioiu (1869-1936), avocat în Baroul Dolj (1899), primar al orașului Craiova în timpul ocupației germane din Primul Război Mondial, putem spune că înainte de a deveni doctor în drept la Bruxelles s-a afirmat ca editor, alături de Traian Demetrescu, al „Revistei Oltenie”, ca traducător din opera poetică a lui Heine, precum și ca un atent critic literar al prozei eminesciene; a mai fost colaborator al publicațiilor periodice „Ramuri”, „Românul Liberal” sau „Evenimentul Literar”²⁰.

Să mai amintim aici pe avocatul din Baroul Vlașca, Nicolae Bălănescu (născut în 1866), colaborator al jurnalelor „Secolul XX” (București) și „Presa Liberală” (Giurgiu), deputat liberal (1899, 1901, 1907 etc.), director la Banca Națională a României, autor al unui volum de poeme (1886), dar și al unuiu ce a avut ca subiect fascismul (1929) sau pe omul politic socialist, apoi liberal, Alexandru Radovici, avocat, primar al Ploieștilor (1895-1899), deputat (Vicepreședinte al Camerei în 1908) senator și ministru al Industriei și Comerțului (1914-1916)²¹.

Contributions à la formation des élites économiques roumaines. Étudiants de Roumanie et de Transylvanie à l'Institut Supérieur de Commerce d'Anvers (1868-1914), în „Colloquia”, III-IV, 1-2, 1996-1997, pp. 167-183 / (p. 173).

¹⁸ Stoica Lascu, *Partidele politice la Brăila în perioada modernă (1875-1914). Mărturii de epocă*, p. 178.

¹⁹ Alexandru Ștefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Tipografia Nicu D. Mihoșescu, Târgu Jiu, 1906, p. 113.

²⁰ Ion Pătrașcu, *Pencioiu, Grigore D.*, în „Dicționarul personalităților doljene”, coord.: Mihaela Leferman, Gabriela Braun, Adrian Năstase, Editura Aius, Craiova, 1999, p. 164.

²¹ Lucian Predescu, *Op. cit.*, pp. 70, 706. Vezi și Lucian Năstasă, *Op. cit.*, pp. 302-303.

Nu trebuie uitat nici Grigore Tăușan (1874-1952), profesor de filosofie (era licențiat în filosofie și litere la Universitatea din București), jurnalist și scriitor, colaborator al „Convorbirilor Literare”, „Voinței Naționale”, „Viitorului”, al periodicului „La Réforme” (Bruxelles), autor, printre altele, al studiilor: *Filosofia lui Plotin* (1900), *Morala lui Kant și adversarii săi* (1901), *Tâlcuirea Constituției pentru folosul țărânilor* (1906), *Evoluția sistemelor de morală* (1921), traducător din limba franceză al lui Sienkiewicz și Gogol, membru de onoare al Academiei Române (1939). Îl amintim, de asemenea, pe Eugen Herovanu (1874-1956), deputat (1912), decan al baroului din Iași (1918-1928), primar al urbei moldovene, profesor de procedură civilă al Universității din Iași, iar apoi al celei din București de la încheierea Primului Război Mondial până în 1939. Eugen Herovanu este autorul studiilor *Tratat teoretic și practic de procedură civilă. Organizare judecătorească și competență* (1926), *Principiile procedurii judiciare* (1932), *Teoria execuției silite* (1942), *Pagini de practică judiciară și extrajudiciară* (1944), ca și al poemului dramatic *Dragoste și răzbunare* (1896), al romanului *Paria* (1905), respectiv al unor volume memorialistice – *Pe marginea Epopeei. Însemnări din timpul războiului* (1919), *Confidențe* (1940) etc. –, colaborator al „Adevărului Literar” și al „Vieții Românești”²².

De asemenea, cariere importante au avut și profesorul de geografie economică la Academia Comercială din București, Gheorghe Arghirescu, titular în perioada 1919-1937, precum și Constantin Rădulescu (1872-1938), magistrat până prin 1894, apoi avocat în Baroul de Ilfov, iar din 1920 titular al cursului de criminologie de la Universitatea din Cernăuți²³.

²² Lucian Predescu, *Op. cit.*, pp. 395, 837. Vezi, de asemenea, Ionel Maftei, *Op. cit.*, I, p. 331 și Lucian Nastasă, *Op. cit.*, p. 303.

²³ Lucian Predescu, *Op. cit.*, pp. 47, 710. Vezi Lucian Nastasă, *Op. cit.*, pp. 302-303.

*
* *

În lecturile noastre am mai întâlnit câteva personaje despre care unii autori arătau că și-ar fi susținut doctoratul în drept la Bruxelles. Din păcate, numele lor nu le-am regăsit în listele oficiale, prezentate mai sus. Dintre acestea, stăruim asupra lui Ioan Adam (1875-1911), magistrat la Călărași și Tulcea, cunoscut, mai degrabă, ca scriitor, colaborator al „Adevărului Ilustrat”, „Neamului Românesc Literar”, „Semănătorului” etc.; autor al romanelor *Rătăcire* (1902), *Sybaris* (1902), al volumelor de povestiri și nuvele *Flori de câmp* (1900), *Voia mării* (1909), *Aripi tăiate* (1910). Sau asupra lui Iorgu Radu, titular, după unii, și al unui doctorat în științe politice și administrative (tot la Bruxelles!), avocat, magistrat, deputat (1883-1884, 1895), prefect de Bacău și primar de Fălticeni, profesor la Universitatea din Iași (1896), suplinitor al cursului de economie politică, domeniu în care a publicat două volume în 1896 și 1898²⁴.

II.2. Doctori în științe politice și administrative (1863-1898)

În perioada 1850-1884 statisticile oficiale ale Universității Libere din Bruxelles înregistrau 107 doctori în științe politice și administrative²⁵. Dintre aceștia, 26 erau români și obținuseră titlul între 1863 și 1884, așa cum preciza Constantin C. Angelescu în articolul său din 1943

²⁴ Lucian Predescu, *Op. cit.*, pp. 10, 708. Vezi Lucian Nastasă, *Op. cit.*, p. 302.

²⁵ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CXXXIX-CXLIII.

(cel de-al 27-lea din lista sa era Nicolae Oncu, originar din Rișca – Ungaria, care dobânda titlul în 1873)²⁶:

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1863	Vulturescu, Grigore (București).	1
1866	Șendrea, Ștefan (Huși).	1
1867	Oreanu, Romulus (Goștile); Protopopescu, Emanoil (București).	2
1869	Furculescu, Nicolae (Furculești).	1
1870	Șoimescu, Dimitrie (București).	1
1872	Niculescu, Alexandru (București).	1
1873	Dănescu, Constantin (Ploiești); Petroni, Grigore Ioan (București).	3
1874	Lazu, Vasile (Iași); Sordony, Constantin (București).	2
1875	Boldescu, Ullyse Ilie (Botoșani); Bogdan, Gheorghe Em. (Iași).	2
1880	Simu, Anastase (Brăila).	1
1881	Athanasiu, Victor (București); Uhrynowski, Eugen (Dersca).	2
1882	Cuza, Alexandru (Iași); Mândru, Theodor (Dorohoi); Pariano (Pârâianu) Cuca Eugen (Târgu Jiu).	3
1883	Mărgăritescu, Ștefan (București); Rodocalat, Mihail (Galați); Ștefănescu, Constantin (București); Tabără, Alexandru (Dorohoi); Vulpe, Emil (Bârlad).	5
1884	Cârlova, Gheorghe (București); Zarifopol, Dimitrie (Iași).	2

După cum se poate observa, majoritatea proveneau din București (zece), Iași (patru) și Dorohoi (doi), restul fiind originari sau trăitori în Bârlad, Botoșani, Brăila, Dersca, Furculești, Galați, Goștile, Huși, Ploiești și Târgu Jiu.

²⁶ Constantin C. Angelescu, *Op. cit.*, p. 125.

Patru dintre cei 26 de români erau (sau deveneau ulterior) și titulari ai unui doctorat în drept (le reamintim numele: Grigore Ioan Petroni, Vasile Lazu, Constantin Sordony, Theodor Mândru). Situația semnalată în subcapitolul anterior corespundea strict datelor consemnate de Constantin C. Angelescu, numai că, în anuarul editat de *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles*, am găsit sugestii suplimentare. Așa cum deja am precizat mai sus, este vorba de faptul că Gheorghe Cârlova, Alexandru C. Cuza sau Eugen Cuca Pariano (Pârâianu) se regăsesc și ei pe lista deținătorilor unui doctorat în drept la Universitatea Liberă din Bruxelles, obținând titlul chiar în 1884 ori după această dată²⁷.

*
* *

Dintre cei 107 doctori în științe politice și administrative, în afara celor 26 de români, mai figurau în listele oficiale publicate de Léon Vanderkindere șase persoane originare din Brazilia, cinci din Peru, patru din Varșovia și alte orașe poloneze, câte trei din Franța și Portugalia, două din Grecia și câte una din Austria, respectiv Ungaria (un român din Rișca, Nicolae Oncu), în total 51 care proveneau din afara Belgiei²⁸.

Constantin C. Angelescu aducea în articolul său câteva detalii cu privire la viața profesională ori politică a unora dintre românii ce obținuseră titlul de doctor în științe politice și administrative, remarcându-i în acest context doar pe economistul (academician din 1936) și omul politic Alexandru C. Cuza (1857-1947), respectiv pe viitorul

²⁷ Pentru acest detaliu, vezi *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 72, 73, 82.

²⁸ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CXXXIX-CXLIII.

primar al Bucureștilor, Emanoil Protopopescu – Pake (1845-1893), restul fiind considerați fără notorietate²⁹.

Desigur că noi am putea să mai adăugăm în listă pe ministrul liberal al Justiției din 1896-1897, Ștefan Șendrea³⁰ ori pe deputații conservatori de Craiova, Ullyse Boldescu (1850-1908), care fusese și primar al urbei oltene³¹, respectiv de Brăila, Anastase Simu (1854-1935)³² ori pe edilul de Târgu Jiu din 1905 Eugen Cuca Pariano (Pârâianu) sau pe mai puțin cunoscuții politicieni ai dreptei conservatoare, ce activau pe la 1900 în Galați (îi identificăm aici, cu rezerve, pe Emil Vulpe și Mihail Rodocalat³³).

Despre Anastase Simu, ce avea și o licență în drept la Paris (1878), mai știm că a fost un pasionat colecționar de artă; cele 1182 de gravuri, picturi, sculpturi etc., pe care le-a strâns de-a lungul vieții le-a donat statului român în 1927, constituindu-se astfel muzeul care-i va purta numele³⁴. Pentru activitatea publică, dar mai ales pentru cea culturală, Anastase Simu a fost inclus, ca membru de

²⁹ Constantin C. Angelescu, *Op. cit.*, p. 121.

³⁰ Vezi, spre exemplu, Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, pp. 116, 118, 160.

³¹ O biografie a lui Ullyse Boldescu în Ana-Maria Rădulescu, *Conservatorii în Oltenia. Dolj, 1899-1913*, Editura Aius, Craiova, 2004, pp. 193-195.

³² Vezi, spre exemplu, S. Semilian, *Istoricul presei brăilene dela 1830 la 1926*, Editura Tipografiei „Modernă”, Brăila, 1927, p. 42 sau Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, Editura Științifică, București, 1968, p. 240 ori Stoica Lascu, *Partidele politice la Brăila în perioada 1875-1914. Mărturii de epocă*, pp. 14, 23, 301, 311.

³³ Stoica Lascu, *Partidele politice la Brăila în perioada 1875-1914. Mărturii de epocă*, p. 178.

³⁴ Toader Buculei, *Prezențe brăilene în spiritualitatea românească. Mic dicționar enciclopedic*, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Brăila – Editura Libertatea S.A., Brăila, 1993, pp. 216-217.

onoare, între „nemuritori” Academiei Române (1933), fiindu-i decernate mai multe distincții și ordine naționale ori străine, dintre care amintim Marea Cruce a Coroanei României sau Legiunea de Onoare (în grad de ofițer și comandor)³⁵.

*
* *

În anuarul editat de *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles* în 1919-1920 am găsit nu mai puțin de 92 de titulari ai unui doctorat în științe politice și administrative ai respectivei instituții de învățământ superior. Diplomele acestea fuseseră acordate în perioada 1884-1898, așadar, înainte de fondarea Școlii de Științe Politice și Sociale. După înființarea acesteia niciun român nu a mai obținut doctoratul la niciuna din cele 5 secțiuni ale instituției în cauză. Între 1903 și 1913 statistica a înregistrat trei titulari ai unui doctorat în științe sociale (doi ruși și un belgian), zece în științe economice (cinci belgieni, doi ruși, un japonez, un ungur și un constantinopolitan cu nume slav), trei în științe politice (câte unul din Belgia, Japonia și Suedia), 11 în științe politice și administrative (câte patru din Belgia și Polonia, respectiv câte unul din Bulgaria, Italia și Rusia); așadar, dintr-un total 27 de doctori ai Școlii de Științe Politice și Sociale a Universității Libere din Bruxelles, 11 erau belgieni, cinci ruși, patru polonezi, doi japonezi, un bulgar, constantinopolitan, un italian, un suedez și un ungur³⁶.

³⁵ *Ibid.*, p. 217.

³⁶ *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 94, 96-97. În aceste liste am identificat trei români care obțineau licența în cadrul Școlii de Științe Politice și Sociale: Marin Alexandrescu din București (1898-1899), titular din același an și al unui doctorat în drept, așa cum am

Dar să revenim la perioada pe care am avut-o inițial în vedere, când învățământul de științe politice și administrative nu era cantonat la nivelul unei singure școli, ci era partajat de mai multe facultăți, cu deosebire Facultatea de Drept ori cea de Filosofie și Litere. Așadar, dintre cei 92 de doctori în științe politice și administrative inventoriați 13 erau români din București (patru), Iași (doi), Brăila, Buzău, Călărași, Câmpulung-Muscel, Craiova, Galați și Turnu Severin (câte unul), ei obținând titlurile în perioada 1885-1898 (al 14-lea român din statistică era din Brașov, Nicolae Popovici, și el dobânda titlul în 1895-1896)³⁷:

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1885	Sturdza, Costache Gheorghe (Iași).	1
1886	Idieru, Nicolae Ilie (Iași); Maltezanu, Constantin (Călărași); Negoescu, Christu (București); Părăianu sau Părăianu, Petre (Craiova).	4
1888	Nenițescu, Dimitrie (Galați).	1
1889	Eustratiades, Xenofon (Brăila).	1
1893-1894	Nicolaescu, Constantin (București).	1
1895-1896	Căplescu, Ernan (București)	1

semnalat mai sus, Vasile Berceanu din Grădiștea (1899-1900), la secțiunea științe economice, și C. Atanasescu-Palladini din Craiova (1913-1914), la cea de științe politice și administrative. Dintre 166 de licențiați, 70 erau din afara Belgiei, după cum urmează: 18 din Bulgaria, nouă din zona poloneză, câte șase din Rusia și din Paris (nu suntem siguri că erau numai francezi), patru din Japonia, câte trei din China, Columbia, Olanda, România și Turcia sau Constantinopol, câte doi din Germania, Persia și Serbia, câte unul din Bosnia, Java, Luxemburg, Ecuador, Portugalia și portul Trieste.

³⁷ *Ibid.*, pp. 87-88. În liste am mai găsit două nume care ar putea fi ale unor români născuți la Paris (Horia Rosetti, 1885) ori la Bruxelles (Mircea Pillat, 1896).

Anul dobândirii titlului de doctor	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1896	Teișanu, Dimitrie (Buzău).	1
1897	Vlădescu, Dimitrie (Câmpulung).	1
1897-1898	Iovanovici, Vasile (Turnu Severin); Rusovici, Dimitrie (București).	2

Amintim din nou că un număr de 5 dintre cei enumerați aici obțineau și doctoratul în drept la Universitatea Liberă din Bruxelles după 1887, anume: Constantin Maltezanu, Xenofon Eustratiades, Petre Pârâianu sau Pârâianu, Dimitrie Nenițescu și Dimitrie Rusovici³⁸.

Mai precizăm că din totalul de 92 de doctori în științe politice și administrative, câți se găsesc în listele anuarului, nu mai puțin de 51 proveneau din afara Belgiei. Așadar, pe lângă cei 13 români (cărora li se adăuga și Nicolae Popovici din Transilvania / în Austro-Ungaria la acea dată), mai erau consemnați 21 de bulgari (inclusiv cei ce proveneau din provincia Rumelia Orientală), patru japonezi, doi sârbi, doi turci (dintre care unul avea nume bulgăresc, iar celălalt evreiesc), câte o persoană originară din Anglia, Brazilia, Costa Rica, Franța, Italia, Germania, ca și din zona arabă ori din Macedonia³⁹.

Dintre cei care au obținut un doctorat în științe politice și administrative și s-au remarcat în viața publică românească îi reamintim pe Dimitrie Nenițescu ori Constantin Maltezanu, ce mai dețineau un doctorat în drept la Universitatea Liberă și pe care i-am evocat în subcapitolul anterior⁴⁰.

³⁸ *Ibid.*, pp. 76, 80, 81, 83.

³⁹ Calcul făcut după *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 87-88.

⁴⁰ Vezi *supra*, notele 32 și 33. În *Albumul Partidului Conservator din România* am găsit și pe un anume Tase M. Athanasiu, născut

De asemenea, mai putem evoca personalitatea lui Christu Negoescu, născut în 1858, care s-a remarcat ca șef al Diviziunii Școalelor din cadrul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (1888), inspector școlar (1892) ori director al învățământului primar și normal (1892-1893); a fost și un pasionat colaborator al revistelor literare ale vremii, fiind chiar autor de poezii, pe care le-a publicat în periodice precum „Jurnalul” de la Craiova⁴¹. A semnat volumul *Retorica* (1883), pentru ca, pe la sfârșitul deceniului nouă al veacului al XIX-lea și la începutul celui următor, să se găsească în Parlamentul României ca deputat de Prahova (1888-1891)⁴².

*
* *
*

Am dori să adăugăm că în literatura istorică dedicată perioadei ori tematicii de care ne ocupăm, am întâlnit și alți români care au obținut doctoratul în științe politice și administrative. Ei nu se găsesc în listele noastre, dar poate au dobândit titlul în perioada de după 1899, ale cărei date nu le avem în acest moment. Amintim din această categorie pe Carol Mitilineu, diplomat de carieră, reprezentant al guvernului de la București în Olanda (1911-1922), Austria (1923-1930), Suedia (1930) etc., care ajungea și senator în deceniul al IV-lea al veacului trecut⁴³.

la București în 1857, care avea un doctorat în științe politice și administrative obținut după studii efectuate la Universitatea din Liège, iar apoi la cea din Gand. Iar în Dim. R. Rosetti, *Dicționarul Contemporanilor*, ediția I, Editura Lito-Tipografiei „Populară”, București, 1897, p. 173, era menționat un anume Dumitru Stăncescu, născut în 1866 la București, și el titular al unui doctorat în științe politice și administrative la Universitatea din Liège.

⁴¹ Dim. R. Rosetti, *Dicționarul Contemporanilor*, p. 136.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 559. Vezi Lucian Nastasă, *Op. cit.*, p. 303. De asemenea, Ion Mamina, *Monarhia constituțională în*

II.3. Doctori în filosofie și litere (1872-1905)

În articolul său, Constantin C. Angelescu reținea și numele românilor ce obținuseră titlul de doctor la Universitatea Liberă din Bruxelles în filosofie (8)⁴⁴:

Anul dobândirii titlului de doctor (filosofie și litere)	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1872	Leonardescu, Constantin (Craiova).	1
1874	Suliotis, Christodul (Brăila).	1
1878	Gheorghiu, Xenofon (Iași).	1
1879	Djuvara, Gheorghe (București).	1
1882	Suțu, Alexandru (Iași).	1
1883	Bădăraș, Alexandru (Iași); Caloianu, Mihail (Craiova).	2
1884	Ionescu, Gheorghe Ioan (Pitești).	1

Facem precizarea că la Universitatea Liberă din Bruxelles finalizau un doctorat în filosofie 51 de persoane (în anii 1841-1884), între care, în afara celor opt români, mai erau înregistrați ca străini trei germani, doi englezi, un francez, un grec și un luxemburghez; în total 15 persoane originare din afara Belgiei⁴⁵.

România. Enciclopedie politică. 1866-1938, Editura Enciclopedică, București, 2000, pp. 350, 357, 360.

⁴⁴ Constantin C. Angelescu, *Op. cit.*, p. 126. Cunoaștem și un licențiat în filosofie și litere la Bruxelles, Gh. Gr. Arghiropol (1853-1917), cu studii juridice la Paris, care a ajuns comisar de poliție la Brăila și prefect de Brăila, Dorohoi și Olt. A fost colaborator al publicațiilor „Journal de Bucarest”, „La Roumanie”, „Courrier de Roumanie” (București), „L’Europe Artiste”, „La Revue Mondaine Illustrée” (Paris). Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 47. Vezi și Lucian Nastasă, *Op. cit.*, p. 303.

⁴⁵ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. XCIX-CI.

*
* *

Nu suntem din nou de acord cu afirmația tranșantă a lui Constantin C. Angelescu potrivit căreia cariera profesională ori publică a celor inventoriați în articolul său și evocați de noi mai sus s-ar fi stins în anonimat. Să dăm câteva exemple!

De pildă, Constantin Leonardescu (1846-1907), care obținea în același an și o licență în științe juridice la Paris, a devenit profesor de filosofie la Universitatea din Iași (a publicat lucrări importante în domeniu precum: *Filosofia față de progresul științelor pozitive*, 1876; *Principii de filosofia literaturii și artei*, 1898 etc.), fiind deopotrivă membru al Societății Junimea și colaborator al „Revistei Contemporane”⁴⁶.

Iar despre Xenofon Gheorghiu, născut pe la 1850, membru al Junimii din 1880, putem spune că și-a construit atent o carieră de publicist, încredințând tiparului o seamă de studii precum *Rolul și condițiunea femeilor* (1895), *Starea societății și a republicei romane pe vremea lui Cicerone* (1901), *Arta dramatică la... Români* (1908)⁴⁷.

Cât privește pe Ioan Gheorghe Ionescu – Gion (1857-1904), care făcuse și studii de licență la Paris, putem spune că s-a remarcat îndeosebi ca publicist la „Românul”, dar și ca autor de manuale, inspector școlar ori secretar general în cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice⁴⁸. El a

⁴⁶ Ioan Gavrilă, *Leonardescu, Constantin*, în „Dicționarul personalităților doljene”, p. 123. În articol nu se face precizarea dobândirii doctoratului în litere și filosofie la Universitatea Liberă din Bruxelles în 1872.

⁴⁷ Vezi Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 355.

⁴⁸ Vistian Goia, *Prefață*, în G.I. Ionescu-Gion, *Portrete și evocări istorice*, ediție îngrijită, prefată, note, glosar și bibliografie de Vistian Goia, Editura Minerva, București, 1986, pp. V-XXX / pp. VI-VII.

publicat totodată o seamă de studii istorice extrem de bine documentate, dintre care amintim: *Din istoria fanarioților* (1891), *Portrete istorice* (1894), *Istoria Bucureștilor* (1899) etc.⁴⁹.

Dacă Leonardescu sau Ionescu-Gion și-au clădit carierele în domeniile în care se specializaseră, Christodul Suliotis ori Alexandru Bădărău s-au remarcat și în viața publică.

Despre Christodul Suliotis (1854-1908), majoritatea istoricilor și biografilor rețin studiile sale doctorale în drept la Geneva (1870), respectiv în litere și filosofie la Berlin⁵⁰. Doar Dimitrie Rosetti (*Dicționarul Contemporanilor*) și Lucian Predescu (*Enciclopedia României. Cugetarea*) vorbesc despre studiile sale de la Bruxelles⁵¹. Christodul Suliotis a ajuns liderul conservatorilor brăileni (și al taciștilor mai târziu), fondând organul de presă al acestora, „Conservatorul Brăilei” (1901), fiind ales deputat, respectiv primar al orașului. S-a făcut cunoscut și ca un important colaborator al presei literare ori juridice („Convorbiri Literare”, „Literatorul”, „Revista Literară” ori „Dreptul” sau „Journal du Droit International”)⁵². A tradus din Homer (părți din Iliada) și a publicat mai multe volume dintre care amintim: *Elemente de drept administrativ* (1881), *Elemente de drept constituțional* (1881), *Le Droit*

⁴⁹ *Ibid.*, pp. VIII.

⁵⁰ S. Semilian (*Analele Brăilei*, XI, 1, 1939; *Istoricul presei brăilene dela 1830 până la 1926*, pp. 60-61), Constantin C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 241; Maria Teodorovici, *Suliotis, Christodul J.*, în „Dicționarul Literaturii Române de la origini până la 1900”, Editura Academiei RSR, București, 1979, pp. 821-822; Toader Buculei, *Op. cit.*, pp. 223-224; Stoica Lascu, *Partidele politice la Brăila în perioada 1875-1914. Mărturii de epocă*, p. 311 etc.

⁵¹ Dim. R. Rosetti, *Dicționarul Contemporanilor*, p. 179. Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 825.

⁵² Toader Buculei, *Op. cit.*, pp. 223-224.

naturel ou la philosophie du droit (1883), *La Réforme judiciaire en Roumanie* (1890), *Nicolae Blaremborg. Viața și faptele lui* (1894.1895) etc.⁵³.

În fine, Alexandru Bădăraș (1859-1927), ce mai avea studii de licență în drept și științe politice la Paris, a devenit avocat, profesor suplinitor de psihologie la Universitatea din Iași, dar și de limba franceză la câteva licee / gimnazii din capitala Moldovei⁵⁴. Adept al ideilor socialiste în tinerețe, s-a remarcat în cele din urmă ca un om politic conservator, fiind deputat, primar al Iașului (1899-1901), ministru al Justiției (1904-1906), ministru al Lucrărilor Publice (1912-1913, ca reprezentant al taciștilor)⁵⁵.

*
* *

Între 1884 și 1913 doar 4 români obțineau doctorate în domeniul filosofiei și literelor la Universitatea Liberă din Bruxelles; precizăm că dintr-un total de 80 de titulari ai unui doctorat în acest domeniu, numai opt străini dobândeau titlul (în afara celor patru români se mai găseau în statistici doi francezi, un bosniac și un scoțian)⁵⁶:

Anul dobândirii titlului de doctor (filosofie și litere)	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1894	Ionescu, Alexandru (Iași).	1
1896	Chicireanu, Nicolae (Motoșeni).	1
1898 (filologie clasică)	Burileanu, Dimitrie (Turnu Severin).	1
1904-1905 (istorie)	Stănculescu, Jean (Ion, Ioan) (Făcăeni).	1

⁵³ *Ibid.*, p. 224.

⁵⁴ Ion Mamina, Ion Bulei, *Op. cit.*, p. 164.

⁵⁵ *Ibid.*, pp. 64-65.

⁵⁶ Calcul făcut după *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 69-70.

Dintre titularii de doctorat evocați de noi în rândurile de mai sus reținem numele lui Dimitrie Burileanu. Licențiat în litere la Paris, Burileanu ajungea profesor definitiv de istoria, limba și literatura elină la Universitatea din București (1906), pentru ca mai apoi să fie ales senator din partea Partidului Național Liberal (1913) și, în fine, numit Director general al învățământului superior (1922-1923, 1927)⁵⁷. A publicat mai multe lucrări de specialitate, dintre care amintim: *Perșii lui Eschil. Studiu critic* (1899), *Asupra religiunii și libertății de conștiință la Greci* (1900), *Elemente de sintaxă greacă* (1901) ori comentariul asupra *Ciclopului* lui Teocrit (1906)⁵⁸.

*
* *

În listele pe care le-am dezvoltat acum nu am găsit două nume pe care Lucian Predescu în *Enciclopedia Cugetarea*, iar mai nou, Lucian Nastasă (*Itinerarii spre lumea savantă*), le-au evocat ca fiind titulari ai unui doctorat în filosofie și litere la Universitatea Liberă din Bruxelles: Dimitrie August Laurian (1846-1906), profesor (la liceele Sf. Sava, Matei Basarab), jurnalist (fondator al „României Libere” și colaborator al „Transacțiunilor Literare și Științifice”), deputat, senator conservator – junimist și înalt funcționar în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, respectiv Nicolae Mihăescu-Nigrim (1871-1951), dascăl, deputat, publicist, colaborator al „Adevărului Literar”, „Convorbirilor Literare”, „Ilustrațiunii Române” etc.⁵⁹. Cum documentele pe care le-am adus în discuție sunt cele oficiale ale Universității Libere, ne face impresia

⁵⁷ Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 146.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Lucian Predescu, *Op. cit.*, pp. 478, 545. Vezi Lucian Nastasă, *Op. cit.*, p. 304.

că Laurian și Nigram fie au obținut doctoratul la Universitatea Nouă, fie s-au oprit doar la licență...

II.4. Doctori în medicină și doctori în științe (1873-1914)

Constantin C. Angelescu mai reținea în articolul său numele a doi doctori în medicină (în fapt noi am găsit trei în listele lui Léon Vanderkindere⁶⁰) și unul în științe fizico-matematice (cărui i se adăuga și Ioan Bozocanu din Vâlcele – Transilvania, localitate aflată la acea dată în Austro-Ungaria, ce dobânda titlul în 1873)⁶¹:

Anul dobândirii titlului de doctor (medicină)	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1873	Lupu, Ioan (Iași).	1
1878	Asachi (Asaki), George (Gheorghe) (Iași)	1
1880	Segărcianu, Cicerone (Brăila).	1

Anul dobândirii titlului de doctor (științe fizice și matematice)	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1873	Hepites, Ștefan Constantin (Brăila).	1

Adăugăm în acest context faptul că în perioada 1838-1884 erau eliberate 1004 titluri de doctor în medicină (dintre care 355 pentru străini, după cum urmează: 191 pentru britanici – englezi, irlandezi, scoțieni, inclusiv cei din Commonwealth –, 70 pentru francezi, 33 pentru

⁶⁰ Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CLXIV.

⁶¹ Constantin C. Angelescu, *Op. cit.*, p. 126.

brazilieni, 23 pentru portughezi (luăm în calcul și populația din colonii), șapte pentru olandezi, șase pentru spanioli (inclusiv cu coloniile), cinci pentru persoane originare din diferite regiuni ale Africii, câte trei pentru germani și români, câte două pentru constantinopolitani, elvețieni și peruani, respectiv câte unul pentru cei care proveneau din insulele Antile, Azore, dar și din Chile, Columbia, Mexic, Ungaria, din spațiul polonez ori, pur și simplu, pentru o persoană care se născuse „pe mare, în dreptul Capului Bunei Speranțe”⁶².

În fine, mai spunem că dintre cei 21 de doctori în științe fizice și matematice, care obținuseră titlul în anii 1845-1884, statistica mai reținea, alături de cei doi români, un singur străin ce provenea din Brazilia (la acest total putem adăuga și titlurile obținute în științe naturale începând cu 1844 care sunt în număr de 55, dintre care șase au fost acordate studenților din Brazilia, câte două celor din Azore, Franța, Italia, și Portugalia și câte unul celor ce aveau ca țară de origine Argentina, Germania, Scoția ori „Slavonia”⁶³.

*
* *

Dintre cei mai cunoscuți titulari ai unei diplome de doctor în medicină ori în științe, îl amintim pe Ștefan Constantin Hepites (1851-1922). Fiul farmacistului Constantin Hepites din Brăila, absolvent, la doi ani după obținerea doctoratului în științe (fizico-matematice), și al Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles, a avut o ascensiune profesională de excepție, fiind, printre altele, fondatorul Institutului Meteorologic din București

⁶² Calcul făcut după *Ibid.*, pp. CLXIV-CC. Cel care era născut pe mare se numea Robson F. Abercrombie-Hope (p. CXCII).

⁶³ Calcul făcut după *Ibid.*, p. CLXI.

(1884), creatorul serviciilor naționale de măsuri și greutate (1889), de seismologie (1893), al Observatorului de Magnetism Terestru (1895) etc.⁶⁴. A fost și un prolific autor de studii științifice (827) în domeniile fizicii, climatologiei, meteorologiei, topografiei, seismologiei, astronomiei etc.⁶⁵. Meritele sale științifice au fost recunoscute de mai multe societăți savante de la Berlin, Sankt Petersburg, fiind ales membru corespondent și apoi titular al Academiei Române⁶⁶.

*
* *

În medicină, statistica înregistra după 1884 cinci români care-și finalizau studiile doctorale dintr-un total de 1894 inventoriați în anuarul pe 1919-1920 al foștilor studenți ai Universității Libere din Bruxelles; subliniem că dintre cei 742 de străini ce obțineau doctoratul în medicină între 1884 și 1914, majoritatea erau britanici (639, inclusiv din colonii)⁶⁷. La mare distanță se găseau în aceste statistici francezii (17 doctori în medicină); rușii (15 – unul din Basarabia, Victor Casimir, care obținea titlul în 1891-1892); germanii (șapte); americanii, luxemburghezii și portughezii – inclusiv din colonii (câte șase); brazilienii, bulgarii și românii (câte cinci; unul dintre cei care proveneau din Bulgaria avea nume grecesc); polonezii și turcii (câte trei); africanii, chilenii, costaricanii, elvețienii și olandezii (câte doi); alți 15 doctori în medicină din afara Belgiei proveneau din Antile, Argentina, Austria, Capul Bunei Speranțe, Danemarca, Ecuador, Grecia, Italia, Mexic, Nicaragua, Peru, Santo Domingo, Serbia, Spania și Suedia⁶⁸:

⁶⁴ Toader Buculei, *Op. cit.*, pp. 104-105.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 105.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Calcul făcut după *Ibid.*, pp. 101-130.

⁶⁸ Calcul făcut după *Ibid.*

Anul dobândirii titlului de doctor (medicină)	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1892	Mogardici, Cristofor (Baurcu 1 Moldoveni).	
1901-1902	Georgescu, George (Brăila).	1
1904-1905	Gutman, Iancu (Târgu Frumos); 2 Paricescu, Alexandru (București).	
1913-1914	Ionescu, Diogene (Râmnicul Sărat).	1

În fine, amintim și numele celor cinci tineri din România care deveneau doctori în științe după 1884, dintr-un total de 198 înregistrați în statistici; adăugăm că străinii din statisticile vremii (31 la număr), care obțineau un doctorat în științe la Universitatea Liberă din Bruxelles între 1884 și 1914 proveneau din Rusia (opt), din Imperiul britanic, cel german și din România (câte patru), din Bulgaria, Luxemburg și Olanda (câte doi), din Austro-Ungaria (Mihai Bieltz din Prejmer – Transilvania, localitate ce ținea administrativ la acea dată de Austro-Ungaria, doctor în științe chimice în 1891), Elveția, Franța, Italia și Imperiul otoman (câte unul)⁶⁹:

Anul dobândirii titlului de doctor (științe)	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Total
1889-1890 (științe naturale)	Neaju, Nicolae (Focșani).	1
1892 (științe chimice)	Nicolau, Dimitrie (Tecuci).	1
1896 (științe fizice și matematice)	Hălăceanu, Virgil (Iași).	1
1912-1913 (științe fizice și matematice)	Teodosiu, Aaram (sau Avram) 1 (Roșiori de Vede).	

La finalul acestor notații am putea spune câteva cuvinte despre Virgil Hălăceanu (1874-1917), cunoscut în epocă mai degrabă ca având diplomă de inginer, decât

⁶⁹ Calcul făcut după *Ibid.*, pp. 98-101.

ca titular al unui doctorat în științe, care publica în 1898 un manual de probleme de matematică pentru ciclul secundar de învățământ⁷⁰. A făcut studii universitare la nivel de licență în orașul natal și apoi la Stuttgart, iar după obținerea doctoratului a fost suplinitor la Catedra de Fizică experimentală a Universității din Iași⁷¹. Lui i se datorează și prima încercare de a înființa un muzeu etnografic în urbea Iașilor (1912), „Podul lui Eminescu”, construit în 1902, pe locul unde, spune povestea, poetul stăruia adesea asupra frumuseților ce i le desfășura în fața sa natura, întrebându-se cum s-ar putea ca tabloul ce-l vedea să fie transpus în cuvinte pe coala albă de hârtie⁷².

În încheierea acestui capitol, se impun, în opinia noastră, câteva observații sumative și comparative. Potrivit datelor cu care am operat până acum⁷³, situația statistică generală s-ar prezenta în termenii următori:

⁷⁰ Vezi *Bibliografia românească modernă*, II, coord.: Gabriel Ștrempel, coord. bibliografică: Neonila Onofrei, Valeria Trifu, autori: Neonila Onofrei, Lucreția Angheluță, Liana Miclescu, Cornelia Gilorteanu, Tamara Teodorescu, Editura Științifică, București, 1986, p. 597.

⁷¹ Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, VIII, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000, pp. 273.

⁷² Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, II, ediție îngrijită și note de Ion Roman, Editura Pentru Literatură, București, 1967, pp. 77-78. De asemenea, Ion Mitican, *Op. cit.*, p. 98 și Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, VIII, pp. 272-274.

⁷³ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. XCXIX-CXLIII, CLXI-CC și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 69-88, 96-130. Reamintim că unii titulari de doctorat în științe politice și administrative sunt și deținătorii unor diplome similare în drept. De asemenea, precizăm că numărul titularilor unui doctorat la instituția mai sus menționată în intervalul cumulativ 1863-1914, provenind din Basarabia și Transilvania, se ridică la șase, de aici diferențele marcate între paranteze.

Domeniu	Număr titluri de doctor conferite de ULB / perioada	Număr titluri de doctor conferite de ULB străinilor / perioada	Număr titluri de doctor conferite de ULB românilor / perioada	Procent titluri de doctor străini din total	Procent titluri de doctor români din total	Procent titluri de doctor români din străini
Drept	2279 / (1838-1914)	236 / (1838-1914)	124 (125) / (1871-1913)	10,35 %	5,44 % / (5,48 %)	52,54 % / (52,96 %)
Științe Politice și Administrative	213 / (1850-1913)	111 / (1850-1912)	39 (41) / (1863-1898)	51,11 %	18,31 % / (19,25 %)	35,13 % / (36,93 %)
Filosofie și Litere	131 / (1841-1914)	23 / (1841-1914)	12 / (1872-1905)	17,55 %	9,16 %	52,17 %
Medicină	2898 / (1838-1914)	1097 / (1838-1914)	8 (9) / (1873-1914)	37,85 %	0,27 % / (0,31 %)	0,72 % / (0,82 %)
Științe (fizice, matematice, naturale etc.)	274 / (1844-1914)	51 / (1844-1914)	5 (7) / (1873-1913)	18,61 %	1,82 % / (2,55 %)	9,80 % / (13,72 %)
Total	5795 / (1838-1914)	1518 / (1838-1914)	188 (194) / (1863-1914)	26,19 %	3,24 % / (3,34 %)	12,38 % / (12,77 %)

ULB (1838 / 1863-1914)

Domeniu	Număr titluri de doctor conferite românilor	Limite cronologice (titluri de doctor conferite românilor)	Număr titluri de doctor conferite de ULB	Limite cronologice (titluri de doctor conferite de ULB)
Drept	124 (125)	1871-1913	2279	1838-1914
Științe Politice și Administrative	39 (41)	1863-1898	213	1850-1899
Filosofie și Litere	12	1872-1905	131	1841-1914
Medicină	8 (9)	1873-1914	2898	1838-1914
Științe	5 (7)	1873-1913	274	1844-1914
Total	188 (194)	1863-1914	5795	1838-1914

ULB (1838 / 1863-1884)

Domeniu	Număr titluri de doctor conferite românilor	Limite cronologice (titluri de doctor conferite românilor)	Număr titluri de doctor conferite de ULB	Limite cronologice (titluri de doctor conferite de ULB)
Drept	47	1884-1913	1066	1838-1884
Științe Politice și Administrative	26 (27)	1885-1898	107	1850-1884
Filosofie și Litere	8	1894-1905	51	1841-1884
Medicină	3	1891-1914	1004	1838-1884
Științe	1 (2)	1889-1913	76	1844-1884
Total	85 (87)	1884-1914	2304	1838-1884

ULB (1884-1914)

Domeniu	Număr titluri de doctor conferite românilor	Limite cronologice (titluri de doctor conferite românilor)	Număr titluri de doctor conferite de ULB	Limite cronologice (titluri de doctor conferite de ULB)
Drept	77 (78)	1884-1913	1213	1884-1914
Științe politice și administrative	13 (14)	1885-1898	106	1884-1899
Filosofie și Litere	4	1894-1905	80	1884-1913
Medicină	5 (6)	1891-1914	1894	1884-1914
Științe	4 (5)	1889-1913	198	1884-1914
Total	103 (107)	1884-1914	3459	1884-1914

Lectura tabelelor de mai sus ne îngăduie să sesizăm profilul învățământului doctoral la Universitatea Liberă din Bruxelles între 1838-1914. Cele mai numeroase titluri de doctor au fost acordate în domeniile dreptului (2279) și medicinei (2898).

Drept. Preferința foarte mare pentru acest domeniu se datorează faptului că studiile în drept aveau un statut consolidat în societate: în mod tradițional această profesie asigura funcționarea legală a statului și era deopotrivă un furnizor important de actori pe scena politică. Dreptul era o specializare a Universității Libere din Bruxelles în principal destinată belgienilor, numărul de străini fiind relativ redus (puțin peste 10%). Interesant este că peste 50 % dintre străinii care obțineau doctoratul în drept proveneau din România, la mare distanță în acest clasament situându-se bulgarii (18 titluri), francezii (17), germanii și olandezii (câte 12), turcii constantinopolitani (zece), britanicii, inclusiv cu coloniile (opt), luxemburghezii (șase), costaricani (cinci), brazilienii (patru), grecii, și rușii (câte trei), italienii și sârbii (câte doi); respectiv câte unul din Austria, Egipt, Japonia, Macedonia, Peru, San Salvador, Spania, din zona arabă și din cea poloneză⁷⁴.

Științe politice și administrative. Dintre cele 111 titluri de doctor în științe politice și administrative (sau numai în științe politice, după înființarea Școlii de Științe Sociale și Politice) acordate de către Universitatea Liberă din Bruxelles străinilor în perioada 1850-1898, 41 erau obținute de români (doi din zonele ocupate) – aproximativ 40 % din total –, iar 22 de bulgari; statisticile mai reținneau câte șapte brazilieni și polonezi, câte cinci japonezi, peruvieni, patru francezi, câte trei greci și portughezi, câte

⁷⁴ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CI-CXXXIX și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 71-86.

doi italieni, sârbi și turci, căroră li se mai adăugau câte unul ce provenea din Austria, Costa Rica, Germania, Imperiul britanic, Macedonia Rusia, Suedia și zona arabă⁷⁵.

Filosofie și Litere. Tot pe primul loc se situau românii și în domeniul filosofiei și literelor; dintre cei 23 de doctori care obțineau titlul în perioada 1841-1913, 12 erau români (peste 50 % din total), câte trei erau britanici și germani, doi erau francezi, câte unul din Bosnia, Grecia și Luxemburg⁷⁶.

Medicină. În ceea ce privește domeniul medicinei, trebuie spus că acesta dobândește un statut de prestigiu în a doua parte a veacului al XIX-lea odată cu noua preocupare a statului de a conta pe o populație sănătoasă (de unde și înclinațiile igieniste ale epocii), capabilă așadar să plătească impozitele, respectiv să producă bunuri materiale ori venituri. Spre deosebire de drept, medicina era un domeniu mult mai deschis internaționalizării, aproape 38 % dintre cei ce obținuseră titlul de doctor fiind din afara Belgiei. Cei mai mulți proveneau din Imperiul britanic: 830, adică peste 75 % dintre străini, respectiv peste 28 % din totalul titlurilor acordate în perioada 1838-1914 (nevoia de medici în contextul precizat mai sus era foarte mare mai ales pentru coloniile engleze din Africa, America de Nord, Asia și Oceania)⁷⁷. În clasament mai figurau Franța (87 doctori în medicină), Brazilia (38), Portugalia (29), Rusia (15, unul dintre ei fiind român basarabean), Germania (zece),

⁷⁵ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CXXXIX-CXLIII și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 87-88.

⁷⁶ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. XCXIX-CI și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 69-70.

⁷⁷ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CLXIV-CC și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 101-130.

Olanda (nouă), România (opt), Spania, împreună cu coloniile (șapte), zona africană (șapte), Luxemburg și SUA (câte șase), Bulgaria și Turcia (câte cinci), Elveția, zona poloneză (patru), Chile și Peru (câte trei), Antile, Costa Rica și Mexic (câte doi); în fine, câte unul din Argentina, Austria, Azore, Capul Bunei Speranțe, Columbia, Danemarca, Ecuador, Grecia, Italia, Nicaragua, Santo Domingo, Serbia, Suedia, Ungaria, cărora li se adăuga o persoană născută pe mare, în apropiere de Capul Bunei Speranțe⁷⁸.

Științe. În fine, dintre cele 51 de titluri de doctorat confirmate în științe pentru străini de către Universitatea Liberă din Bruxelles (1844-1914), opt aparțineau rușilor, câte șapte brazilienilor și românilor (am calculat aici și pe cei doi din zonele ocupate la acea dată), cinci britanicilor, patru germanilor, câte trei francezilor, respectiv italienilor⁷⁹. Din Bulgaria, Insulele Azore, Luxemburg, Olanda și Portugalia proveneau câte doi doctori în științe, iar câte unul din Argentina, Elveția, Slovenia și Turcia⁸⁰. În cazul științelor fizico-matematice (71 de doctori în total au fost confirmați la Universitatea Liberă din Bruxelles între 1845-1914) românii reprezentau aproape 50 % dintre străini. Așadar, dintre nouă titluri de doctor acordate străinilor, patru reveneau românilor, iar câte unul pentru persoane care

⁷⁸ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CLXIV-CC și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 101-130.

⁷⁹ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CLXI-CLXIII și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 98-101.

⁸⁰ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CLXI-CLXIII și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 98-101.

aveau ca loc de origine Brazilia, Bulgaria, Luxemburg, Rusia și Bulgaria⁸¹.

*
* *

În al doilea rând, am dorit să reunim datele cu privire la locul de proveniență al românilor care-și finalizau studiile doctorale la Universitatea Liberă din Bruxelles. Pornind de la sursele noastre⁸², situația se înfățișează după cum urmează:

Localitate de proveniență	Drept	Științe Politice și Administrative	Filosofie și Litere	Medicină	Științe	Total
București	29	14	1	1		45
Iași	25	6	4	2	1	38
Brăila	5	2	1	2	1	11
Galați	9	2				11
Craiova	5	1	2			8
Focșani	6				1	7
Ploiești	5	1				6
Turnu Severin	3	1	1			5
Bârlad	3	1				4
Huși	3	1				4
Bacău	3					3
Botoșani	2	1				3
Buzău	2	1				3
Caracal	3					3
Dorohoi	1	2				3

⁸¹ Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, p. CLXI și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, p. 99.

⁸² Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. XCXIX-CI, CXXXIX-CXLIII, CLI-CC și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 69-88, 98-130.

STUDENȚI ROMÂNI LA UNIVERSITATEA LIBERĂ DIN BRUXELLES

Tecuci	2		1	3
Călărași	1	1		2
Constanța	2			2
Neamț	2			2
Târgu Jiu	1	1		2

Acestora li se adăugau câte un titular de doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles din Baurcu Moldoveni (medicină), Calafat (drept), Câmpulung (drept), Câmpulung Muscel (științe politice și administrative), Cerneți (drept), Crevenic (drept), Crompoia (drept), Dersca (științe politice și administrative), Făcăeni (filosofie și litere), Fălticeni (drept), Furculești (științe politice și administrative), Giurgiu (drept), Goștile (științe politice și administrative), Motoșeni (filosofie și litere), Ocna (drept), Ozolești (drept), Pitești (filosofie și litere), Puțeni (drept), Râmnicu Sărat (medicină), Roșcani (drept), Roșiori de Vede (științe), Scrada (drept), Târgu Frumos (medicină); și, în plus, cei șase români din teritoriile ocupate, și anume: Basarabia (drept, medicină), Transilvania (Brașov / științe politice și administrative; Prejmer / științe; Vâlcele / științe), Ungaria (Rișca / științe politice și administrative).

*
* *

În fine, mai spunem că am încercat să reconstituim, pe cât ne-a stat în putere, carierele unora dintre cei pe care Constantin C. Anglelescu și apoi noi i-am inventariat ca titulari ai unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles în anii 1863-1914. Rămâne ca pe viitor să continuăm această investigație, cu atât mai mult cu cât nu suntem deloc de acord cu afirmația înaintașului nostru că personajele studiului de față nu au avut prea mare notorietate în epoca lor.

Așadar, am readus în discuție oameni politici de prim rang de pe scena publică românească precum Vasile

Conta (cunoscut și ca filosof, jurist, om politic, ministru etc.), Alexandru C. Cuza (deopotrivă profesor de economie la Universitatea din Iași și membru titular al Academiei Române), primarul Bucureștilor, Emanuel Protopopescu-Pake, ministrul liberal Ștefan Șendrea ori cei conservatori Dimitrie Nenițescu și Alexandru Bădărău.

De asemenea, am avut în vedere și câteva date biografice ale unor politicieni locali, care au ajuns în mai multe rânduri în Parlamentul României sau au ocupat diferite demnități în orașele lor natale ori de adopție: conservatorii brăileni Petre Lazaroneanu, Anastase Simu, Christodul Suliotis, Luca Zelescovici, fruntașii comunelor urbane Călărași (Constantin Maltezianu), Craiova (Ullyse Boldescu, Grigore D. Pencioiu), Galați (Mihail Rodocalat, Emil Vulpe), Târgu Jiu (Eugen Cuca Pariano – Pârâianu) sau ai județului Prahova (Christu Negoescu). Dintre aceștia, Grigore D. Pencioiu, Anastase Simu (care ajunge și membru al Academiei Române), Christodul Suliotis ori Christu Negoescu s-au remarcat și ca autori de literatură, de eseuri filosofice sau juridice, colecționari de artă, publiciști.

Titulari ai unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles sunt și cunoscuții jurnaliști Constantin Mille ori Gheorghe Panu, respectiv diplomatul Dimitrie C. Ollănescu.

Nu în ultimul rând, îi amintim pe cei care, chiar dacă au avut și cariere publice însemnate, s-au dedicat cu pasiune profesiei pe care și-au ales-o: avocatul de renume Mihail Dimitrie Cornea, istoricul și filologul Gheorghe Ionescu – Gion, profesorii de filosofie Constantin Leonardescu (Universitatea din Iași) și de filologie elină Dimitrie Burileanu (Universitatea din București) sau academicianul Ștefan Constantin Hepites, ce s-a remarcat în domeniile fizicii, meteorologiei, seismologiei.

Până la încheierea cercetării noastre privind carierele studenților care au obținut un titlu de doctor la Universitatea Liberă din Bruxelles, putem afirma, pe baza datelor prezentate în acest studiu, că instituția belgiană a jucat un rol important în formarea elitelor românești ale vremii. De asemenea, așa cum am sugerat deja, românii care își fac studiile în Belgia reprezintă un subiect aparte în cadrul studiului relațiilor româno-belgiene dar poate constitui, totodată, o axă a cercetărilor legate de formarea elitelor intelectuale, administrative și politice din societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima parte a celui următor. În sfârșit, aceste date și informații, completate cu o reconstituire a traiectoriilor personajelor identificate în tabelele de mai sus, pot oferi un punct de plecare indispensabil pentru reflecția asupra conțurării și dezvoltării unor profesii ori spații profesionale precum cele de sorginte juridică, medicală, politică etc.

Capitolul III

Miscellanea. Universitatea Liberă și Universitatea Nouă: absolvenți, diplome, asociații, stipendii pentru studii

Pe lângă cele cinci domenii de specializare prezentate anterior (dreptul, științele politice și administrative, filosofia și literele, medicina, științele), organizate oarecum asemănător și încheiate cu diploma de doctor, studiile politehnice au fost, de asemenea, o opțiune a românilor ce se duceau în capitala belgiană pentru a-și desăvârși formarea profesională și a obține o diplomă care să-i ajute să aibă o carieră în țara de origine. Ne-am oprit asupra lor în prima parte a acestui capitol încercând, ca în cazurile anterioare, să reconstituim nu doar datele statistice, ci și să conturăm parcursurile profesionale ori publice ale unora dintre ei (pentru care am găsit informații până în acest moment). În celelalte secțiuni ale capitolului de față am întârziat și asupra statutului diplomelor obținute, procedurilor de recunoaștere existente atât în Belgia, cât și în România, constituirii asociațiilor de studenți sau diverselor subvenții acordate de autoritățile române pentru tinerii care mergeau la studii în străinătate.

III.1. Românii absolvenți ai Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1875-1903)

Pornim, în prezentarea datelor despre studenții români de la Universitatea Liberă din Bruxelles care obțineau diplome la Școala Politehnică, tot de la studiul lui Constantin C. Angelescu. Acesta îi inventoria în articolul deja citat și pe doi absolvenți ai Școlii Politehnice, secțiunea geniu civil. Era vorba de Ștefan Constantin Hepites, despre care am vorbit mai sus (mai deținea doctoratul în științe fizice și matematică în 1873), originar din Brăila, care obținea diploma în 1875 și de Elie Radu, din Botoșani, ce-și încheia studiile doi ani mai târziu¹:

Anul absolvirii	Nume, Prenume (Localitatea de proveniență)	Secțiunea	Total
1875	Hepites, Ștefan (Brăila)	Geniu civil	1
1877	Radu, Elie (Botoșani)	Geniu civil	1

În perioada 1875–1884 au finalizat studiile la Școala Politehnică din Bruxelles, secțiunea geniu civil, 54 de persoane, dintre care doi români, un rus, un sud-american și un turc². Secțiunea exploatare minieră înregistra 33 de absolvenți (1877-1884), dintre care doi străini (un francez și un german), cea de mecanică, cinci (1882-1885), dintre care un rus; în fine, specializările legate de metalurgie și de chimie, numărau șase (1879-1883), respectiv patru absolvenți (1878-1884)³.

¹ Constantin C. Angelescu, *Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în „Studii și Cercetări Istorice”, XVIII, noembrie 1943, pp. 119-126 / (p. 126).

² Léon Vanderkindere, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Imprimerie P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884, pp. CCXIV-CCXVI.

³ *Ibid.*, pp. CCXVI-CCXVIII.

Din 1884 și până în 1914 obțineau diplome de inginer la Școala Politehnică din Bruxelles încă cinci români⁴. Alexandru Cristea din Focșani (1889) a urmat specializarea ingineri de arte și manufacturi – secțiunea mecanică –, unde în perioada 1885-1911 au susținut examenele finale nu mai puțin de 64 de studenți, dintre care 18 erau străini (născuți în Franța, Indiile Olandeze, Olanda, zona poloneză, Renania, România, Rusia și Turcia). Grigore Bejan din Iași (1894), a fost înscris la aceeași specializare – secțiunea arhitectură –, care a avut doar doi absolvenți în perioada 1894-1900, alături de român își mai încheia studiile un bulgar. Pierre (Petre / Petru) Theodoru din Bacău (1897) și Jean (Ion / Ioan) Pellianu din Craiova (1899-1900) terminau tot secțiunea mecanică, specializarea geniu civil (aici statisticile au înregistrat 26 de străini – provenind, în afară de România, din Austria, Brazilia, Bulgaria, Chile, Egipt, Franța, Germania, Luxemburg, Olanda, zona poloneză, Rusia, Uruguay și Turcia – dintr-un total de 67 de diplomați în anii 1885-1910). Al cincilea este Constantin Mironesco din Roman (1902-1903), la secțiunea ingineri civili de mine (18 străini originari, în afara românului, din Anglia, Bavaria, China, Cuba, Constantinopol – Turcia, Franța, Indiile Olandeze, Java, Madeira, Peru, Polonia, Portugalia, Rusia și Spania, dintr-un total de 240 de posesori de diplomă)⁵.

⁴ *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, Imprimerie O. Lamberty, Bruxelles, f.a., pp. 137-144.

⁵ *Ibid.*, pp. 138-141, 142-144.

STUDENȚI ROMÂNI LA UNIVERSITATEA LIBERĂ DIN BRUXELLES

Anul absolvirii	Nume, Prenume (Localitate de proveniență)	Specializarea / Secțiunea	Total
1889	Cristea, Alexandru (Focșani)	Ingineri de arte și manufacturi / Mecanică	1
1894	Bejan, Grigore (Iași)	Ingineri de arte și manufacturi / Arhitectură	1
1897	Theodoru, Pierre (Petru / Petre) (Bacău)	Ingineri de arte și manufacturi / Geniu civil	1
1899-1900	Pellianu, Jean (Ion / Ioan) (Craiova)	Ingineri de arte și manufacturi / Geniu civil	1
1902-1903	Mironescu, Constantin (Roman)	Ingineri civili de mine	1

Să mai spunem că la specializarea ingineri de construcții civile în perioada 1893-1914 au fost înregistrați 105 absolvenți, dintre care 13 străini; la cea de ingineri civili (1885-1914), 20, dintre care trei din afara Belgiei; iar la cea de ingineri de arte și manufacturi, secțiunea chimie (1887-1904), 15 (trei străini)⁶.

*
* *

O parte a tinerilor absolvenți români ai Facultății de Științe Aplicate de la Universitatea Liberă din Bruxelles au avut cariere importante în țara lor de origine.

L-am amintit ceva mai devreme pe Ștefan Constantin Hepites, ce obținea și doctoratul în științe fizico-matematice. Despre celălalt absolvent al Școlii Politehnice din Bruxelles din anii '70 ai veacului al XIX-lea,

⁶ *Ibid.*, pp. 137-138, 141.

Elie Radu (1853-1931)⁷, avem știință că după obținerea titlului de inginer la secțiunea geniu civil a intrat în corpul tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice, fiind cel ce a proiectat și sub coordonarea căruia s-au construit peste 600 de km de cale ferată (dintre care amintim Pitești – Curtea de Argeș sau Tg. Ocna – Comănești ori Galați – Bârlad). De numele lui se leagă și prima alimentare cu apă a Bucureștilor (sistemul Bragadiru, 1901). A mai proiectat gări (Comănești, Curtea de Argeș, Galați), ca și edificii publice (Ministerul Lucrărilor Publice, azi Primăria Capitalei), fiind totodată profesor la Școala de Poduri și Șosele, respectiv la Politehnica din București. În 1926 devenea membru corespondent al Academiei Române.

Să adăugăm câteva cuvinte și despre Grigore Bejan⁸. Născut în 1865, fost ofițer de infanterie, autor de manuale militare, colaborator apropiat al lui Anghel Saligny la construcția podului de la Cernavodă, implicat într-o serie de activități edilitare din Iași (în 1896 a făcut și planul orașului, iar prin 1900 semna, alături de I.A.

⁷ Despre Elie Radu, vezi Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediție anastatică, Editura Saeculum - Editura Vestala, București, 1999, p. 707. De asemenea, Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006, p. 304.

⁸ Despre Grigore Bejan, vezi N. A. Bogdan, *Orașul Iași (odinioară și azi). Schițe istorice și administrative*, Tipografia Națională, Iași, 1904, pp. 8-9, Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 92 și Ion Mitican, *Vechi locuri și ziduri ieșene*, Editura Tehnopress, Iași, f.a., p. 98. De asemenea, Lucian Nastasă, *Op. cit.*, p. 304. Vezi și *Bibliografia românească modernă, 1831-1918*, I, prefată și coordonare generală: Gabriel Ștrempel, coordonare bibliografică: Neonila Onofrei, Valeria Trifu, autori: Neonila Onofrei, Lucreția Angheluță, Liana Miculescu, Cornelia Gilorteanu, Tamara Teodorescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 326.

Christodulo, un studiu cu privire la alimentarea cu apă a urbei), inginerul Bejan s-a implicat și în politică alături de liderul naționalist Alexandru C. Cuza, ce studiasse tot la Universitatea Liberă din Bruxelles, unde obținuse, așa cum am arătat mai sus, două doctorate (unul în drept, altul în științe politice și administrative). A colaborat la jurnalele „Unirea” și „Apărarea Națională”, fiind fondator al ziarului „Naționalistul” din Iași. Grigore Bejan a fost deopotrivă un mare proprietar și filantrop, lăsând prin testament universității ieșene o suprafață de teren de 950 de m² și 40 de hectare în zona Râpei Galbene spre Păcurari, respectiv dealul Galatei spre comuna Miroslava. În Râpa Galbenă a construit un hotel ce i-a purtat numele (construcție încheiată pe la 1900), cu o mare notorietate în perioada interbelică, fiind unul din locurile recunoscute pentru plăceri vinovate ale Iașilor până către 1940, când a fost demolat.

*
* *
*

Așadar, șapte români provenind din Bacău, Botoșani, Brăila, Craiova, Iași, Focșani și Roman au parcurs întregul ciclu de studii al Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles în perioada 1875-1903. Încercând să integrăm datele privitoare la români în contextul statistic al absolvenților Școlii Politehnice în anii 1875-1914, situația se prezintă astfel:

*Școala Politehnică a Universității Libere din Bruxelles (1875-1914)**

Specializare / secțiune	Număr total absolvenți / Perioada	Număr absolvenți din afara Belgiei / Perioada	Număr absolvenți români / Perioada	Procent străini din total absolvenți	Procent români din total absolvenți	Procent români din total absolvenți străini
Ingineri de construcții civile / Ingineri civili / Ingineri de arte și manufacturi / Geniu civil	286 / (1875-1914)	47 / (1875-1914)	4 / (1875-1900)	16,43 %	1,39 %	8,51 %
Ingineri civili de mine / Exploatare miniere	273 / (1877-1914)	20 / (1882-1914)	1 / (1902-1903)	7,32 %	0,36 %	5 %
Ingineri de arte și manufacturi / Arhitectură	2 / (1894-1900)	2 / (1894-1900)	1 / (1894)	100 %	50 %	50 %
Ingineri de arte și manufacturi / Chimie	19 / (1878-1904)	3 / (1887-1897)	0	15,78 %	0 %	0 %
Ingineri de arte și manufacturi / mecanică	69 / (1882-1911)	19 / (1884-1911)	1 / (1889)	27,53 %	1,44 %	5,26 %

* Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CCXIV-CCXVIII și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 137-144.

Specializare / secțiune	Număr total absolvenți / Perioada	Număr absolvenți din afara Belgiei / Perioada	Număr absolvenți români / Perioada	Procent străini din total absolvenți	Procent români din total absolvenți	Procent români din total absolvenți străini
Secțiunea Metalurgie	6 / (1879-1883)	0	0	0 %	0 %	0 %
Total	655 / (1875-1914)	91 / (1875-1914)	7 / (1875-1903)	13,89 %	1,06 %	7,69 %

*Școala Politehnică a Universității Libere din Bruxelles (1875-1914) ***

Specializare / secțiune	Număr total absolvenți / Perioada	Număr absolvenți din afara Belgiei / Perioada	Număr absolvenți români / Perioada	Număr absolvenți din afara Belgiei fără a-i socoti pe români
Ingineri de construcții civile / Ingineri civili / Ingineri de arte și manufacturi / Geniu civil	286 / (1875-1914)	47 / (1875-1914)	4 (1875-1900)	Rusia (7); Franța, Turcia – Constantinopol (câte 6); Bulgaria, Germania (câte 3); Brazilia, Egipt, Uruguay (câte 2); America de Sud, Austria, Chile, Grecia, Indiile Olandeze, Italia, Luxemburg, Macedonia, Olanda, Republica Dominicană, Spania, zona poloneză (câte 1).
Ingineri civili de mine / Exploatări miniere	273 / (1877-1914)	20 / (1882-1914)	1 (1902-1903)	Franța (4); China, Turcia – Constantinopol (câte 2); Anglia, Cuba, Germania, Indiile Olandeze, Java, Madeira, zona poloneză, Peru, Portugalia, Rusia, Spania (câte 1).

** Calcul făcut după Léon Vanderkindere, *Op. cit.*, pp. CCXIV-CCXVIII și *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, pp. 137-144.

Specializare / secțiune	Număr total absolvenți / Perioada	Număr absolvenți din afara Belgiei / Perioada	Număr absolvenți români / Perioada	Număr absolvenți din afara Belgiei fără a-i socoti pe români
Ingineri de arte și manufacturi / Arhitectură	2 / (1894-1900)	2 / (1894-1900)	1 / (1894)	Bulgaria (1).
Ingineri de arte și manufacturi / Chimie	19 / (1878-1904)	3 / (1887-1897)	0	Olanda (2), Grecia (1).
Ingineri de arte și manufacturi / mecanică	69 / (1882-1911)	19 / (1884-1911)	1 / (1889)	Rusia (9); Franța (3); Indiile Olandeze (2); Germania, Olanda, zona poloneză, Turcia (câte 1).
Secțiunea Metalurgie	6 / (1879-1883)	0	0	-
Total	655 / (1875-1914)	91 / (1875-1914)	7 / (1875-1903)	Rusia (17); Franța (13); Turcia – Constantinopol (9); Germania (5); Bulgaria, Indiile Olandeze, Olanda (câte 4); zona poloneză (3); Brazilia, China, Grecia, Egipt, Spania, Uruguay (câte 2); America de Sud, Anglia, Austria, Chile, Cuba, Italia, Java, Luxemburg, Macedonia, Madeira, Peru, Portugalia, Republica Dominicană (câte 1).

III.2. Despre diplomele de doctor și de inginer obținute de români la Universitatea Liberă ori la Universitatea Nouă din Bruxelles

Dintre diplomele obținute la Universitatea Liberă din Bruxelles, două domenii aveau în România condiții speciale de validare și recunoaștere: doctoratele în medicină și diplomele de inginer. Dincolo de clasificarea specifică spațiului universitar belgian între doctorate / diplome științifice și doctorate / diplome legale, regulamentele românești erau legate mai degrabă de organizarea și funcționarea acestor două domenii profesionale în spațiul autohton, cum vom vedea în cele ce urmează.

*
* *

Prin 1886, un anume Cicerone Segărceanu, doctor în medicină (chirurgie și obstetrică) la Universitatea Liberă din Bruxelles, solicita Direcției generale a Serviciului sanitar să fie „admis la depunerea examenului de liberă practică a medicinei în țară”; acesta s-a adresat Ministerului Afacerilor Străine pentru ca reprezentanții diplomatici ai României la Bruxelles să verifice dacă asemenea diplome dădeau „titularilor lor dreptul de a exercita medicina în Belgia fără a mai depune vreun alt examen”⁹. Legația României din Belgia a luat legătura cu Ministerul Internelor și al Instrucțiunii Publice de la Bruxelles, iar în 24 iunie 1886 primea răspunsul că diploma lui Segărceanu nu avea

⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Corespondență dintre Administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine de la București și M. Mitilineu, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României în Belgia, 30 mai 1886, nepaginat.

un caracter așa numit „legal”, deținătorul ei neavând drept de practică în Belgia; era o diplomă „științifică”, pe care puteau să o confere atât Universitatea Liberă din Bruxelles, ca instituție privată de învățământ superior, cât și universitățile de stat¹⁰. Acest răspuns se fundamenta pe prevederile legii din 20 mai 1876, care erau clar expuse într-o corespondență a serviciilor de specialitate belgiene din 21 iunie 1886 legată de cazul Segărceanu, ce am aflat-o în fondurile Arhivei Ministerului Afacerilor Externe¹¹.

Legea din 1876 preciza că în Belgia existau două tipuri de jurii ce puteau consacra titluri științifice: unul central și altele aparținând universităților (în care funcționau cel puțin patru facultăți)¹². Ambele jurii acordau, în numele Regelui, diplome ce dădeau titularilor belgieni dreptul de a exercita profesia de avocat, farmacist, medic, notar etc. (așa-numitul doctorat legal); totodată, anumite facultăți eliberau diplome și unor tineri, care doreau să susțină anumite examene în cadrul acestora, numai că titlurile respective (așa-numitele doctorate științifice) nu aveau valoare legală în Belgia (așadar, nu permiteau exercitarea profesiunilor enumerate mai sus)¹³. Cu deosebire străinii

¹⁰ *Ibid.*, Corespondență din 24 iunie 1886 dintre Ministerul de Interne și al Instrucțiunii Publice din Belgia și Legația României de la Bruxelles, 24 iunie 1886, nepaginat.

¹¹ *Ibid.*, Corespondență internă între serviciile de specialitate relative la învățământul superior din Belgia, urmare a solicitării Legației României de la Bruxelles cu privire la valabilitatea diplomei lui Cicerone Segărceanu, 21 iunie 1886, nepaginat.

¹² Apud Pieter Dhondt, *Un double compromis. Enjeux et débats relatifs à l'enseignement universitaire en Belgique au XIXe siècle*, Gent, Academia Press, 2011, p. 270.

¹³ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Corespondență internă între serviciile de specialitate relative la învățământul superior din Belgia, urmare a solicitării Legației României de la Bruxelles cu privire la valabilitatea diplomei lui Cicerone Segărceanu, 21 iunie 1886, nepaginat.

care veneau la studii în Belgia se mulțumeau cu acest tip de diplomă¹⁴.

Așadar, dacă un titular al unei diplome științifice nu avea drept de practică în Belgia, cel puțin în domeniul medicinei, cum era în cazul de față, nu ar fi avut nici în România. În consecință, la întoarcerea în țară, lui Cicerone Segărceanu trebuia să i se fi recunoscut de către Consiliul profesoral al Școlii Naționale de Medicină și Farmacie validitatea diplomei obținută la Universitatea Liberă din Bruxelles, iar apoi să participe la o examinare ce va fi avut patru probe (una scrisă – fiziologie, patologie medicală și chirurgicală, obstetrică sau anatomie patologică, o alta clinică, a treia de medicină legală și, în final, o testare orală – chirurgie și obstetrică), potrivit *Regulamentului pentru examinarea titlurilor și a capacității medicilor, farmaciștilor, veterinarilor și mōșelor din străinătate, cari cer dreptul a exercita în România*¹⁵. Pentru a fi admis, candidatul avea nevoie să obțină cel puțin calificativul „bine” la trei dintre probe și „mediocru” la una; un postulant ce era respins nu mai putea repeta examenul decât o singură dată¹⁶. După ce un candidat trecea examenul primea un certificat de aptitudini din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, care-i permitea să exerseze liber profesia de medic „în coprinul țarei” și era înscris într-un registru național al celor care aveau acest drept, imediat după comunicarea numelui său către Ministerul de Interne pentru a fi luat în evidență¹⁷.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Regulamentul pentru examinarea titlurilor și a capacității medicilor, farmaciștilor, veterinarilor și mōșelor din străinătate, cari cer dreptul a exercita în România*, în „Monitorul Oficial”, nr. 176, 12 / 24 august 1866, art. 7-8.

¹⁶ *Ibid.*, art. 15-16.

¹⁷ *Ibid.*, art. 18.

Să precizăm că acest regulament de validare și recunoaștere a diplomelor de doctor în medicină obținute în străinătate avea printre obiective, dincolo de necesitatea eliminării imposturii ori de nevoie de a reglementa o profesie, cea medicală, care era în curs de definire și autodefinire în spațiul românesc în anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea, instituirea unui alt set de criterii pentru controlul accesului în interiorul unui câmp profesional, monopol ce și l-a asumat Școala Națională (apoi Facultatea) de Medicină de la București¹⁸. Să mai amintim că, în același context al stabilirii unui control al accesului în câmpul profesional medical, tot în deceniul șapte al veacului al XIX-lea, sub înrâurirea directă a lui Carol Davilla, se generalizau concursurile pentru angajarea personalului medical în sistemul de stat¹⁹, la acea dată cel mai atractiv din punct de vedere financiar, respectiv din cel al statutului socio-profesional, întrucât îi conferea titularului unei diplome de doctor în medicină și o poziție administrativă²⁰. De asemenea, instituirea Consiliului Medical Superior în 1866, redenumit ulterior Consiliul Sanitar Superior (1885), care veghea asupra întregului domeniu medical în a doua parte a secolului al XIX-lea, ca și prezența în funcțiile impor-

¹⁸ Spre exemplu, vezi discuția pe tema „sociogenezei câmpului medical”, în Ionela Băluță, *La Bourgeoise respectable. Réflexion sur la construction d'une nouvelle identité féminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, Editura Universității din București, București, 2008, pp. 136-155 / (cu deosebire, pentru problema regulamentului și a semnificației lui în interiorul câmpului medical, pp. 140-141, 155).

¹⁹ *Ibid.*, pp. 140, 155.

²⁰ Vezi, de pildă, Ligia Livadă-Cadeschi, *Discursul medico-social al igieniștilor români. Abordarea specificităților locale din perspectiva experiențelor occidentale europene, secolele XIX-XX*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, pp. 120-122.

tante în administrația de stat a profesorilor de la Facultatea de Medicină, au avut același rol²¹.

*
* *

Reglementări similare de recunoaștere a titlurilor obținute în străinătate mai existau în România pentru cei care aveau diplomă de inginer (decretele regale din 15 noiembrie 1890 și 21 aprilie 1892²²). În veacul al XIX-lea, majoritatea inginerilor erau angajați ai statului; este motivul pentru care, credem noi, se constituia, ca în cazul corpului medical, și în interiorul acestui câmp profesional un monopol al unui grup instituțional, care reglementa accesul în domeniu. Așadar, aceste decrete regale stabileau că diplomele de inginer obținute în străinătate, în consecință și cele de la Universitatea Liberă din Bruxelles, nu puteau da dreptul intrării în corpul tehnic al statului, decât după „avizul conform” al unui juriu constituit din Directorul Școlii Naționale de Poduri și Șosele, respectiv șase cadre didactice ale acesteia (art. III / 1890; art. I / 1892)²³. Juriul examina programa cursurilor urmate în străinătate și decidea gradul de încadrare, anume „conductor de clasa III”, „elev-inginer”, „inginer ordinar de clasa III” (art. I / 1890), la care aveau dreptul în mod normal absolvenții Școlii Naționale de Poduri și Șosele²⁴.

²¹ Ionela Băluță, *Op. cit.*, pp. 153-155.

²² Decret Regal nr. 3124 / 15 noiembrie 1890, în „Monitorul Oficial”, nr. 187, 20 noiembrie / 2 decembrie 1890, p. 4331, respectiv Decret Regal nr. 1452 / 21 aprilie 1892, în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 aprilie / 7 mai 1892, p. 539.

²³ Decret Regal nr. 3124 / 15 noiembrie 1890, în „Monitorul Oficial”, nr. 187, 20 noiembrie / 2 decembrie 1890, p. 4331, respectiv Decretul Regal nr. 1452 / 21 aprilie 1892, în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 aprilie / 7 mai 1892, p. 539.

²⁴ Decret Regal nr. 3124 / 15 noiembrie 1890, în „Monitorul Oficial”, nr. 187, 20 noiembrie / 2 decembrie 1890, p. 4331.

Diferența dintre cele două reglementări rezida în faptul că primul decret preciza că programa cursurilor din străinătate trebuia să fie asemănătoare celei a Școlii Naționale de Poduri și Șosele pentru ca un titlu să poată fi avizat (art. III), în timp ce în al doilea exprimarea era ceva mai generală era ceva mai generală (art. I). Justificarea²⁵ modificării din 1892 o regăsim în raportul Ministrului Lucrărilor Publice, C. Ollănescu, înaintat Regelui, în care se spunea că numărul mare de specializări în domeniul politehnic, pe care Școala Națională de Poduri și Șosele nu o putea cuprinde, ca și nevoia acută a instituțiilor statului de specialiști tehnici, impunea o relaxare a condiționărilor recunoașterii diplomelor din străinătate strict în conformitate cu programa autohtonă. De aceea C. Ollănescu propunea accesul în gradele inferioare de inginer, respectiv conductor și a absolvenților care aveau titluri / diplome în alte specializări tehnice decât cele acreditate de Școala Națională de Poduri și Șosele²⁶.

*
* *

Cu privire la diplomele de doctor în drept, științe politice și administrative, filosofie și litere ori științe de la Universitatea Liberă, diplome științifice, fără îndoială, nu avem cunoștință de vreo reglementare specială de recunoaștere a lor în România. În orice caz, poate că nici nu erau necesare astfel de reglementări, căci titularii unei diplome de doctor în drept puteau profesa liber ca avocați, o făceau și unii care aveau studii juridice incomplete de licență (bunăoară, Constantin N. Brăiloiu, fost ministru de Justiție în guvernele Barbu Catargiu, deputat și senator conservator,

²⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 aprilie / 7 mai 1892, p. 539.

²⁶ *Ibid.*

Președinte al Camerei inferioare a Parlamentului României, deținător al unui bacalaureat în litere, respectiv al unor „inscripțiuni” la cursurile Facultății de Drept de la Paris, și-a câștigat existența în ultima decadă a vieții sale, prin anii ‘80 ai veacului al XIX-lea, practicând avocatura²⁷).

Totuși, arhivele au păstrat cel puțin un caz în care titularului unui doctorat științific în drept la Universitatea Liberă din data de 15 iulie 1921, Moritz Schönfeld, fost combatant în Primul Război Mondial, i se echivala / recunoștea de către Universitatea din București (ambele formule s-au regăsit în corespondența diplomatică relativă la această chestiune) diploma obținută în capitala Belgiei²⁸.

Cât despre doctoratul în științe politice și administrative, așa cum am văzut din exemplificările capitolului anterior, acesta îl dobândeau oamenii care se lansau într-o carieră publică (cum a fost Emanuel Protopopescu-Pake, de pildă, primar general al Capitalei), unii dintre ei având și altă pregătire la bază, iar o parte mai dețineau și un titlu similar în drept (precum oamenii politici Alexandru Cuza ori Dimitrie Nenițescu, ca să-i numim doar pe cei mai cunoscuți). Așadar, nu era nevoie de echivalări sau recunoașteri de studii, căci nu exista în spațiul românesc o profesiune anume sau un câmp profesional specific în care titularii acestor tipuri de diplome să activeze cu deosebire.

²⁷ Laurențiu Vlad, *Constantin N. Brăiloiu (1809 / 1810 - 1889). Fragmente biografice*, în Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, II, Editura Simetria, București, 2011, pp. 226-237 / (pp. 228, 236).

²⁸ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 191, Corespondență între Universitatea Liberă din Bruxelles, Legația României din capitala Belgiei și Ministerul Afacerilor Externe de la București cu privire la echivalarea / recunoașterea diplomei științifice în drept a lui Moritz Schönfeld, 6 februarie, 7 februarie, 26 mai, 29 mai 1922, nepaginat.

În fine, ca profesor în învățământul mediu nu era obligatoriu să deții un doctorat în științe fizico-matematice sau în filosofie și litere; era de ajuns o diplomă de licență, de aici probabil lipsa reglementărilor de recunoaștere a diplomelor obținute în străinătate în aceste domenii. Obligatorietatea trecerii unui doctorat în filosofie și litere ori în științe o aveau doar cei care îmbrățișau o carieră universitară. Să reamintim aici că Dimitrie Burileanu ori Constantin Leonardescu, deținători ai titlului de doctor în filosofie și litere la Universitatea Liberă din Bruxelles, au devenit profesori la Universitatea din București, respectiv Iași. În acest context, facem referire și la o statistică, pusă în circulație de Lucian Nastasă, care precizează că dintr-un total de 244 de titluri de doctor ale cadrelor didactice angajate în universitățile românești între 1864-1918 obținute în străinătate, cinci fuseseră dobândite în instituții de învățământ superior din Belgia (în Franța, 146; în Germania, 57; în Austria 18; în Italia, șapte; în Elveția, cinci; în alte țări, numărul era mai redus)²⁹.

*
* *

Cât privește situația diplomelor eliberate de Universitatea Nouă, aceasta era clarificată într-o corespondență dintre Legația României de la Bruxelles și autoritățile din cadrul Ministerului Internelor și al Instrucțiunii Publice al Belgiei din noiembrie – decembrie 1900.

²⁹ Lucian Nastasă, *The Education of Romanian University Professors in Western Universities*, în „Historical Social Research” / „Historische Sozialforschung” (Special Issue: Elite Formation), 33, 2, 2008, pp. 221-231 / (p. 228). Pentru perioada 1864-1918, Lucian Nastasă a avansat și cifra de 27 de titluri de doctor ale cadrelor didactice din universitățile românești, care erau obținute în țară.

Oficialul din minister răspundea Legației României că Universitatea Nouă nu elibera decât diplome cu caracter științific³⁰.

Celelalte universități (două de stat, cele de la Liège și Gand, respectiv două private, Universitatea Liberă din Bruxelles și Universitatea Catolică din Louvain) puteau elibera atât diplome științifice, cât și legale. În plus, în conformitate cu legea din 10 aprilie 1890, pentru ca o diplomă de tip legal să și producă efecte legale trebuia supusă analizei unei comisii speciale de întărire a titlului (Commission d'entérinement): nu era vorba despre un examen propriu-zis pe care trebuia să-l dea titularul, ci de o verificare din partea juriului că ea a fost emisă în condiții legale. Acesta era răspunsul pe care-l dădea Ministerul Internelor și al Instrucțiunii Publice de la Bruxelles Legației României în Belgia în 6 / 17 martie 1898³¹. Am găsit în arhivele belgiene, așa cum arătat în capitolul anterior, numele unui doctor în drept de la Universitatea din Bruxelles (probabil de la Universitatea Liberă, deși, așa cum am precizat mai sus, în listele noastre nu am găsit decât un Emile Kirschen, care obținea titlul în științe juridice în 1909³²), originar din Iași, Sady Kirschen, a cărui diplomă trecea de această verificare a comisiei speciale de întărire a titlurilor în 18 octombrie 1900³³.

³⁰ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 190, Scrisoare a oficialilor din Ministerul Internelor și al Instrucțiunii Publice de la Bruxelles către Legația României din Belgia, 27 noiembrie / 10 decembrie 1900, nepaginat.

³¹ *Ibid.*, Scrisoare a oficialilor din Ministerul Internelor și al Instrucțiunii Publice de la Bruxelles către Legația României din Belgia, 6 / 17 martie 1898, nepaginat.

³² *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, p. 79.

³³ Archives Générales du Royaume de Belgique (AGRB), Inventaire T 038, Commission spéciale d'entérinement instituée par la loi du

În fine, să mai spunem că la sfârșitul anilor ‘20, ca și în anii ‘30 ai veacului al XX-lea, diplomele emise în conformitate cu prevederile legale de instituțiile de învățământ superior ale statului belgian, care urmau să fie recunoscute în România în baza unor convenții speciale, erau în principal cele eliberate de Universitatea din Liège, Universitatea din Gand, Universitatea Liberă din Bruxelles și Universitatea Catolică din Louvain³⁴.

III.3. Scurte note cu privire la asociațiile studenților români de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1904, 1925)

Prin ianuarie 1904, tânărul poet Florian Becescu, student la acea vreme în capitala Belgiei, îi expunea lui Eugen Mavrodî, Ministrul României la Bruxelles, proiectul fondării Societății studenților români de la Universitatea Liberă, ce s-ar fi numit „Idealul”, o asociație comprehensivă, compatibilă cu toate celelalte asociații similare existente de mai multă vreme la Liège ori la Anvers. Am aflat

20 mai 1876. Registre d’inscription prescrit par l’art. 9 de l’Arrêté Royal du 17 octobre 1876. Droit. Grade de Docteur en Droit. Registre F, dossier 1004, f. 84 v. (p. 845), nr. crt. 929. Același Sady Kirschen se regăsea în fondurile AGRB, Inventaire T 038, Commission d’entérinement. Registre d’inscription. Droit. Grade de Candidat. Registre D, dossier 1002, 78 v., p. 855, nr. crt. 983; respectiv Inventaire T 038, Commission spéciale d’entérinement instituée par la loi du 20 mai 1876. Registre d’inscription prescrit par l’art. 9 de l’Arrêté Royal du 17 octobre 1876. Droit. Premier examen de Docteur. Registre E., dossier 1003, nr. crt. 957.

³⁴ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 191, Comunicări ale Ministerului Afacerilor Străine din Belgia către Legația României de la Bruxelles, 2 martie 1928, 28 decembrie 1938, nepaginat.

despre inițiativa studentului poet din corespondența lui Mavrodi purtată cu una dintre doamnele de onoare ale Alteței Sale Regale, Principesa României, Eliza Grecianu, din vara aceluiași an³⁵. În corespondența cu pricina am regăsit și obiectivul pentru care era fondată asociația, adică acela de a risipi imaginea cu privire la reputația îndoielnică pe care o aveau în imaginarul comun studenții români de la Bruxelles. Desigur, erau luate în calcul și obiectivele strict profesionale, ca și cele legate de conturarea unei ambianțe culturale în conformitate cu statutul intelectual al membrilor asociați³⁶.

Societatea studenților români de la Universitatea Liberă din Bruxelles și-ar fi dorit să-l aibă ca Președinte de onoare pe Eugen Mavrodi, numai că Ministrul României în Belgia a fost destul de reticent cu privire la această ofertă, dar a sprijinit prin alte mijloace inițiativa lui Florian Becescu³⁷. În fine, inițiatorul a fost ales președinte, iar un anume Stoikitzoiu, vicepreședinte; cel din urmă a fost înlocuit, tot prin vot, de studentul Stănculescu, probabil viitorul doctor în filosofie și litere (specializarea istorie) de la Universitatea Liberă, care-și va fi încheiat studiile un an mai târziu³⁸. Într-o corespondență din ziarul „Cronica” de la București din ianuarie 1904, semnată Zenit – pseudonim despre care noi credem că îi aparținea lui Florian Becescu (sau unui apropiat al său), știut fiind că poetul, vanitos probabil, ca orice autor, era un personaj dornic să-și facă ceva publicitate –, se prezentau câteva dintre activitățile de început ale asociației: patru conferințe publice sus-

³⁵ *Ibid.*, vol. 196.

³⁶ Zenit, *Din Bruxelles. De la Societatea Studenților Români*, IV, 780, 15 ianuarie 1904, p. 2.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*, p. 2. Despre ipoteza noastră cu privire la Stănculescu, vezi *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, p. 70.

ținute până atunci la sediul propriu (Maison du Brasseur, Chaussée de Louvain, 33). Totodată, jurnalistul „Cronicii” îi aducea Ministrului României în Belgia un elogiu pentru sprijinul ce l-a acordat studenților de la Bruxelles:

Noua societate românească înființată de curând, după cum am anunțat în trecut, merge din ce în ce mai bine. Deși comitetul fusese ales, totuși înscriindu-se membrii noi, d. Florian Becescu, președintele, propune a se proceda din nou la alegerea comitetului, pentru a preîntâmpina veri-ce nemulțumire ce posibil s'ar produce printre noii înscriși. Propunerea fiind primită, s'a reales în unanimitate acelaș comitet, cu singura înlocuire a vicepreședintelui, d. Stoikitzoiu cu d. Stănculescu, fost profesor de liceu, Membrii aduc călduroase mulțumiri comitetului.

În scurgerea vremii, aflu că d. Florian Becescu, din cause necunoscute mie, și-a dat demisiunea și din însărcinarea de președinte, și din aceea de membru al asociațiunei. Mi se comunică iarăși că, în urma insistenței membrilor precum și a regretelor exprimate de către Excelența Sa D-l Ministru plenipotențiar al României de aci, d. E. Mavrodi, d. Becescu a revenit asupra hotărârei d-sale, promițând tot concursul asociațiunei.

Până în prezent s'au ținut la localul asociațiunei 4 conferințe. Primul a vorbit d. Becescu asupra « Microbilor sociali », conferință publicată în foiletonul „Cronicei” și ținută prin mai multe localități din țară.

A doua oră, vorbește d. Stoikitzoiu asupra trebuinței de a se solidariza toți românii de aci. Oratorul s'a produs în așa de calde și emoționante cuvinte, încât a produs asistenței adevărate momente de fericire.

În altă ședință, iarăși d. Stoikitzoiu și-a dezvoltat conferința sa bine documentată asupra operilor lui Shakespeare, insistând ca început al unei serii de studii, asupra tragediei Romeo și Julieta. Conferențiarul a probat

că posedă bine pe marele dramaturg englez, susținându'și zisele cu citațiuni interesante și cu comparații din alți autori, făcând un fel de studiu de critică comparată.

În ședința următoare, d. Ștefan Mantea, licențiat în științele comerciale, vorbește asupra «Trusturilor » cu adâncă competență și într'o formă foarte alăsă.

S'au mai anunțat încă alte conferințe pentru ședințele viitoare care se țin Vinerea în localul Societății, «Maison du Brasseur, Chaussée de Louvain, 33».

Cum se vede dar totul merge îmbucurător. În urma unei telegrame de felicitare adresată de legațiune de anul nou, Excelența Sa, D-l Ministru, a bine-voit a adresa asociațiunei o scrisoare de căldurose urări și felicitări pentru formarea acestei patriotice și serioase asociații. Ex. Sa a cerut a i se da lămuririle necesare, precum și statutele, promițând d-lui președinte tot concursul și dragostea posibilă, pentru buna propășire a asociațiunei.

Cu această ocaziune, sunt autorizat de comitetul româneștei înfrățiri de aci, a exprima în public respectuase mulțumiri Excelenței Sale, pentru neasămuit de încurajătoarea atenție ce a acordat acestui frumos și promițător început.

De alt-fel, Excelența Sa, de atâta vreme de când cu cinste ne reprezintă țara, a avut în totdeauna, chiar în cele mai grele împrejurări, o patriotică dragoste pentru românii aflători aci, ajutându'i cu vorba, cu intervenția și cu fapta. Deși în cursul vremii bună-voința Ex. Sale a fost dureros încercată, de către unii cari nu fac onoare numelui de student și de român, totuși scepticismul logic al diplomatului a fost vecinic învins și în viitor, de căldura unei inimi cu adevărat de elită.

Excelența Sa a rămas același om simțitor, afabil și plin de o părintească grijă pentru ai noștri³⁹.

³⁹ Zenit, Op. cit., p. 2.

Din păcate, Societatea studenților români din Bruxelles nu a avut o evoluție prea bună. Informațiile de care dispunea elogiatul Ministru al României în Belgia, în vara anului 1904, confirmate și de rapoartele poliției belgiene din aceeași perioadă, se refereau la faptul că ședințele asociației se ținuseră în localuri de rea faimă, că între membri săi – superficiali, neserioși, ușuratici, ce duceau o viață desfrânată, fără nicio responsabilitate, nefiind interesați decât de cursele de cai –, existau multe neînțelegeri, căci nu se ocupau decât să se vorbească de rău unii pe alții, acuzându-se reciproc de fraude de tot felul, căutând tot timpul scandalul și, prin intrigi bine ticluite, contestând autoritatea asupra căreia tot ei conveniseră la un moment dat⁴⁰.

Florian Becescu însuși a fost acuzat în vara lui 1904 de unul dintre membrii Societății Studenților Români din Bruxelles, Rudăreanu, că și-ar fi însușit banii primiți de asociație din partea titularilor de onoare ai acesteia. În corespondența din Bruxelles a ziarului „Cronica” din 3 august 1904, semnată Fortunie, în care am găsit aceste date, era incriminat numitul Rudăreanu, ca și tovarășul său, studenții prezenți la ședința respectivă respingând acuzațiile și susținând expulsarea celor vinovați de a fi blamat pe președinte⁴¹. Avem aceeași bănuială, ca în cazul pseudonimului Zenit, că identitatea celui care semna Fortunie era

⁴⁰ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Cioarnă a scrisorii lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Eliza Grecianu, 8 / 21 iulie 1904, nepaginat. Vezi, de asemenea, AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Raport al Direcției Generale a Închisorilor și Siguranței Publice către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 18 iulie 1904, nepaginat. Pentru acuzele de fraudă, respectiv intrigile și contestațiile din asociație, vezi Fortunie, *Scrisoare din Bruxelles*, IV, 936, 3 august 1904, p. 3.

⁴¹ Fortunie, *Op. cit.*, p. 3.

fie aceea a lui Florian Becescu, fie a unui apropiat al său, căci textul îi era net favorabil președintelui, chiar dacă, așa cum am văzut mai sus, datele oficiale, deținute de reprezentanții diplomați ai României în Belgia, erau cu totul altele (trebuie totuși să precizăm că desfășurarea ședinței cu pricina, chiar prezentată în favoarea lui Florian Becescu de jurnalul „Cronica”, confirma atmosfera din asociație, precum o caracterizase Eugen Mavrodi în scrisoarea sa către Eliza Grecianu din 8 / 21 iulie 1904). Un alt argument în favoarea ideii că Fortunie era Florian Becescu sau un apropiat al său, ar fi acela că textul corespondenței din Bruxelles, publicat în „Cronica”, mai conținea și amenințări transparente cu privire la eventuale procese de calomnie ori expulzări, acțiuni ce urmau a avea loc împotriva numitului Rudăreanu...:

După îndelungat timp de aparentă dizolvare, președintele societății studenților români de aci, convoacă pe membri pentru ultima oară, înaintea vacanței, cea mai mare parte a studenților părăsind Belgia în timpul verii. Ședința continuă în liniște, hotărându-se a fi însărcinat d. Stoikițoiu, fost vice-președinte, cu ținerea arhivei și tot ce privește societatea până în Octombrie, când de odată, cu un curaj ne mai pomenit și ca o sfidare a tuturor studenților care i vestejiseră purtarea sa față de d. Florian Becescu, studentul Rudăreanu, foarte iritat și întovărașit de un tânăr român de curând sosit în Bruxelles, apare, încercând a provoca scandal. Și anume: în urma unor intrigi făcute de acest student în chestiune se repede tam ni sam asupra studentului Victor Eminescu, provocându-l, ca și asupra președintelui societății. Grație calmului dlui Eminescu și a atitudinii energice a președintelui care pricepuse intenția individului Rudăreanu de a compromite pe studenți prin provocarea unei bătălii în regulă, totul s'a petrecut în liniște, iar tânărul provocator, rău montat, pricepu că era

[să] fie victima unui mișel fără scrupul. Văzându-și planul dejucat, Rudăreanu insultă pe d. Becescu cercând cu ori ce preț a provoca scandalul.

Afirmă că d-sa ca președinte a încasat pe soco-teală proprie, taxele în bani ce primise de [la] mai mulți membri de onoare ai societății, care – fie știut – au primit această, mulțumită numai creditului de care tânărul și valorosul publicist se bucura printre distinșii oameni ai Țărei.

Afirmarea extraordinar de îndrăzneată a fost însă respinsă în unanimitate de membri, d. Becescu bucurându-se de simpatii trainice. De alt-fel, d. Becescu posedă o scrisoare iscălită de astă dată cu propriul nume, prin care Rudăreanu afirmă față de d. Stoikitzoiu că d. Becescu și-a apropiat banii în chestiune. De această calomnie, justiția românească va avea să se ocupe în curând.

De altminteri, toți studenții vestejesc cu dispreț și asprime purtarea acestui student.

Și iată ilustrarea zicătoarei românești că un nebun aruncă o piatră pe care o mie de înțelepți n'o pot scoate de unde a fost aruncată. Și iată cum numai grație celor mai josnice defecte, în lipsa totală a calităților, un nenorocit reușește a sta alături de oameni cum se cade, a trăi din banul și bunătatea lor, a-i insulta pe urmă, în sfârșit, a reuși să se vorbească și de el.

Căci pentru asemenea fapturi josnice și obscure, chiar faptul vestejir[i] prin ziare a ticăloșiei lor, este deja un început de glorie, de reușită a se face cunoscut în lumea în care tot-deauna se găsesc și oameni care se înșeală ori care nu pot prinde adevărul revoltător și une ori aproape incredibil. Grație acestei fatale stări de lucruri, mulți mișei s-au văzut întunecând pentru un timp oare-care strălucirea dreptății și a adevărului.

Mai mulți studenți valoroși de aci sunt deciși pentru expulsarea din mijlocul lor a acestui element introdus

prin lingușiri și umilire, element necinstitor, pentru a l' reda iarăși societăței nemernicilor de felul lui. Și acum rugăm pe Onor Prințul Știrbey să l' sub-venționeze și la anul, iar pe d. Prefect Vrăbiescu de la Craiova, să forțeze consiliul județean a'i mai acorda încă o bursă. Ar fi și un păcat ca un asemenea Juvaer să rămâie aci"⁴².

Din păcate, nu am găsit prea multe detalii cu privire la asociația înființată de Florian Becescu la începutul anului 1904. Probabil că activitatea ei s-a stins odată ce poetul se întorcea în țară, știut fiind că trecerea lui prin amfiteatrele Universității Libere a fost meteorică. Poate arhivele ne vor dezvălui pe viitor mai multe...

*
* *

Mai avem cunoștință de o grupare studentască a românilor de la Universitatea Liberă din Bruxelles – poate erau doar studenți dispași, neafiliați, căci documentele nu sunt clare în această privință –, care se alătura prin 1925 Asociației inginerilor și studenților români ce avea sediul central la Liège (8, rue Henri de Dinant, iar apoi pe 5, rue de l'Académie)⁴³. Asociația generală, cu sediul la Liège, avea aproape 500 de membri, un statut, care era transmis Ministrului României la Bruxelles din acea vreme, Henri Catargi, pe data de 16 martie 1925⁴⁴. Două erau obiectivele pe care și le propunea această societate, anume:

⁴² *Ibid.*

⁴³ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 211, Înștiințarea Asociației inginerilor și studenților români adresată Legația României de la Bruxelles, 16 martie 1925, nepaginat. Vezi și Înștiințarea cu privire la activitatea Asociației inginerilor, studenților și foștilor studenți români din Belgia (o nouă denumire! – n.n.) adresată Legației României de la Bruxelles, 25 mai 1925, nepaginat.

⁴⁴ *Ibid.*, Înștiințarea Asociației inginerilor și studenților români adresată Legația României de la Bruxelles, 16 martie 1925, nepaginat.

„înfrățirea tuturor studenților și inginerilor români din Belgia prin dezvoltarea ideilor pe cale intelectuală”, respectiv „ajutorul reciproc și reprezentarea intereselor studenției române față de autoritățile belgiene și metropolă”⁴⁵.

III.4. „Schimbul de favoare” pentru studenți români de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1919-1924)

Instituțiile centrale ale administrației de stat, dar și cele locale, îi sprijineau pe tinerii români care studiau în Belgia prin diferite mijloace: burse de studii, stipendii de călătorie, alte tipuri de ajutoare. Vom documenta în capitolul următor, pornind de la un studiu de caz, un fragment din biografia unui student politehnist, Vasile Butză, o sumă de strategii de obținere a unor subvenții pentru studii, precum și mai multe tipuri de astfel de stipendii⁴⁶. Pentru moment, am stăruit asupra unei facilități importante pe care statul român o acorda studenților din Belgia (dar și din Franța): așa-numitul „schimb de favoare” sau „schimb avantajos”.

Prin adresa 1539 / 1919 Legația României de la Bruxelles informa Ministerul Afacerilor Străine și Ministerul Finanțelor că 37 de studenți români din Anvers, Bruxelles și Liège, rămași fără resurse și locuințe, au pătruns în sediul reprezentanței diplomatice și au cerut imperativ să li se acorde „schimbul de favoare”, așa cum li se promisese

⁴⁵ *Ibid.*, Înștiințarea de constituire a Asociației inginerilor și studenților români adresată Legației României de la Bruxelles, 25 februarie 1925, nepaginat.

⁴⁶ *Ibid.*, vol. 195, 196, cu referire la cazul lui Vasile Butză (documente din perioada 1898-1904).

atât lor, cât și celor din Franța⁴⁷. Ministrul României în Belgia din acel moment, Trandafir Djuvara, solicita, în cuprinsul aceleiași corespondențe, instrucțiuni pentru reglementarea situației pe lunile noiembrie și decembrie 1919.

Dar ce era „schimbul de favoare” sau „schimbul avantajos”? Era vorba de faptul că guvernul de la București subvenționa, în baza unor convenții speciale cu Belgia (sau cu Franța, pentru că am evocat și cazul studenților de la Paris!), acolo unde studiau tinerii români, schimbul unei anumite sume de bani din lei în moneda țării respective, în cazul nostru, în franci belgieni. Era un curs mai bun pentru deținătorii monedei românești față de cel practicat pe piața bancară liberă la epoca respectivă.

Această formă de susținere financiară a tinerilor români aflați la studii în Belgia era în uz încă de prin 1919, dar detaliile sistemului au fost reunite într-un regulament⁴⁸ conceput în 10 articole, aprobat pe 24 noiembrie 1920 de către Ministrul de Finanțe din acea vreme, Nicolae Titulescu.

Așadar, în conformitate cu acest regulament, beneficiau de schimbul avantajos: cei admiși formal la o facultate sau școală superioară din Belgia în anul I și care dețineau o diplomă de bacalaureat din țară sau din străinătate ori una echivalentă; studenții care erau deja înscriși în anii superiori; bursierii statului sau ai altor instituții, care primeau stipendii în lei, trimiși pentru perfecționare (Ministerul de Finanțe urma să aprobe lista acestor școli); soțiiile studenților din categoriile de mai sus, licențiații din țară care erau înscriși la doctorat (art. I).

⁴⁷ *Ibid.*, vol. 197, Adresa 1539 / 919 a Legației României la Bruxelles către Ministerul Afacerilor Străine și Ministerul de Finanțe, nepaginat.

⁴⁸ *Ibid.*, vol. 198, Regulament pentru schimbul studenților aflați la studii în Belgia, 24 noiembrie 1920, nepaginat.

Erau excluși de la schimb: cei care finalizaseră un ciclu de studii cu mai bine de cinci ani înainte de a se înscrie la o nouă specializare (se exceptau anii războiului) sau studenții ce depășiseră vârsta de 30 de ani la înscrierea pentru un program de licență, 35 de ani pentru unul de doctorat, 40 de ani pentru specialități; funcționarii statului român ori ofițerii trimiși la studii / specializare; studenții stabiliți cu familiile lor în străinătate; dezertorii ori aceia care nu aveau o situație militară în regulă; cei care nu frecventau cursurile; cei care se înscriau la școli nerecunoscute de statul român; cei care se prezentau la studii după 20 noiembrie 1920 (art. II).

Regulamentul preciza rata și plafonul de schimb: 400 de franci pentru 600 de lei (art. III), ajutorul de 500 de franci pentru plata taxelor școlare, care era alocat la începutul fiecărui an universitar (art. IV), „un schimb de 1000 de franci pentru tipărirea tezelor de doctorat sau a lucrărilor cerute pentru obținerea titlului definitiv la școlile superioare tehnice” (art. IV). De asemenea, regulamentul stabilea și faptul că studenților care nu dovedeau asiduitate (lipseau de la cursuri mai mult timp, nu treceau niciun examen în cursul unui an universitar), li se retrăgea dreptul de schimb avantajos (art. V, VI).

Schimbul avantajos, adică, întocmirea, verificarea listelor, controlul etc., cădeau în sarcina unei comisii formate dintr-un reprezentant al Ministerului de Finanțe și unul al Legației României la Bruxelles (art. VII, VIII). În fine, studenții aveau obligația ca după încheierea studiilor să anunțe comisia de schimb pentru a fi șterși din listă (art. IX).

*
* *

În 1919 pe lista anexă a adresei în care se vorbea despre tulburările de la Legația României la Bruxelles, erau înscriși 64 de studenți cu drept de a primi schimbul de

favoare, dintre care 15 erau rezidenți la Anvers, 13 la Bruxelles, trei la Gand și 33 la Liège⁴⁹. Studenții rezidenți în Bruxelles erau: Nicolae Dariu (46, bd. Charlemagne), Mihail Kivovici (17, rue de la Ferme), Ion Stamatiade (46, bd. Charlemagne), Maurice Schoenfeld (sau Moritz Schönfeld; 41, rue de la Commune), George Trâmbițaș (38, rue des Deux-Tours), Petre Repanovici (38, rue des Deux-Tours), Titus Panaitescu (30, rue Botanique), Aurel Dobrescu (26, Chaussée de Wavre), Marin Stănicel (232, rue de Brabant), Aron J. Spiner (20, rue St. Josse), Carol Belingrădeanu (64, rue de l'Ermitage), Adrian Butărescu (16, rue Potagère), Cornelia Vianu (Hôtel des Anglais, Porte Louise). În primăvara lui 1920 mai apăreau în liste Filip Cohn, Mircea Eustațiu, Eugen Moloianu, Constantin Tissescu, respectiv Fernand, Lucien și Robert Jaumotte, care purtau același nume cu unul dintre consuli României la Liège în primele decenii ale veacului al XX-lea (Oscar Jaumotte), iar din august până în octombrie am găsit și pe un anume Victor Cincă (în total 21 de nume)⁵⁰.

În 1920-1921, în afara lui Dariu, Kivovici, Stamatiade, Schönfeld, Trâmbițaș, Dobrescu, Stănicel, Moloianu, Butărescu, Cohn, Eustațiu, Tissescu, Cincă și cei

⁴⁹ *Ibid.*, vol. 197, Listele anexate adresei nr. 1539 / 919 a Legației României la Bruxelles către Ministerul Afacerilor Străine și Ministerul de Finanțe, nepaginat.

⁵⁰ *Ibid.*, Compte courant des avances faites aux étudiants roumains – Légation de la Roumanie (Crédit Général Hypothécaire et Immobilier, Bruxelles), mars, avril, mai, juin, juillet 1920. Lista nominală a studenților români din Belgia care beneficiază de favoarea schimbului redus pe 1919-1920, atașată Adresei nr. 776 / 920 inventoria 15 studenți la Anvers, 19 la Bruxelles (aici am regăsit numele celor trei Jaumotte, Moloianu, dar nu și pe cele ale lui Cohn, Eustațiu și Tissescu) și 35 la Liège (trei erau ofițeri și unul nu putea fi găsit), nepaginat. *Ibid.*, vol. 198, Compte courant des avances faites aux étudiants roumains – Légation de la Roumanie, août, septembre, octobre 1920, nepaginat.

trei Jaumotte, erau incluși în liste Budurescu, Dimitrov, Gheorghiu, Kircorova, Poenaru, Popescu, Popovici, Isidor Schechter, Stroescu, Dumitru și Sergiu Tumarkin, respectiv Lidia Hondron, Ludmila Dontchilo, Valentina Eustațiu și „Mme Stănicel Jeanne” (în total 31 de nume)⁵¹. Facem precizarea că Moritz Schönfeld, după ce obținea titlul de doctor în drept (15 iulie 1921), nu mai figura în datele Legației României de la Bruxelles printre cei ce beneficiau de schimbul de favoare⁵². Acestora li se adăugau 70 de studenți și soții de studenți din lista de la Liège (deși delegatul Ministerului Finanțelor, M. Nicolau, inventariase 74 de nume; între acestea era și cel al lui Aurel Dobrescu, care se regăsea în anumite luni și pe lista de la Bruxelles)⁵³.

Un an mai târziu, în documentele Legației României de la Bruxelles erau înregistrați doar doi studenți de la Bruxelles în lista beneficiarilor schimbului de favoare; aceștia erau Mihail Nicolau, aflat în anul al II-lea la economie (poate doar o potrivire de nume cu delegatul Ministerului de Finanțe al României, dacă nu, vreo dero-

⁵¹ *Ibid.*, vol. 198, Tableau des étudiants roumains de Bruxelles. Change pour le mois de décembre 1920, nepaginat. *Ibid.*, vol. 199, Compte courant des avances faites aux étudiants roumains – Légation de la Roumanie (Crédit Général Hypothécaire et Mobilier, Bruxelles), août 1920 – juin 1921, nepaginat.

⁵² *Ibid.*, vol. 199, Compte courant des avances faites aux étudiants roumains (Crédit Général Hypothécaire et Mobilier, Bruxelles), août 1920 – juin 1921, nepaginat. *Ibid.*, vol. 191, Corespondență dintre Ministerul Afacerilor Străine (Direcția Afacerilor Politice și a Contenciosului), Legația României în Belgia și Universitatea Liberă din Bruxelles, 6, 9 februarie 1922 și 20, 29 mai 1922 cu privire la recunoașterea diplomei de doctor a lui Moritz Schönfeld. Această recunoaștere a fost făcută de Universitatea din București pe 11 februarie 1922.

⁵³ *Ibid.*, vol. 198, Tableau des étudiants roumains de Liège. Change pour le mois de décembre 1920, nepaginat.

gare, căci, altminteri, ar fi fost o încălcare a regulamentului de care am vorbit mai devreme!) și Ion Stamatiade, înscris în cel de-al III-lea an la Facultatea de Drept⁵⁴. Dintre cei mai vechi, i-am regăsit pe candidații ingineri Petre Repanovici în listele studenților de la Liège (tot aici am întâlnit un Jean Stroescu!)⁵⁵, respectiv George Budurescu, Constantin Tissescu, Mircea și Valentina Eustațiu, George Popovici (probabil și pe Sava Dimitrov, dacă nu cumva e o simplă potrivire de nume), în cele ale românilor de la Universitatea din Gand care erau beneficiari ai schimbului avantajos⁵⁶. În total, în anul universitar 1921-1922 erau înscriși peste 100 de studenți care beneficiau de schimbul de favoare (101 la 31 ianuarie 1922 și 103 la 1 iunie 1922), după cum urmează: 11 la Anvers, doi la Bruxelles, 13 la Gand (dintre care o soție de student), 70 la Liège (dintre care două studente și șase soții de studenți) – 72 în iunie – și cinci la Louvain (dintre care trei studente și o soție de student)⁵⁷. Dintre cei 103 studenți din lista din iunie, Legația României de la Bruxelles avea informații că în anul respectiv își încheiau studiile patru tineri de la Anvers și trei de la Liège⁵⁸.

În anul universitar 1922-1923, documentele oficiale înregistrau pentru luna ianuarie 1923 doar trei stu-

⁵⁴ *Ibid.*, vol. 200, Tablou de studenți români aflați la studii în Belgia, 29 ianuarie 1922, nepaginat.

⁵⁵ *Ibid.*, Tableau des étudiants roumains de Liège. Change pour le mois de février 1922, nepaginat.

⁵⁶ *Ibid.*, Tablou general de toți studenții români aflați în Belgia, anexă la scrisoarea delegatului Ministerului de Finanțe, M. Nicolau, adresată titularului departamentului respectiv în Guvernul României, Vintilă Brătianu, 31 ianuarie 1922, nepaginat.

⁵⁷ *Ibid.* De asemenea, *Ibid.*, Situația generală a studenților din Belgia, 1 iunie 1922, nepaginat.

⁵⁸ *Ibid.*, Situația generală a studenților din Belgia, 1 iunie 1922, nepaginat.

denți din Bruxelles care beneficiau de schimbul avantajos: era vorba de candidații ingineri J. Stroescu (revenit de pe lista de la Liège din 1921-1922), J. Goldenberg (ambii se găseau în anul al IV-lea și încercau să încheie și al V-lea an în același timp) și Al. Bacaloglu⁵⁹. În aceea lună schimbul de favoare mai era aprobat pentru opt studenți de la Gand și 30 de la Liège⁶⁰.

Datele noastre cu privire la schimbul avantajos au ca punct final anul universitar 1923-1924, când în documentele Legației de la Bruxelles se găseau 2 studenți de la Bruxelles (Stroescu și Goldenberg), 36 de la Liège și unul de la Louvain (tabelul însoțitor al adresei din 15 septembrie 1923 mai preciza că opt studenți de la Gand, care se găsiseră în listele din 1922-1923 urmau să-și încheie studiile în sesiunea din octombrie)⁶¹.

Din punct de vedere al efortului financiar, statul român alocă sume destul de importante. Astfel, între 15 august 1920 și 30 iunie 1921 schimbul studenților din Bruxelles, Gand, Louvain făcut prin Crédit Général Hypothécaire et Mobilier de Bruxelles s-a ridicat la 116749,23 franci belgieni (174000 lei)⁶². Iar Ministerul de Finanțe disponibilizase pentru schimbul avantajos în

⁵⁹ *Ibid.*, Schimb pe ianuarie 1923, Bruxelles, nepaginat. Vezi *Ibid.*, vol. 200 bis, Adresa Ministrului României la Bruxelles către Ministrul de Finanțe al Guvernului de la București, Vintilă Brătianu, 4 iunie 1923, nepaginat.

⁶⁰ *Ibid.*, vol. 200, Schimb general pe ianuarie 1923, nepaginat. Vezi și *Ibid.*, vol. 200, Schimbul studenților pe luna ianuarie 1923. Liège, nepaginat.

⁶¹ *Ibid.*, vol. 200 bis, Situația școlară a studenților aflați în Belgia și care se bucură de schimbul lunar, anexă la adresa Legației României la Bruxelles către Ministerul de Finanțe al Guvernului de la București, 15 septembrie 1923, nepaginat.

⁶² *Ibid.*, vol. 199, Schimbul studenților din Bruxelles, Gand, Louvain făcut prin Crédit Général Hypothécaire et Mobilier de Bruxelles, nepaginat.

perioada ianuarie 1921 – mai 1922 nu mai puțin de 693196,05 franci belgieni⁶³.

Să recapitulăm câteva date dintre cele expuse de noi în capitolul pe care-l încheiem acum!

Înființată mai târziu, Școala Politehnică a Universității Libere din Bruxelles și-a sporit treptat efectivele, primind atât studenți belgieni, cât și străini. În total, șapte români au obținut diploma de inginer a Școlii Politehnice de care am făcut vorbire în perioada 1875-1903. Unii dintre aceștia au avut cariere importante în spațiul public și politic (Grigore Bejan), dar și în sfera lor de competență (Elie Radu, Grigore Bejan).

Însă nu toți cei care se înscriau la una dintre facultățile Universității Libere încheiau și ciclul de studii. Noi i-am amintit, în capitolul anterior și în primul subcapitol al celui de față, doar pe cei care au obținut diplome de doctor ori de inginer, căci doar pe aceștia i-am regăsit în documentele parcurse. Dar dobândirea titlului de doctor sau de inginer nu însemna, automat, recunoaștere acestuia în țara de origine. Pe lângă statutul special al diplomelor universitare în legislația belgiană, care introducea distincția între diplomele științifice și cele legale (reamintim că primele nu acordau drept de muncă în Belgia titularului), tinerii diplomați se confruntau, la întoarcerea în țară, cu reglementări suplimentare privind recunoașterea titlurilor obținute. Este cazul titlului de doctor în medicină și a diplomei de inginer, care trebuiau echivalate în conformitate cu regulamente specifice. Procesul de verificare nu avea nicio legătură cu Universitatea Liberă din Bruxelles,

⁶³ *Ibid.*, vol. 200, Bani trimiși de Ministerul de Finanțe pentru schimbul studenților de la Ian. 1921 – 31 Mai 1922, 1 iunie 1922 (copie), nepaginat.

ci ținea mai degrabă de configurarea și funcționarea a două spații profesionale – corpul medical și cel ingineresc – care furnizau și specialiști în administrația publică.

Puține informații ni s-au păstrat despre încercările de înființare a unor societăți studențești la Bruxelles: am regăsit câteva mărturii despre două asemenea proiecte, dar și în aceste cazuri datele sunt lacunare. Dincolo de obiectivele specifice unor asemenea inițiative, intrigile ori conflictele din interiorul Societății Studenților Români din Bruxelles (cu deosebire de la Universitatea Liberă), înființată în 1904 de Florian Becescu ne-au dezvăluit niște fragmente de viață cotidiană, care trimiteau mai degrabă la slăbiciunile și viciile omenești ale tinerilor studioși, decât la efortul lor de a atinge performanța academică sau de a-și construi o cultură a unei activități asociative. Dar asupra lor am stăruit mai îndeaproape în capitolul următor!

În fine, am evocat, la încheierea acestui capitol, o formă de ajutor din partea statului român mai puțin cunoscută: pe lângă burse, stipendii de călătorie etc., „schimbul de favoare” sau „schimbul avantajos” a constituit un alt mijloc de sprijin financiar pentru studenții ce mergeau la studii în străinătate. Posibilitatea unui schimb valutar mult mai avantajos decât cel practicat pe piața liberă (diferența fiind suportată de stat) era acordată atât studenților înscriși la studii (cu stabilirea unor condiții privind asiduitatea lor la cursuri), cât și soțiilor acestora, în anumite situații. Listele erau cuprinzătoare, iar sumele alocate considerabile; acest ajutor dovedește, alături de alte măsuri și facilități, interesul autorităților române de a susține studiile în străinătate, căci mulți dintre acei tineri vor fi ocupat, la întoarcere, pozițiile vacante (încă destul de numeroase) din diverse sectoare ale vieții publice.

Capitolul IV

Fragmentarium epistolar. Câteva istorii ale unor studenți români de la Universitatea Liberă și de la Universitatea Nouă din Bruxelles

Așa cum s-a văzut, în capitolele anterioare i-am adus în discuție doar pe cei care au reușit să încheie un parcurs academic complet și să obțină o diplomă de doctor ori de inginer la Universitatea Liberă din Bruxelles. Din păcate, nu am găsit până acum date seriale cu privire la tinerii români care obțineau diplome de licență ori diverse certificate de studii la Bruxelles (am dat totuși câteva exemple); nădăjduim ca pe viitor să ajungem și în posesia acestora...

Dar dincolo de diplome sau de statistici, viața de zi cu zi a studenților, inclusiv în dimensiunea interacțiunii ei cu reprezentanții oficiali ai statului român ori belgian, nu putea să nu fie măcar amintită în studiul nostru. Așadar, în capitolul ce urmează, ne-am dorit să reconstituim, din informații disperate, câteva episoade din cotidianul studenților români de la Universitatea Liberă ori Universitatea Nouă, merituoși sau nu, diplomați sau nu, readucând astfel în memorie și pe aceia pe care soarta potrivnică i-a împiedicat să-și încheie studiile (sau cel puțin nu știm noi în acest moment că ar fi făcut-o!).

Am ales să prezentăm patru personaje, semnificative, spunem noi, pentru istoria destinelor mărunte.

Pe doi dintre ei i-am regăsit consemnați în documentele administrative, în presa ori în memorialistica primei părți a veacului al XX-lea, i-am numit aici pe Victor Eminescu, nepotul marelui poet, feciorul lui Matei Eminescu și al Mathildei Ilian din Brăila, ce se pregătea cu profesorul Garsou pentru a intra la Facultatea de Drept a Universității Libere, respectiv pe Florian Becescu, scriitorul, jurnalistul, studentul boem, prea puțin cunosător al amfiteatrele și bibliotecilor, foarte familiarizat însă cu birturile de joasă condiție, tânărul cu porniri generoase, dar și cu patima mai mult sau mai puțin romantică a amorului neconvențional ori cu viciul pariurilor la cursele de cai.

Alături de aceștia, la cumpăna dintre anii 1903-1904, hazardul l-a adus și pe fostul ofițer Vasile Butză, student politehnist, inițial la Liège, apoi la Bruxelles, căutător neobosit de subvenții pentru studii. Nu știm dacă într-adevăr s-au găsit împreună atunci ori i-a reunit pur și simplu notorietatea sau renumele lor îndoielnic, imaginarul epistolar ori informațiile de culise ale terților... Cert este că de la punctul lor de întâlnire s-au desfășurat în fața ochilor noștri câteva episoade ale trecerii lor prin Bruxelles.

În fine, am mai reținut și istoria unui alt personaj în momentul în care viața îi aducea durerea pierderii soției sale, dar și satisfacția împlinirii studiilor universitare, căci tot în aceeași perioadă susținea doctoratul în științe juridice la Universitatea Nouă din Bruxelles. Este vorba de tânărul, pe la începutul anilor 1900, Petre Zlătescu, care, ca și Vasile Butză, este mai greu de regăsit în înscrisurile vremii, în orice caz, nu așa cum îi întâlnim pe Florian Becescu ori pe Victor Eminescu.

IV.1. Un „etern” student: politehnistul Vasile Butză mereu în căutare de subvenții

Într-o corespondență intensă de la finele lui 1903 și începutul lui 1904 între Mathilda Ilian, mama unui tânăr din Brăila, pe numele lui Victor Eminescu, ce se pregătea să intre la Facultatea de Drept a Universității Libere din Bruxelles, și Legația României din Belgia, am găsit numele lui Vasile G. Butză, la vremea aceea student al Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles¹. Asupra sa plana atunci suspiciunea că l-ar fi înșelat pe novicele lui tovarăș, cel puțin așa a reieșit din epistolele mamei furioase și îndurerate, dispărând cu vreo 80 de franci, ce aparțineau lui Victor Eminescu; acuzația mamei se oprea și asupra lui Florian Becescu, poetul neurastenic al Piteștilor începutului de veac XX, dar în urma verificărilor Legației României de la Bruxelles, acesta din urmă nu părea să fi fost implicat²...

*
* *

Ofițer demisionar (locotenent) din armele speciale ale oștirii române – așa semna într-o seamă de epistole ce le adresa Legației României de la Bruxelles prin ultimii ani ai secolului al XIX-lea – Vasile Butză, bucureștean de origine, și-a început studenția belgiană la Facultatea Tehnică a Universității din Liège (secțiunea artelor și manufacturilor). Pe 6 / 28 iunie 1898 Însărcinatul cu Afaceri al României la Bruxelles primea o misivă din partea

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Corespondență din 30 decembrie 1903 / 12 ianuarie 1904 și 8 / 21 ianuarie 1904, nepaginat.

² *Ibid.*, Scrisoare a Legației României de la Bruxelles către Mathilda Ilian, 8 / 21 ianuarie 1904, nepaginat.

Direcțiunii Comerciale și Consulare a Ministerului Afacerilor Străine de la București prin care era informat că tânărul Vasile Butză primea un ajutor de 150 de lei pe lună, vreme de 3 ani, cu începere din 1 august 1897, din partea Ministerului Lucrărilor Publice³. Desigur, Consulatul României de la Liège trebuia să se intereseze îndeaproape dacă fostul ofițer frecventa cursurile la care se înscriesese. De asemenea, după încheierea fiecărui trimestru, studentul trebuia să pună la dispoziția autorităților române certificatele de asiduitate și notele obținute, pentru a putea primi mai departe stipendiul.

Em. Kretzulescu s-a interesat de soarta lui Vasile Butză, dar nici serviciile administrative ale Universității din Liège, nici biroul populației orașului nu înregistraseră în 1897 vreo persoană cu acest nume⁴. De-abia în toamna lui 1898 Vasile Butză își făcea apariția, promițând autorităților consulare române de la Liège că se va înscrie la cursuri până pe 29 septembrie când acestea începeau oficial, regularizându-și, cu acea ocazie, situația de bursier⁵.

Nu a reușit să se înscrie, așa cum și-ar fi dorit, direct în anul al III-lea, întrucât studiile sale din România nu au putut fi echivalate. Prin Legația României de la Bruxelles a solicitat în mai multe rânduri Ministerului Lucrărilor Publice de-a lungul toamnei anului 1898 să i se trimită „programele relative școalelor de fii de militari, de officieri și a Școlei speciale de Artilerie și Geniu de la

³ *Ibid.*, vol. 195, Adresă a Direcțiunii Afaceri Comerciale și Consulare către Însărcinatul cu Afaceri al Legației României la Bruxelles, 10 iunie 1898, nepaginat.

⁴ *Ibid.*, Corespondență oficială a Rectoratului Universității din Liège cu Consulatul României, respectiv a acestuia din urmă cu Legația de la Bruxelles, 13 iulie 1898, nepaginat (trei documente cu aceeași dată).

⁵ *Ibid.*, Scrisoare a Consulului României la Liège către Însărcinatul cu Afaceri al Legației de la Bruxelles, 14 septembrie 1898, nepaginat.

București”, pentru ca juriul de admitere la Facultatea Tehnică a Universității din Liège să se poată pronunța asupra nivelului de cunoștințe al candidatului „cu privire la partea matematică”⁶.

A reușit în cele din urmă să se înmatriculeze, urmând „cu sânguință cursurile primului an al secțiunii de ingineri mecanici în cursul” primei părți a anului academic 1898-1899⁷. Un an mai târziu, Vasile Butză primea un alt certificat de asiduitate din partea Rectorului Universității din Liège, în care se specifica faptul că a frecventat regulat cursurile și exercițiile practice, obținând la examenele celui de-al III-lea an al secției de ingineri mecanici, în anul academic 1899-1900, următoarele medii: mecanică aplicată – 16; fizică industrială – 17,25; arhitectură industrială – 14; metalurgie și siderurgie – 15,70; construcții de mașini – 16,67; electricitate – 10⁸. Așadar, studentul nostru reușise să încheie în perioada 1898-1900 trei ani de studii la Facultatea Tehnică a Universității din Liège, numai că ajutorul financiar al Ministerului Lucrărilor Publice se încheia în 1900...

⁶ *Ibid.*, Scrisori ale lui Vasile Butză (2, Rue St. Michel, Liège) către Ministrul României în Belgia și Secretarul Legației de la Bruxelles, 6, 11 noiembrie 1898, nepaginat.

⁷ *Ibid.*, Corespondența dintre Legația României din Bruxelles și Ministerul Afacerilor Străine cu privire la frecventarea de către Vasile Butză a cursurilor primei părți a anului academic 1898-1899 la Facultatea Tehnică a Universității din Liège, 23 ianuarie / 4 februarie 1899, nepaginat. În dosar există și o scrisoare datată 2 februarie 1899 a lui Vasile Butză (19, Place du Théâtre, Liège) către Legația României din Bruxelles în care aceasta din urmă este informată cu privire la asiduitatea sa în prima parte a anului academic 1898-1899, nepaginat.

⁸ *Ibid.*, Certificat de asiduitate emis pe numele Basile Butza, 16 octombrie 1900, nepaginat.

Pe la începutul anului 1900 solicita sprijinul Legației României de la Bruxelles pentru a-și primi de la București actele de studii anterioare plecării în străinătate, precum și o suplimentare a bursei de 150 de lei, acordată de Ministerul Lucrărilor Publice, pentru plata taxelor de studii; obținea documentele prin februarie, nu și suplimentarea, cerere pentru care primea răspuns negativ în mai 1900⁹. În aceeași perioadă, prin martie, transmitea Legației și certificatele de studii pentru anul academic în curs, care la rândul-i urma să notifice Ministerul Lucrărilor Publice cu privire la progresele bursierului¹⁰.

În iunie reînnoia cererea de sprijin financiar suplimentar pentru plata taxelor, rugându-l pe Eugen Mavrodi să intervină de această dată pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice; în decembrie revenea cu o nouă epistolă, încercând să-l convingă pe Eugen Mavrodi să facă demersuri și pe lângă Primarul Capitalei, Barbu Delavrancea¹¹. Repetarea acestor cereri ne face să credem că tânărul nostru student nu prea reușea să-i convingă pe destinatarii săi.

*
* *

Nu știm care au fost drumurile pe care le va fi urmat Vasile Butză în anul următor la Liège sau aiurea! Cert este că l-am regăsit ceva mai târziu, în capitala Belgiei însă, ca student ce-și încheia cu bine „cursurile și exercițiile practice” ale anului academic 1901-1902 la Facultatea de

⁹ *Ibid.*, Corespondență între Vasile Butză și Legația României de la Bruxelles, 19 ianuarie, 16 februarie, 17 mai 1900, nepaginat.

¹⁰ *Ibid.*, Scrisoare a lui Vasile Butză către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 22 martie 1900, nepaginat.

¹¹ *Ibid.*, Scrisori ale lui Vasile Butză către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 9 iunie (33, Boulevard Saucy, Liège), 24 decembrie 1900.

Științe Aplicate a Universității Libere din Bruxelles, așa cum atestă certificatul eliberat de Rectorat pe 17 septembrie 1902¹².

La câteva zile după emiterea certificatului de asiduitate, Vasile Butză, ce locuia atunci la nr. 9, pe Str. Belliard, scria Eforiei Instituțiilor Brâncoveanu o epistolă care, în inspirate întorsături de frază și subtile strategii discursive, făcea apel la „sentimentele umanitare” ale Eforilor, „implorându-i” să-i acorde o bursă (viitorul său depinzând de aceasta, cum textual afirma în scrisoare!), pe o perioadă de un an de zile (până pe 1 octombrie 1903, căci își propunea să urmeze în paralel cursurile anului IV și V de studiu și avea mare nevoie de ajutor financiar pentru taxe școlare, chirie, trai zilnic etc.):

Bruxelles, 22 Septembrie 1902

Domnilor Efori,

Subsemnatul Vasile G. Butză, elev inginer student în secțiunea inginerilor mecanici, anul al III-lea al Școlei Polytechnice de la Universitatea din Bruxelles, cu cel mai profund respect, apelez la sentimentele nobile și generoase ale Dlor Văstre, rugându-vă prea plecat a binevoi a-mi veni în ajutor spre a putea continua studiile, fiind cu totul lipsit de mijlăce.

Fiind foarte constrâns în mijlăcele de existență, neputând achita taxele de studii obligatorii la Universitate, lipsindu-mi strictul necesar pentru procurarea obiectelor de studii și îmbrăcăminte, fiind cu totul lipsit de orice protecțiune, cu cel mai profund respect, implor bunătatea

¹² *Ibid.*, vol. 196, Atestat de asiduitate pentru anul academic 1901-1902 la cursurile și exercițiile practice ale secției de ingineri mecanici de la Facultatea de Științe Aplicate emis de Rectoratul Universității Libere din Bruxelles pe numele lui Basile Butza, 17 septembrie 1902, nepaginat.

Dlor Vóstre, rugându-vă a-mi acorda o bursă pe timp de 1 an, până la 1 Octombrie 1903, grație căreia să pot continua studiile în anul al IV-lea și ultimul an de studii al Școlii Polytechnice.

Singura mea speranță fiind concentrată în sentimentele umanitare ale Dlor Vóstre și viitorul meu depinzând de la decisiunea favorabilă a Onor Eforii, apelez prea respectuos la generositatea Dlor Efori, rugând a-mi aproba o bursă, pentru care înalt act umanitar, îmi voi da toate silințele la studii, spre a corespunde în totul așteptărilor Dlor Vóstre.

Anexat de acesta, am onoare a prezenta certificatul de studii pe anul academic curent, eliberat de Rectorul Universității.

Binevoiți, vă rog, Domnilor Efori, a primi expresiunea cea mai respectuoasă a profunde mele recunoștințe.

Elev inginer student

Vasile G. Butză

9, Rue Belliard, Bruxelles¹³

Se pare că demersul către Eforia Brâncoveanu nu a avut câștig de cauză, căci studentul nostru se îndrepta, câteva luni mai târziu, prin intermediul Legației României la Bruxelles, către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, căruia îi cerea, cu aceleași artificii de limbaj, un ajutor pentru studii pe o perioadă de 10 luni¹⁴. Diplomatul român s-a învoit și de această dată, sprijinind demersul tânărului, dându-i chiar și un certificat de bună purtare,

¹³ *Ibid.*, Scrisoare a lui Vasile G. Butză (9, rue Belliard, Bruxelles) către Eforia Instituțiilor Brâncoveanu, 22 septembrie 1902, nepaginat.

¹⁴ *Ibid.*, Scrisoare a lui Vasile G. Butză (6, rue des Paroissiens; Bruxelles) către Eugen Mavrodi, Ministrul României în Belgia, 14 februarie 1903, nepaginat.

potrivit căruia Vasile Butză, care se afla în ultimul an de studii, cel puțin după propriile mărturisiri, ar fi avut o conduită și un comportament de apreciat, astfel că ar fi meritat să fie sprijinit¹⁵.

*
* *

Pe 21 aprilie / 4 mai 1903 Vasile Butză se adresa din nou lui Eugen Mavrodi rugându-l să intervină la Ministerul Domeniilor pentru a-i asigura cheltuielile de deplasare în diferite orașe belgiene, mai precis într-o seamă de fabrici din acele orașe, unde s-ar fi desfășurat câteva probe științifice obligatorii¹⁶.

Câteva zile mai târziu, pe 25 aprilie 1903, Vasile Butză trimitea o nouă epistolă Ministrului României la Bruxelles, Eugen Mavrodi, rugându-l să intervină la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru a i se acorda o bursă de 200 de lei lunar pe o perioadă de 9 luni (prin martie, studentul nostru mai trimisese o epistolă asemănătoare diplomatului român)¹⁷. Numai taxa anuală a anului IV era de 270 de lei, la care se adăugau încă 210 lei pentru examenele din iulie și din octombrie 1903. În final, tânărul îi sugera lui Eugen Mavrodi să evite o intervenție pe lângă primul ministru D.A. Sturdza, despre care avea știință că s-ar fi opus când a avut o solicitare de acordare

¹⁵ *Ibid.*, Certificat semnat de Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 12 / 25 februarie 1903, nepaginat.

¹⁶ *Ibid.*, Scrisoare a lui Vasile Butză (1, Rue des Six Jeunes Hommes, Bruxelles) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 21 aprilie / 4 mai 1903, nepaginat.

¹⁷ *Ibid.*, Scrisori ale lui Vasile G. Butză către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 24 martie (42, rue de l'Hôpital, Bruxelles), 25 aprilie 1903 (1, Rue des Six Jeunes Hommes, Bruxelles), nepaginat.

de bursă pe lângă Ministerul Lucrărilor Publice, așadar, credea Butză, cel mai potrivit ar fi să fie transmisă cererea sa ministrului Spiru Haret, care ar putea dispune să-i acorde o bursă din „fondul donațiunilor Casei Școalelor”.

Cam în aceeași perioadă, nu știm sigur, întrucât epistola găsită de noi în arhive nu era datată, dar în scrisoarea din 25 aprilie adresată lui Eugen Mavrodi, despre care am vorbit mai sus, se făcea referire la această corespondență, Vasile Butză îi scrisese lui Jules Bosman, secretarul Alteței Regale, Contele de Flandra, rugându-l să intervină ca solicitarea sa de acordare a unei burse să fie adusă la cunoștința Casei Regală a României. Scrisoarea, pe care o reproducem mai departe, avea și accente critice la adresa statului român, care ar fi sprijinit, spunea Butză, doar pe studenții ce nu erau câtuși de puțin interesați de studiu, conținând și un neadevăr, căci părea a spune că el nu a beneficiat de un ajutor guvernamental, deși fusese stipendiat pe vremea când era la Liège de Ministerul Lucrărilor Publice. Tânărul nostru își exprima speranța că prin intermediul destinatarului scrisorii, cererile sale, precum și susținerea Ministrului României la Bruxelles, vor ajunge să fie cunoscute de Rege; dacă nici atunci lucrurile nu se vor putea rezolva, nu-i rămânea, îi mărturisea lui Jules Bosman, decât să recurgă la gesturi extreme, ireparabile:

*Monsieur Jules Bosman,
Secrétaire des Commandements de S.A.R.
Monseigneur le Comte de Flandre,
Bruxelles*

Monsieur le Secrétaire,

Avec le plus profond respect, j'ai l'honneur de soumettre à votre connaissance que j'ai déposé aujourd'hui une lettre au Palais et à l'adresse de S.A.R. le Comte de Flandre en réponse à votre bien honorée lettre d'hier, – en

vous suppliant de bien vouloir présenter ma respectueuse demande à S.A.R le Comte de Flandre, ayant employé jusqu'aujourd'hui tout ce que mon intelligence a pu concevoir, – sans que je puisse réussir à obtenir une bourse d'étude de la part du gouvernement Roumain, alors, qu'il y a des boursiers de l'État qui ne font rien en fait d'études.

J'ai supplié Son Altesse Royale pour un acte humanitaire envers un pauvre et malheureux roumain, car mes pétitions avec les actes officiels d'études universitaires et de la part de Son Excellence, le Ministre de Roumanie n'ont jamais pu être présentés à Sa Majesté, le Roi de Roumanie, étant retenus au Secrétariat du Palais Royal de Bucarest.

Ma situation est d'autant plus triste, que je suis dans ma dernière année d'études à l'École Polytechnique, et je suis menacé de mourir de faim à cause que je n'ai pas la moindre protection à Bucarest. Si ma demande que j'ai adressée à Son Altesse Royale ne pourra avoir aucune suite, il ne me reste autre chose à faire qu'à mettre fin à mes jours, la vie m'étant devenue le plus grand supplice.

Très respectueusement, je vous serai bien reconnaissant.

Basile G. Butză

1, Rue des Six Jeunes Hommes, Bruxelles¹⁸

Probabil, urmare a acestei intervenții, pe 2 mai 1903, Mareșalul Curții Regale, generalul Priboianu, redacta o scrisoare prin care îi cerea Ministrului României la Bruxelles, Eugen Mavrodi, detalii cu privire la situația

¹⁸ *Ibid.*, Scrisoare semnată Basile G. Butză (1, Rue des Six Jeunes Hommes, Bruxelles) către Jules Bosman, Secrétaire des Commandements de S.A.R Monseigneur le Comte de Flandre, nedatat, nepaginat.

studentului Butză; trimitea în același timp și un ajutor de 200 de lei (din context se înțelege că nu ar fi fost singurul!)¹⁹. Pe 20 mai 1903, Vasile Butză îi scria lui Eugen Mavrodi, transmițându-i și datele solicitate de generalul Priboianu cu privire la moartea părinților, mulțumind Regelui pentru ajutor, și rugându-l pe Ministrul României, cu formulele deja consacrate, să facă un „ultim act de nobleță, pentru care până la mormânt” îi va „păstra recunoștința și respectul”, să-i susțină cauza în demersul său adresat Curții Regale:

Bruxelles 20 Mai 1903

Domnule Ministru,

Convins de sentimentele nobile și generoase ale Excelenței Vostre, vă rog, prea plecat a ruga pe Dl. General Priboianu cu ocasiunea trimeriei chitanței și a declarațiunei de locul nascerei mele și despre mórtea părinților mei, – în sensul de a putea obține o bursă de studiu, fiind singurul mijloc pentru a termina studiile și a fi salvat de șirul neconținut de miserie ce mă înconjoară, – sunt văzut dator, – și pe parola onóre de ofițer, vă afirm, – că trebuind să plătesc datoria pentru casă, masă, spălătorésă etc., – nu remân din 150 de lei, nici cu 5 lei.

Momentul fiind destul de favorabil pentru a putea reuși, – chiar astăzi adresez o scrisóre recomandată D-lui General Priboianu, de mulțumire la adresa Majestății Sale Regelui, astfel că având în același timp și recomandațiunea D-vóstră, am convingerea că grație benevoitórei atențiuni din partea Excelenței Vostre, voi putea reuși.

¹⁹ *Ibid.*, Adresă a Mareșalului Curții Regale a României, generalul Priboianu, către Eugen Mavrodi, Ministrului României la Bruxelles, 2 mai 1903, nepaginat.

Vă rog, încă o dată, Domnule Ministru, a face acest ultim act de nobleță, pentru care până la mormânt, vă voiu păstra recunoștința și respectul ce datorez unui adevărat salvator al vieței mele.

Raportul ce am adresat Excelenței Văstre relativ la cererea Palatului Regal l-am anexat la adresa semnată de Dl. General Priboianu.

Cu cel mai profund respect vă salut.

Vasile G. Butză

I, Rue des Six Jeunes Hommes, Bruxelles²⁰.

Câteva luni mai târziu, în august 1903, petiționarul neobosit a primit din partea Administrației Casei Școalelor (fondul Iosif Niculescu) o bursă de 150 de lei²¹, dar nu și-a încheiat studiile în toamnă, așa cum ar fi trebuit, dacă ar fi se ne luăm după spusele sale că s-ar fi aflat în ultimul an...

*
* *

În vara anului viitor, mai precis pe 8 / 21 iunie 1904, Butză îi scria din nou Ministrului României în Belgia rugându-l să intervină pe lângă Rectorul Universității Libere, ca să-l mai amâne cu plata taxei de examen și să fie de acord ca să suțină proba, urmând să se achite de datorie ulterior, când ar fi intrat în posesia subvenției pe care o obținuse de la Ministerul Domeniilor. Era probabil (tot) în fața ultimelor examene înainte de finalizarea studiilor:

²⁰ *Ibid.*, Scrisoare a lui Vasile G. Butză (1, Rue des Six Jeunes Hommes, Bruxelles) către Eugen Mavrodî, Ministrul României la Bruxelles, 20 mai 1903, nepaginat.

²¹ *Ibid.*, Înștiințare a Ministerului Afacerilor Externe, Administrația Centrală, către Legația României de la Bruxelles, 9 august 1903.

Bruxelles, 8 iunie 1904

Domnule Ministru,

Subsemnatul Vasile G. Butză, candidat inginer al Școlii Polytechnice din Bruxelles, secțiunea inginerilor mecanici, urmând a trece primul examen în luna Iulie a.c. (stil nou 18 Iulie), având o mică subvențiune din partea Ministerului de Domenii, pe care nu o pot avea decât cel mai târziu la 20 Iulie stil nou, și din această cauză, neputând achita taxa de examen de lei 75, cu deosebit respect, vă rog să binevoiți a interveni la Rectoratul Universității Libere [...] spre a putea fi admis la examen, urmând a plăti taxa respectivă, după trecerea examenului, taxele urmând a fi legalmente achitate până cel mai târziu la 25 Iunie st.n.

Binevoiți, vă rog, Domnule Ministru, a primi expresiunea cea mai respectosă a recunoștinței mele.

Vasile G. Butză

8, rue Mercelis, Ixelles²²

Eugen Mavrodi a intervenit pe lângă Rector, cel puțin așa reieșea din draftul de epistolă care urma să o trimită celui din urmă, redactat chiar pe scrisoarea primită de la Vasile Butză.

În august, același an, Ministrul României mai transmitea Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice un memoriu al personajului nostru, care solicita încă un ajutor pentru finalizarea studiilor. Pe 25 septembrie 1904, Însărcinatul cu Afaceri al Guvernului de la București în capitala Belgiei primea din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice răspunsul că departamentul în cauză

²² *Ibid.*, Scrisoare a lui Vasile G. Butză (8, rue Mercelis, Ixelles) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 8 iunie 1904, nepaginat.

nu mai avea „nici o sumă disponibilă pentru acordarea de ajutoare”²³...

*
* *

Încheiem epistolarul lui Vasile Butză spunând că pentru anii ce s-au scurs după 1904 arhivele nu ne-au mai dezvăluit vreo urmă a trecerii sale (sau nu am găsit-o noi!), iar în listele celor care obțineau o diplomă de absolvire a Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă (până către Primul Război Mondial), numele tânărului ofițer demisionar din armata română, plecat din București la studii în străinătate, nu l-am mai aflat...

IV.2. Un student „rău-platnic”: Petre Zlătescu, doctor în drept fără diplomă

În luna iulie a anului 1900 Petre Zlătescu susținea examenul pentru obținerea doctoratului științific în drept la Universitatea Nouă din Bruxelles. Din păcate, nu a reuși să-și savureze reușita, întrucât soția sa, la puțină vreme, își pierdea viața, după o grea și lungă suferință...

Fuseseră împreună la Bruxelles până prin mai, dar, din pricina bolii care se agrava și în urma sfaturilor medicale, Zlătescu a condus-o la București. Avea nevoie de bani pentru această călătorie, astfel că s-a împrumutat de la niște cămătari (probabil), punând gaj mai multe bijuterii de aur. În vreo 8-10 zile urma să aducă banii de la București pentru a le scoate de la amanet, numai că socolile nu s-au potrivit! S-a întors la Bruxelles, și-a susținut

²³ *Ibid.*, Răspunsul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice la memoriul lui V.G. Butză trimis Legației României de la Bruxelles, 25 septembrie 1904, nepaginat.

ultimul examen, nu a avut însă toți banii pentru a împlini învoiala, astfel că nu a mai putut recupera bijuteriile...

Nici taxele de școlaritate amânate nu a reușit să le achite în totalitate. De aceea nu a primit diploma de doctor în drept, iar Secretariatul Universității Noi nu i-a eliberat nici măcar un certificat, care i-ar fi fost necesar pentru a-și justifica absența din țară pe perioada ultimului an. Petre Zlătescu fusese „tradus” în fața unei comisii militare de disciplină, pentru a fi judecate motivele neprezentării sale la convocarea ce promise pentru satisfacerea serviciului militar obligatoriu, putând fi chiar acuzat, dacă instanța îl găsea vinovat, de dezertare...

Între timp, soția sa își dădea obștescul sfârșit, iar tânărul nostru era nevoit să se reîntoarcă la București, pentru a-i fi alături pe ultimul ei drum în această lume...

*
* *

Într-o epistolă din noiembrie 1900, trimisă Ministrului României la Bruxelles din acea vreme, Eugen Mavrodi, Petre Zlătescu îi relatează momentele grele prin care trecuse din primăvară până în toamnă. În finalul scrisorii, fără nici o legătură cu odiseea sa belgiană, tânărul nostru personaj îi prezenta reprezentantului României în Belgia proiectul unei afaceri comerciale în care s-ar fi implicat împreună cu mai mulți parteneri, cerându-i oficialului român sprijin și informații:

Bukarest, 6 / 19 Noembrie 900

Domnului Ministru Român la Bruxelles – Belgique

Cu multă recunoștință îmi permit a vé supăra prin scrisorile mele dese, dar în acelaș timp vă rog Onor. Domnule Ministru, a mé erta fiind împins de nevoi, miserie și altele, a face acésta. Vé răspund dar Onor. Domnule

Ministru la scrisoarea On. Dstră. răspuns la scrisoarea mea, că Univ. Nouă este un stabiliment de escrocherii și tot ce e imoral, dar nicicum de învățământ superior. Ei zic în regulamentul lor că suma totală ce trebuie a fi plătită este de 750 frcs.; am dat 450 rămân 300 (și acésta păcălesc pe mulți); ei interpretează altfel regulamentul lor (exprimat ast-fel: «chaque examen total ou partial 100 frcs.; 3 examens 300 frcs.; taxe d'inscription 150 frcs.; [...] total 750 frcs.») că și pentru un examen de un obiect fi-va el același an sau nu, se va plăti 100 de lei; ast-fel chiar eu nu plătesc mai mult căci este inegal, de vreme ce ei mi'au divizat examenul în mai multe părți, juriul nefiind cătuși de puțin respins.

Acum trec la chestiunea cu Mtele de Pietate. Azi 19 / XI / 900 am primit o carte poștală de la direcția muntelui de pietate că bijuteriile înregistrate la nrele. 250, 251 din 11 Mai / 900 au fost degajate de Mr Suykens Alphonse, rue de l'Empereur 13²⁴. Când eu am avizat direcția Muntelui de Pietate chiar la 13 Mai / 900 și când lucrurile s'au petrecut în fața ochilor directorului de degajament, știind directorul prea bine că având nevoie de a-mi aduce pe nenorocita mea soție la București, unde a și murit; pentru a nu muri acolo, am fost nevoit a da Dlui Suykens 200 procent pentru 200 capital dându-i un bilet de 200 [...] am scris 200 lei, iar când am venit îndărăt la Bruxelles voind a-mi lua bijuteriile după ce i-am plătit cum vedeți în acest bilet aci anexat ca o chitanță nu mi-a eliberat biletele până nu îi voi da și restul de 200. Fiind chemat telegrafic am anunțat direcția M.P. în diverse rânduri despre acésta și nu mi s'a răspuns până nu ați intervenit On. Dstră. și acum îmi spun că au fost luate de Dnul. Suykens, Rue de l'Empereur 13 (estaminet). Am

²⁴ În alte surse am găsit Rue de l'Empereur, nr. 15.

pus în vedere chiar Procurorului prin scrisori și nu știu cum se petrec ast-fel de lucruri. Vă rog On. Dle. Ministru faceți ce veți crede de cuviință în comptul meu și de va fi nevoe de ceva anunțați, căci nu pot perde pentru 200 ale Dlui. Suykens destul de nedrept 1860 lei.

Al treilea vă rog încă să bine-voiți a ne servi, fiind o societate, să zic, în modul următor: voind a exploata comerțul de carne (de animale) România – Belgia mai multe persoane vă rugăm a interveni pe lângă Dnul. Director al Căilor Ferate Belgiene a ne spune dacă noi putem avea animale vii sau carne 4 zile și ce taxe ne percep ca transport, iar la Direcția Vămii, ce vamă. Am dori ore cari concesiile chiar de la C.F.B. și vamă pentru care alergăm la On. Dstră., iar On. Dstră. dacă mai știți alte taxe vă rog a ni le comunica, precum și or ce sfaturi aveți a ne da primim cu multă plăcere. Voim a transporta pui, viței, porci, mai cu osebite.

N.B. Care e cursul prețurilor cărnii acolo (kila). Ca răspuns la acest din urmă cerere rog a răspunde franțuzește.

Primiți, vă rog, On. Dle. Ministru profundul meu respect.

Petre Zlătescu

Se zice că prețul mai mic ar fi 3 lei kila...

Scuzați-ne niște ast-fel de întrebări. Începând cu bine acesta voi ști a vă fi recunoscător.

Zlătescu²⁵

²⁵ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 195, scrisoare a lui Petre Zlătescu (8, Str. Sârbească, București), adresată Ministrului României în Belgia, Eugen Mavrodî, 6 / 19 noiembrie 1900, nepaginat.

În finalul scrisorii am regăsit o notă, datată 11 / 24 noiembrie 1900, care aparținea probabil unui oficial al Legației României de la Bruxelles în care se preciza că au fost transmise corespondentului datele solicitate cu privire la comerțul cu carne / animale vii pe care acesta din urmă dorea să-l inițieze cu Belgia: „S’a semnalat că ‘nainte de a intra în Belgia vitele și cărnurile trebuie să tranziteze prin A-U și Germania și că urmează a se obține de la guvernele respective autorisările necesare prin Legațiunile române la Berlin și Viena. Pentru taxele vamale belgiene a se adresa la Leg. sau Cons. belgian – București. Pentru durata și prețul transportului a se adresa la Dir. C.F.R. Pentru reducerile de preț la transport urmează a negocia mai ales cu D.C.F. austriece și germane”²⁶.

*
* *

Dacă problema legată de afacerea comercială a lui Petre Zlătescu părea că și-a găsit un răspuns rapid, nu același lucru se putea spune despre celelalte două chestiuni evocate în epistola din 6 / 19 noiembrie 1900.

Să le luăm pe rând; întâi Universitatea Nouă, unde tânărul nostru trecea în iulie 1900 ultimul examen ce conta pentru obținerea unui doctorat științific în drept. Întrucât Secretariatul Universității Noi considera că nu fuseseră achitate în totalitate taxele de școlaritate, refuza să-i elibereze proaspătului absolvent diploma de doctor, dar și alte certificate școlare, unele obținute în România, care se regăseau în dosarul său de student. Până prin 1902 s-a derulat corespondența lui Petre Zlătescu (preluată la un moment dat de tatăl său, preotul Ilie, ce locuia în București, pe strada Sârbească, la nr. 8) cu Legația României din

²⁶ *Ibid.*

Belgia și cu Secretariatul Universității Noi din Bruxelles pe tema taxelor de școlaritate și a diplomelor ce urmau a fi eliberate după achitarea integrală a datoriilor.

Așa cum deja am văzut în scrisoarea reprodusă de noi mai sus, tânărul Zlătescu susținea că serviciile administrative / de secretariat ale universității interpretau în detrimentul său (dar și al altor studenți) regulamentul instituției, care preciza că taxa de înscriere era de 150 de franci, iar pentru fiecare examen (general sau parțial) trebuiau plătiți câte 100; aceasta presupunea că un examen general se putea împărți în mai multe parțiale, ceea ce însemna sume suplimentare de achitat de către studenți²⁷. Așadar, din punctul său de vedere mai avea să achite doar 300 de franci, numai că Secretariatul Universității Noi îi solicita 505²⁸. Iritat că nu putea să-și reducă taxele datorate, Petre Zlătescu îi scria pe 6 / 19 noiembrie 1900 lui Eugen Mavrodi, spunându-i plin de năduf că „Univ. Nouă este un stabiliment de escrocherii și tot ce e imoral, dar nicidecum de învățământ superior”²⁹.

Câteva zile mai târziu, pe 16 / 29 noiembrie 1900, tânărul Zlătescu mai spunea că avea nevoie de documentele de școlaritate pentru a justifica lipsa sa din țară în 1899-1900 când fusese la studii la Bruxelles și când fusese convocat să-și satisfacă stagiul militar obligatoriu. Consiliul de disciplină militară a reținut detaliile problemei,

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, Scrisoare a Secretarului trezorer al Université Nouvelle (pe antet: École Libre et Internationale d'Enseignement Supérieur / Institut des Hautes Études) din Bruxelles (28, Rue de Ruysbroeck) către Eugen Mavrodi, Ministrul României în Belgia, 9 noiembrie 1900, nepaginat.

²⁹ *Ibid.*, Scrisoare a lui Petre Zlătescu (8, Str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodi, Ministrul României în Belgia, 6 / 19 noiembrie 1900, nepaginat.

dar până la transmiterea documentelor doveditoare l-a trimis pe proaspătul doctor în drept să facă armata la Depozitul de furaje al Bucureștilor, un loc nedemn, în opinia personalului nostru, pentru statutul și pregătirea sa, dorind să fie transferat la un alt regiment „convenabil culturii ce posedă”³⁰. Astfel, îl ruga pe Eugen Mavrodi să ceară de la Secretariatul Universității Noi măcar „bacalaureatul [...] obținut de la Liceul Mihai Viteazul din București, pe care îl reține pe nedrept” și să certifice Depozitului de furaje din capitală că „a lipsit din țară pentru studii timp de un an de zile care timp [a] fost acolo la Bruxelles până la 1 octombrie 1900”³¹.

Legăția României de la Bruxelles a investigat situația reclamată de Petre Zlătescu și a transmis Administrației Centrale a Ministerului Afacerilor Străine de la București, într-o anexă la corespondența diplomatică, următoarele:

Bruxelles, 30 Novembre / 13 Decembre 1900

MAS Bucuresci

Dle Ministru,

Dl. Petre Zlătescu, domiciliat în Bucuresci, 8, str. Serbească, a intervenit pe lângă această Legățiune pentru a-i procura de la Universitatea Nouă din Bruxelles diploma constatând că domnia sa a trecut examenul de doctor în drept. Din corespondența care am avut-o cu

³⁰ *Ibid.*, Scrisoare a lui Petre Zlătescu (8, Str. Sârbească, București) adresată Ministrului României în Belgia, Eugen Mavrodi, 16 / 29 noiembrie 1900, nepaginat.

³¹ *Ibid.* Într-o notă marginală din finalul scrisorii din 16 / 29 noiembrie 1900, ce poate fi datată după redactarea raportului diplomatic din 30 noiembrie / 13 decembrie 1900, la care vom face referire mai departe, se specifica faptul că diploma de bacalaureat fusese recuperată și transmisă solicitantului.

Secretariatul zisei Universități în această privință rezultă că într'adevăr Dl. P. Zlătescu a trecut doctoratul științific în drept, dar fiindcă D-sa nu a plătit pân'acum toate taxele de inscripție și de examen cuvenite Universității Nouă, datorându-i încă suma de 505 lei³², nu i se poate elibera diploma pe care o cere, cu atât mai mult cu cât D-sa în corespondența ce a avut cu Secretariatul în această privință nu a fost tocmai cuviincios, ceea ce am putut și eu personal a constata la Universitatea unde corespondența cu Dl. Zlătescu mi'a fost comunicată, ca să'mi probeze că D-sa recunoaște datoria către Universitate.

Am putut dobândi numai alăturatul certificat emanând de la Direcțiunea Liceului „Mihai Viteazul” din București.

Dl. Petre Zlătescu are trebuință de certificatul de mai sus și de diploma de doctor în drept pentru a le prezenta Consiliului de disciplină militară, înaintea căruia este tradus, și a dovedi prin ele că a lipsit din țară pentru studiu, timp de un an de zile, până la 1 octombrie 1900.

Am onoarea a vă ruga să binevoiți a comunica cele de mai sus Depozitului de furage din București, unde D-sa se află detașat în lipsă³³.

Se pare că îndărătnicia lui Petre Zlătescu de a nu plăti suma reclamată ca fiind datorie din taxele neachitate către Universitatea Nouă venea din faptul că luase niște lecții particulare cu profesorul Lemaire, căruia îi plătise o sumă de bani, ce ar fi trebuit, în virtutea nu știm cărei

³² Franci, așa cum reiese din *Ibid.*, corespondența deja citată a Secretarului trezoriei al Universității Noi din Bruxelles cu Eugen Mavrodi, Ministrul României în Belgia, 9 noiembrie 1900, nepaginat.

³³ *Ibid.*, Scrisoare nesemnată, anexă a unei corespondențe diplomatice a Legației României la Bruxelles cu Administrația Centrală a Ministerului Afacerilor Străine din București, 30 noiembrie / 13 decembrie 1900, nepaginat.

înțelegeri, să împlinească o parte din obligații. În două epistole apărea această justificare a nefericitului Zlătescu, care-i mărturisea lui Eugen Mavrodî, în ultima lună a anului 1900, așa cum o făceau, sincer sau mai puțin sincer, și alți studenți români în Belgia, desigur fiecare cu retorica specifică ori cu detaliile proprii, că îi mulțumește „din tot sufletul” pentru sprijinul ce i l-a acordat până atunci, văzând în diplomatul român „o a doua persoană, după părinți, în Universul acesta atât de glorios și dificil de suportat [...] după brusca și extrema lovitură ce natura sau Providența” i-o dăduse „în urma decesului soției, [...] o a doua persoană bine voitore, un alt părinte”³⁴.

Intervenția lui Eugen Mavrodî a făcut ca Universitatea Nouă, prin vocea consiliului său profesoral, să accepte plata în rate a taxelor de școlaritate datorate de Petre Zlătescu. Astfel, tatăl acestuia, preotul Ilie, un om apăsător de greutățile unei familii numeroase (avea nu mai puțin de opt copii), trimitea Ministrului României la Bruxelles 400 de franci, urmând ca restul să-l achite în următoarele trei luni; se întâmpla acest lucru prin vara anului 1902!³⁵ Părintele Ilie, ca și fiul său, Petre, au încercat să dea o primă tranșă de 300 de franci, cerând în urgență un certificat „pentru armată”. Regăsim aceste propuneri în epistolele lui Ilie Zlătescu din iulie – august 1902, dar și în cea a lui Petre Zlătescu, tot din luna lui Cuptor a aceluiași an, care-i scria lui Eugen Mavrodî de la băi, de la Câmpulung,

³⁴ *Ibid.*, Scrisoare a Secretarului trezorer al Université Nouvelle (28, Rue de Ruysbroeck, Bruxelles) către Eugen Mavrodî, Ministrul României în Belgia, 9 noiembrie 1900, nepaginat. Mulțumirile lui Petre Zlătescu, precum și datele cu privire la profesorul Lemaire, în *Ibid.*, Scrisoare a lui Ilie Zlătescu adresată lui Eugen Mavrodî, Ministrul României la Bruxelles, 5 decembrie 1900, nepaginat.

³⁵ *Ibid.*, vol. 196, Scrisoare a lui Ilie Zlătescu (8, str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodî, Ministrul României la Bruxelles, 24 iulie 1902, nepaginat.

acolo unde-și trata boala de „piept”³⁶ (se părea că boala, dar mai ales certificatul cerut cu atâta insistență, erau mai importante decât diploma de doctor, de aceea avem senzația că eroul nostru căuta tot felul de stratageme pentru a evita obligația serviciului militar)... Poate că lucrurile s-au reglat în cele din urmă, căci pe 20 august / 2 septembrie 1902 Ministrul României la Bruxelles îi trimitea lui Ilie Zlătescu o misivă în care-i spunea textual că așteaptă „răspunsul de la Universitatea Nouă pentru eliberarea diplomei”³⁷.

*
* *
*

Dar dincolo de problema diplomei și a taxelor de școlaritate, corespondența dintre Petre Zlătescu și Legația României de la Bruxelles avea ca obiect și recuperarea de către cel dintâi a unor bijuterii ce le pusese gaj pentru împrumutul contractat pe la sfârșitul primăverii anului 1900.

În cursul lunii mai 1900, tânărul Zlătescu solicitase reprezentanței diplomatice a României în Belgia un ajutor financiar pentru a-și putea conduce soția, grav bolnavă, la București; nu primise un răspuns pozitiv din partea autorităților române, așa că a fost nevoit să împrumute o sumă de bani de la niște particulari pentru a putea susține călătoria³⁸. Inițial, îl contactase pe un anume de Cook

³⁶ *Ibid.*, Scrisori ale lui Ilie Zlătescu (8, str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 7 / 20 august, 10 / 23 august 1902, nepăginat. Vezi și epistola lui Petre Zlătescu (Câmpulung) adresată aceluiași Eugen Mavrodi, 21 iulie 1902, nepăginat.

³⁷ *Ibid.*, Scrisoare a lui Eugen Mavrodi, Ministrului României la Bruxelles, către Ilie Zlătescu (8, str. Sârbească, București), 20 august / 2 septembrie 1902, nepăginat.

³⁸ *Ibid.*, vol. 195, Scrisoare a lui Petre Zlătescu (8, str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 16 / 29 noiembrie 1900, nepăginat.

(14, rue de l'Empereur), cel care îi asigura masa zilnică, desigur contra cost. Însă de Coock nu i-a dat cei 200 de franci ceruți cu împrumut, dar l-a condus pe Zlătescu la un vecin, Alphonse Suykens (15, rue de l'Empereur). Suykens i-a dat banii, dar i-a pus o seamă de condiții și anume: pentru 200 de franci împrumutați trebuia să restituie 400, iar ca gaj i-a cerut adevărurile de la o societate, numită Muntele de Pietate, documente ce reprezentau dovada amanetării unor bijuterii de familie în valoare de 1800 de lei (înțelegerea era valabilă pentru 8-10 zile)³⁹.

Zlătescu s-a reîntors la Bruxelles după ce și-a condus soția la București, a susținut ultimul examen de doctorat în iulie 1900, grăbindu-se să-i restituie lui Suykens datoria de 200 de franci, căci deja depășise termenul prevăzut, dar fără să aibă și dobânda convenită. În scrisoarea pe care o adresa în 16 / 29 noiembrie 1900 lui Eugen Mavrodi recunoștea că, deși se învoise să plătească 400 de franci pentru 200 împrumutați, încerca atunci să „scape” cu mai puțin⁴⁰. Dar Alphonse Suykens deja intrase în posesia bijuteriilor de familie ale lui Zlătescu puse drept gaj pentru împrumut, căci termenul de 10 zile pentru care se învoiseră cei doi era, în luna lui iulie 1900, demult depășit (tânărul nostru mai avea amanetate și alte bijuterii, în cazul acestora biletele de gaj se găseau în mâna unui anume Léon Étienne, care fusese deja acționat în justiție)⁴¹.

Un an mai târziu, în urma unei hotărâri judecătorești, bijuteriile amanetate pe numele lui Léon Étienne trebuiau să revină proprietarului. Petre Zlătescu, impacient, îi scria atunci lui Eugen Mavrodi să i le trimită:

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

1 / 14 Oct. 1901

Domnule Ministru,

Bine voiți v^e rog a face să mi se trimetă obiectele amanetate de D. Léon Étienne la Mtele de Pietate sub numerile 334 / 26 juin, 164 / 25 juin 1900 rămânând ca în câte-va zile să scot cartea de judecată prin care se condamnă Dnul Étienne la restituirea obiectelor și anume:

- a) o pereche de cercei diamante [subl. Petre Zlătescu] (unul mare înconjurat de alte mici și o tórta puțin stricată; căptușiți cercei cu aur);
- b) un ac de cravată [subl. Petre Zlătescu] treflă (rubin, safir, diamant);
- c) un buton treflă brilliant [subl. Petre Zlătescu].

Lucrurile se vor trimite ramburs [la] adresa P. Zlătescu, Str. Sârbească, 8.

Primiți, v^e rog, respectul meu.

Dsale

Dlui Ministru al României la Bruxelles⁴²

Rezoluția pe care Ministrul României la Bruxelles o punea pe misiva reprodusă de noi mai sus, care era datată 12 / 25 octombrie 1901, tempera puțin elanul corespondentului său, căci, chiar odată cartea de judecată trimisă, Petre Zlătescu trebuia să investească un avocat la Bruxelles, cu procură regală, pentru recuperarea obiectelor în cauză⁴³.

În fine, prin 1902 se duceau tratative pentru ca bijuteriile aflate în posesia lui Alphonse Suykens să revină lui Zlătescu. Văduva lui Suykens confirma lista acestora

⁴² *Ibid.*, vol. 196, Scrisoare a lui Petre Zlătescu (8, str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 1 / 14 octombrie 1901, nepaginat.

⁴³ *Ibid.*

(șapte inele cu briliante, diamante și perle, două lanțuri de ceas, un ac de păr, o pereche de cercei cu perle și diamante, o broșă cu perle), precizând totodată într-o epistolă ce o adresa pe 23 iulie 1902 lui Eugen Mavrodi, că Petre Zlătescu îi datora defunctului său soț 691,50 franci⁴⁴.

În august 1902 corespondența dintre familia Zlătescu și Legația României de la Bruxelles s-a intensificat. A intervenit și tatăl lui Petre Zlătescu, preotul Ilie, care pe 7 / 20 august îi trimitea această scrisoare lui Eugen Mavrodi:

Domnule Ministru

Vé întreb prin acésta despre bijuteriile fiului meu, P. Zlătescu, care sunt amanetate la D. Suykens, ce s'a făcut? Fiul meu spune că v'a scris din C.L. rugându-vé să achitați ultimul ban, ne fiind posibil alt-fel de și e raportul D. Ministru Belgian în care D. Suykens declară 605 + 7 lei Mtele de Pietate, fie și cât pretinde căci vom angaja un avocat care să dăscurce lucrurile în urmă; deocamdată vé rog trimete-ți bijuteriile trebuind a le depune la Casa de economie, fiind ale minorei Lucia Zlătescu.

Relativ la Léon Étienne am hotărârea definitivă Judec. Ocolul II Buc., obținută de fiul meu pentru bijuteria ce i'a încredințat'o și pe care a înstrăinat'o, vé rog dar trimeteți dacă se găsesc obiectele și eu voi prezenta la Ministerul Afacerilor spre a primi obiectele, hotărârea; de alt-fel, hotărârea e aprópe 1500 lei.

Cât pentru diplomă v'am trimis c.p. prin care Dnul. Octors, secretarul facultății spune că: Consiliul

⁴⁴ *Ibid.*, Scrisoare a văduvei Suykens (15, rue de l'Empereur, Bruxelles) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 23 juillet 1902, nepaginat. Într-o anexă a unui document diplomatic din 29 august 1902, care confirma încă o dată lista bijuteriilor, datoria lui Zlătescu către văduva Suykens creștea ușor ajungând la 696,78 franci.

profesorul al Facultății a admis ca eu (căci îmi răspunde mie) să trimet 300 lei și cei 200 mai târziu; vè rog în calitate de tată împovărat cu 8 copii, nepôta mea, a 9-a, să interveniți pe lângă facultate a elibera un certificat, pentru a'l scăpa de armată care știți, de și se află în concediu ne limitat din cauza bólei, dar e o sarcină destul de mare; de alt-fel voi trimite treptat treptat banii, și îmi va elibera diploma chiar contra 500 lei dacă Consiliul își va retrage votul dat, adică să elibereze diploma contra 300.

Primiți, vè rog, Domnule Ministru, respectul meu.

Preotu Ilie Zlătescu

Str. Serbească 8

7 / 20-VIII-902

București⁴⁵

În cele din urmă, cu eforturile părintelui Ilie, tatăl lui Petre Zlătescu, care a tot trimis bani și bonuri de valoare lui Eugen Mavrodi pentru reglarea diferitelor plăți atât pentru recuperarea bijuteriilor, cât și pentru obținerea diplomei de doctor în drept, așa cum s-a văzut și din misiva de mai sus⁴⁶, au fost achitate datoriile, astfel că la 30 august 1902 Legația României de la Bruxelles asigura la valoarea de 1000 de franci conținutul unui pachet ce urma să ia drumul Bucureștilor⁴⁷... Poate că în pachet erau tocmai bijuteriile de familie amanetate de tânărul Petre Zlătescu cu trei ani mai devreme, într-unul dintre cele mai grele momente ale vieții sale...

⁴⁵ *Ibid.*, Scrisoare a lui Ilie Zlătescu (8, str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 7 / 20 august 1902, nepaginat.

⁴⁶ *Ibid.*, Scrisori ale lui Ilie Zlătescu (8, str. Sârbească, București) către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 24 iulie, 7 / 20 august, 10 / 23 august 1902, nepaginat.

⁴⁷ *Ibid.*, Chitanță emisă de Societatea de asigurări „La Continentale”, 30 août 1902, nepaginat.

IV.3. Un aspirant la studenție: Victor Eminescu în anticamera Facultății de Drept

Pe 30 decembrie 1903 / 12 ianuarie 1904 profesoara Mathilda Ilian din Brăila, ce locuia pe Bulevardul Carol, la nr. 174, pensionară, văduvă, singură întreținătoare a unui tânăr de 17-18 ani, plecat la studii în Belgia, îi scria Ministrului plenipotențiar al României de la Bruxelles, la acea vreme, Eugen Mavrodi. Memoriul aducea în fața diplomatului român situația în care se găsea în acel moment tânărul Victor Eminescu, fiul Mathildei Ilian și al lui Matei Eminescu, fratele marelui poet⁴⁸. Victor Eminescu stătea la profesorul Jules Garsou, care, în schimbul a 180 de franci lunar, îi oferea pensiune, dar și pregătire pentru prima candidatură (februarie 1904), respectiv pentru bacalaureat (sesiunea din iunie 1904).

Din nefericire, continua mama îngrijorată, fiul ei s-a întâlnit cu doi compatrioți, Florian Becescu, poetul funcționar al Serviciului public al Poștelor din orașul Pitești pe la începutul veacului al XX-lea, și Vasile Butză, mai vechea noastră cunoștință, un ofițer în rezervă din București, aflat la studii în Belgia de mai multă vreme, care, aparent l-ar fi îndepărtat pe tânărul Eminescu de proiectul său de început. Pe 3 ianuarie 1904, Vasile Butză reușea să-l mute

⁴⁸ Augustin Z.N. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, Editura Academiei Populare Române, București, 1962, p. 236. Căsătoria dintre Matei Eminescu și Mathilda Ilian a avut loc în februarie 1880. Este prima căsătorie a fratelui cel mai mic al lui Mihai Eminescu. Acesta a mai fost căsătorit cu Ana Condeescu (cu care a avut patru copii Lelia – Sapho, Ecaterina, Hanibal și Gheorghe), precum și cu Silvia Maieru; vezi Augustin Z. N. Pop, *Op. cit.*, pp. 236, 239, respectiv planșa IV (fără paginatie) – genealogie: *Familia poetului Eminescu (I). Ramura Eminovici*.

pe Victor Eminescu de la profesorul Garsou, silindu-l pe acesta din urmă să-i dea și 114 franci, atât mai rămăseseră din cei 180, cât era înțelegerea pe o lună cu Mathilda Ilian (totul se calcula până pe 25 ale lunii).

Mama se temea, așa cum mărturisea în epistola ce o trimitea Legației României de la Bruxelles, că anturajul (cel pe care îl dezvăluise deja, dar poate și altul, necunoscut, eventual unul feminin!) ar putea să-i zădărnicească fiului său viitorul, l-ar putea împinge în mizerie și spre cine știe ce acte necugetate. Dar cum ar fi putut să-l mobilizeze pe un înalt funcționar aflat în slujba statului român la Bruxelles această istorie personală, emoționantă, e adevărat, când era spusă de o mamă îndurerată, ce-și dedicase întreaga viață educării tinerilor? Dincolo de argumentele emoționale, Mathilda Ilian, presăra și unele patriotice, ce puteau să pară doar retorice, caragialești, pe alocuri, cum că țara ar pierde un om vrednic, pe care s-ar putea bizui în viitor! După 30 de ani într-o slujbă publică, la catedră, Mathilda Ilian, credea că statul, prin reprezentantul său, era singurul în măsură să rezolve o problemă ce părea, mai degrabă, una particulară. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, aparent, Victor Eminescu era minor....:

1903 Decembrie 30/12

Bulevard Carol 174 Brăila

Domnule Ministru,

Sub-semnata, fostă profesoră, actualmente pensionară, domiciliată în Brăila, „Bulevard Carol, No. 174”, fiind văduvă și având un singur fiu, anume „Victor Eminescu”, în etate de 17-18 ani, l-am trimis la Bruxelles pentru a termina studiile, încredințându-l Dlui profesor Jules Garsou, Avenue Ducpétiaux, 83. Pentru pensiuine și studiu îi plăteam 180 de fr. lunar; iar Dsa era obligat ca în Februarie să facă ca fiul meu să ia prima candidatură

și în Iunie bacalaureatu. Din nenorocire, fiul meu face cunoscință la Bruxelles cu 2 Români, anume: Dnu Florian Becescu și Dnu Basile Butza, cu care să sfătuesce să se mute de la profesorul la care lu plasasem eu. Fiul meu mă însciințază despre aceasta, eu îi răspund și mai aspru și mai rugător să nu facă asta, ce să stea pe loc, mai ales că în Februarie trebuie să dea examen, dar să vede că influența prietenilor sau vocea vreunei pasiuni au fost mai puternice de cât ruga unei mume, care a jertfit tot numai ca fiul ei să-i facă fericirea bătrâneței și să fie folositor țerei sële. În ziua de 3 Ianuarie st. n., fiul meu, însoțit de Dnu Butza (pe care nu lu cunosc, nici n-a avut vreo autorizație de la mine), s-au dus la Dnu Jules Garsou, forșeză pe om a-i da bagajele și 114 fr. rest din rata lunară de 180 fr, și care lună începea de la 25 Ianuarie 1904, plus 20 de fr., ce trimisesem pentru buzunar, total 134 fr. Spune Dnului Garsou că e împuternicit de mine. Dar unde îi este actul de împuternicire?

Primesc de la Dnu Garsou o scrisoare și o declarație a Dnui Butza. De la Dnu Butza o scrisoare și de la fiul meu 2 cărți poștale. Din toate aceste scrisori, eu cred că fiul meu a căzut pe mâni speculante, fie de bărbați, fie de femei și că fără nerușinare mi se scriu minciuni pentru a trimite bani. Eu sunt réu bolnavă și nici bani n-am pentru a veni la Bruxelles sé véd ce e? De aceea, Domnule Ministru, ca una ce am adus servicii țerei mele timp de 30 de ani, cu lacrimi în ochi și cu profund respect, vin a vé ruga să bine-voiți a trimite o cercetare să smulgeți pe acest copil din prapastia în care e gata a cădea și de nu mai e posibil a locui la Dnu Garsou, cel puțin să i se aleagă o gazdă onestă și să meargă în toate zilele la Dnu Garsou pentru a aface lecțiuni pregătitoare și numai când Dnu Garsou 'mi va scrie că e apt de a trece examen, atuncea voi trimite taxa. Acest copil e foarte deștept, ast-fel că

pôte să fie de trebuință țerei; iar de va fi lăsat în voea întâmplărei pôte să se dedea la tôte viciile, să ajungă în mizerie și la urmă să se ucidă. Dnii care stau cu el sunt trecuți de 30 de ani și au făcut un mare păcat de au ajutat un minor și l-au luat de unde-lu plasasem eu; cu asta au sdrobit liniscea și sănătatea unei mume, precum și viitorul unui fiu al țerei Rómânesci.

Alătur și scrisorile în număr de 5.

Primiți, vé rog, Domnule Ministru, înalta stimă și considerație ce vă păstrez.

Mathilda Ilian⁴⁹

Legăția României la Bruxelles îi răspundea Mathildei Ilian pe 8 / 21 ianuarie 1904. Preciza că Florian Becescu nu era amestecat în mutarea lui Victor Eminescu de la profesorul Jules Garsou, că numai Vasile Butză, ce urma de mai multă vreme cursurile Școlii Politehnice din Bruxelles, era responsabil de aceasta. Mai mult, Butză l-a depozitat pe tânărul naiv și de o bună parte din banii ce-i luaseră de la profesorul Garsou, cu titlul de împrumut, numai că în acel moment era de negăsit, căci părăsise orașul. În plus, profesorul refuza să-l mai primească pe Victor Eminescu în pensiune și la pregătire. Așadar, Legăția îi transmitea Mathildei Ilian că trebuia să aibă în vedere două posibile variante, fie să-i plătească studiile fiului ei, fie să trimită vreo 200 de franci pentru reîntoarcerea acestuia în țară. Indiferent de opțiune, banii puteau fi trimiși chiar pe adresa Legăției în cazul în care mama nu avea încredere că fiul ei îi va folosi cum se cuvine:

⁴⁹ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Scrisoare a Mathildei Ilian din Brăila (174, Bd. Carol) adresată Ministrului României la Bruxelles, 30 decembrie 1903 / 12 ianuarie 1904, nepaginat.

Bruxelles, 8 / 21 Ianuarie 1904

Dnei Mathilda Ilian

Brăila, Bulevard Carol, 174

Prea stimată Doamnă,

Îndată după primirea scrisorii Dv. din 30 / 12 decembrie 903, am cercetat cazul fiului Dv., Victor Eminescu, l-am convocat la Legațiune și Dnii Florian Becescu și profesorul Garsou și am constatat următoarele:

Fiul Dv. a fost scos dela Dnul profesor Garsou, nu de Dl Florian Becescu, ci de Dnul Basile Butză, oficer român demisionat, care să află de câți-va ani la Bruxelles pentru studii. Cred că pot să vă afirm că Dl. F. Becescu nu este amestecat de loc în această afacere. Elu a căutat să deie bune sfaturi Dlui V. Eminescu, care nu prea vrea să le urmeze. Dl. Butză din contră, fiind cu totul fără mijloace și neputend se mai rămâne la Bruxelles, nici să se întoarcă în țară, a înscenat toată afacerea pentru a pune mîna pe banii fiului Dv., care a fost destul de naiv pentru a-i da cu împrumut 80 fr. – cu care acest din urmă a plecat din Bruxelles – din acei 114 fr. cari au fost remiși de profesorul Garsou. De aceea, dupe cât-va timp, fiul Dv. s-a găsit fără mijloace de existență.

Din explicațiunile pe cari le-am avut cu Domniile lor rezultă că Dl. Eminescu nu vrea să se întoarcă la Dnul Garsou, și că acest din urmă nu mai vrea cu nici un chip să aibă a face cu fiul Dv.

Dnul Eminescu nu a declarat că dorește și că ar fi în stare să treacă peste o lună examenele sale. El vă roagă deci să-i trimiteți telegrafic ceva bani pentru întreținere și taxele pentru Universitate. Aceste din urmă le puteți trimite Legațiunei dacă nu aveți încredere în Dlui. Astfel fiind situațiunea, cred că trebuie să alegeți între cele două soluțiuni următoare: ori să trimiteți bani

pentru întreținerea și examenele Dlui V. Eminescu; – ori să trimiteți lui – sau mai bine Legațiunei – vre două sute de franci pentru reîntoarcerea Dsale în țară. În acel din urmă cas, dacă-mi trimiteți mie banii, voi lua măsuri pentru a asigura plecarea Dsale.

În așteptarea hotărârilor Dv., vă restituie cele cinci scrisori anexate petițiunei Dv., și vă rog să primiți, prea stimată Doamnă, încredințarea deosebitei mele considerațiuni,

Ministru (indescifrabil)⁵⁰

Pe 7 ianuarie 1904 Mathilda Ilian îi scria cu amărăciune fiului ei, dedublându-se, spunând că îi trimite acea carte poștală „Dna Mathilda”, stăruind asupra faptului că între ei „s-a rupt firul iubirii”, că ea nu-i mai este mamă, iar el nu-i mai este fiu, dar are datoria să-l întrețină până la împlinirea vârstei de 21 de ani. De aceea, a decis să-i aloce lunar câte 100 de franci, iar dacă se va duce să facă pregătire zilnic cu profesorul Garsou, îi va trimite acestuia 375 de franci pentru taxele școlare. Dacă nu accepta să-l frecventeze pe Garsou, mama îi propunea, ironic, spunem noi, rebelului Victor Eminescu – care stătea atunci pe Chaussée d’Ixelles (la nr. 248) – soluția ca unul dintre prietenii lui să-i plătească taxele, iar de va fi să reușească la examene, banii vor fi returnați imediat generosului amic:

1904, Ianuarie 7

Ionel,

Dna Mathilda ‘ți scrie. Azi am primit scrisoarea ta și mă grăbesc a-ți răspunde. Eu nu [...] sunt pentru

⁵⁰ *Ibid.*, Scrisoare a lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Mathilda Ilian din Brăila (174, Bd. Carol), 8 / 21 ianuarie 1904, nepaginat.

tine mamă, nici tu pentru mine fiu, între noi firul iubirii s-a rupt. Animalele-și iubesc puii, dar am asistat cum o cățea și-a mâncat cățeei și pe urmă a adus unu cățel străin în gură și l-a crescut.

Să scii că tot-de-a-una când va fi Iiu a lunei st.n. ai să primești regulat 100 fr. din care vei plăti casă, masă, haine, în fine, tot – asta până la etatea de 21 ani. Cred că un om cu 100 fr. lunar nu e muritor de fîome. Despre taxa de 375 fr, pot să ți-o trimit în condițiunea ca în timp de o lună să te duci în fie-care zi să te prepareze Garsou. Am corespondat eu cu el și a zis că primește; [...] o lună a zis el că pot să trimit taxa.

Dacă nu te învoesci cum zic eu, atunce unu din prieteni să-ți pue taxa și după ce vei reuși îi promit că-i înapoez acei 375 fr. În ziua de 1 Februarie s.n. vei primi 100 fr., care-ți vor fi până la 1 Martie. Nu te lua după vînturi. Du-te la Garsou și începe lecțiunile. Duminică 11 curent plec București.

*Dna Mathilda*⁵¹

Dar până pe 1 februarie mai era mult de așteptat. Scrisoarea primită de la mama sa îl descumpănise pe fiu. Lipsit de nu mai puțin de 80 de franci din cei 114 recuperați de la Garsou, cu cât îl împrumutase pe Vasile Butză (sau cu cât îl înșelase fostul ofițer, nu știm care era adevărul!), datornic, cu o parte din cărțile din care trebuia să studieze amanetate sau numai... pur și simplu mincinos, nu avem nicicum vreo certitudine, novicele Victor Eminescu cerea încă odată sprijinul Ministrului României la Bruxelles pe 24 ianuarie 1904 (se pare că mai profitase de generozitatea acestuia, dar și de cea a altor persoane de la Legație):

⁵¹ *Ibid.*, Carte poștală a Mathildei Ilian din Brăila către fiul său, Victor Eminescu (248, Chaussée d'Ixelles, Bruxelles), 7 ianuarie 1904, nepaginat.

„24 Ian. 904

Onor. Dle Ministru,

Vé rog iertați-mé că vé asasinez cu visetele și scrisorile mele, și eu aş vrea să nu fiu atât de ticălos, însă...

Ieri am primit de la mama alăturata scrisóre (cea reprodusă mai sus / n.n.), așa că voiú avea banii tocmai la 1 Febr. st. n. N-aş putea nici o dată răspunde atenției pe care mi-ați aréat-o atât D-vóstră, cât și Dnii Ghika și Sturzescu, e prea mult pentru a mai veni să vé supér, îngăduiți-mi însă, vé rog, numai o clipă.

Din cei 15 lei aş fi putut trăi fôrte bine până la 1 Febr. A trebuit însă să-mi plătesc o datorie de 12 lei, sumă primită de la antiuquarul Vita (Galerie du Commerce 30), căci amanatesem cărți pe cari trebuie să învăț pentru examen. Nu e nimic mai degradator de cât să cerșești [;] aş vrea póte să mé sting visând în clipa în care scriu aceste rânduri, dar în mod fatal trebuie să trăesc până atunci și sórta nu ține séemă dacă am sau nu ce mânca.

În ultima expresie de desnădejde vé rog mai făceți-vé milă (deși nu o merit) și ajutați-mé cu încă 10 lei. Din scrisóre reiese că îmi trimite bani și atunci voiú echilibra situația.

Mulțumindu-vă cum nu m-aş putea exprima, primiți, vé rog, umilul meu respect,

Victor Eminescu

PS. Îndrăsnesc să viu mâine la 2 p.m., vé rog nu luați asta drept cinism.

*V. Eminescu*⁵²

Nu știm dacă Victor Eminescu și-a îndeplinit până la urmă promisiunea față de mama sa continuându-și studiile la Bruxelles. Cu certitudine a încercat să-i mai aline

⁵² *Ibid.*, Scrisoare a lui Victor Eminescu către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 24 ianuarie 1904, nepaginat.

supărarea dedicându-i o poezie pe care o publica în ziarul „Cronica” din 26 iunie 1904⁵³. Se găsea tot în capitala Belgiei. Poate că a și devenit student la Universitatea Liberă sau la Universitatea Nouă, căci l-am regăsit, pe la începutul lunii august la una dintre ședințele furtunoase ale Societății Studenților Români din Bruxelles, unde era insultat, alături de președintele acesteia, Florian Becescu, de unii membri mai recalcitranți⁵⁴... Poate că tânărul rebel din Brăila s-a reconciliat cu mama sa și cu sine. Cert este că nu l-am identificat printre cei care și-au încheiat studiile cu un doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles. Poate s-a oprit la licență, poate s-a reîntors în țară... din păcate, despre viața sa de student nu putem să dăm seamă în momentul de față decât pentru acea nefericită lună a începutului de an și cele două episoade fugitive din vara lui 1904!

*
* *

... Până la urmă, se pare că Victor Eminescu a obținut o licență în științe juridice la Universitatea din București, cum arăta Lucian Predescu în *Enciclopedia României. Cugetarea*, deși fratele său vitreg, Gheorghe Eminescu, susținea că „urmase Dreptul la Bruxelles”, urmând apoi o carieră de avocat, dar și de publicist (a fost director al ziarului „Democrația” și redactor la „Secera” din Brăila)⁵⁵. A scris și poezii, versificări ce erau mai degrabă imitații după cele ale unchiului său, încă de pe vremea când era elev la liceu, pe care le-a publicat în jurnalul brăilean

⁵³ Victor Eminescu, *Mamei*, în „Cronica”, IV, 908, 26 iunie 1904, p. 3.

⁵⁴ Fortunie, *Scrisoare din Bruxelles*, în „Cronica”, IV, 936, 3 august 1904, p. 3.

⁵⁵ Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ed. anastatică, Editura Saeculum I.O. – Editura Vestala, București, 1999, p. 307; Gheorghe Eminescu, *Amintiri*, ediție critică de Gabriel Gheorghe, Editura Floare Albastră, București, 1995, p. 31.

„Șoimul”⁵⁶, chiar în „Convorbirile Critice” ale lui Mihai Dragomirescu și, cum am văzut mai sus, în „Cronica” bucureșteană a lui Nicolae Basilescu⁵⁷.

A fost căsătorit de două ori, întâi cu Eugenia Petrescu, care i-a dăruit două fete (Raluca și Eugenia), iar apoi cu Șura Basistaia, cu care a avut încă trei (Natalia, Aglaia și Didona)⁵⁸.

Se pare că la întoarcerea de la Bruxelles, cu banii luați din vânzarea uneia din casele mamei sale din Brăila, se va fi instalat într-o cameră mobilată pe Strada Regală din capitală, petrecându-și timpul în compania scriitorilor „George Gregorian, Al. George, Cazaban, Dragoslav, Victor Eftimiu”, cărora le „plătea ca un Mecena cafelele, capușinerele și șvarțurile” la Terasa Oteteleşanu⁵⁹. Gheorghe Eminescu mai spunea despre fratele său că „era un boem pe lângă care eroii lui Henry de Murger par simpli ucenici. Povestitor plăcut și interesant, spiritual, la curent cu toată literatura universală, a crezut că dacă moștenea firea de boem a poetului, a moștenit și geniul”⁶⁰. Era conștient însă că nu era așa! Tot Gheorghe Eminescu evoca în amintirile sale un moment în care Victor, propaspăt mobilizat în Regimentul I Geniu, s-ar fi întâlnit la Iași cu Alexandru C. Cuza, care îi fusese profesor, și ar purtat această conversație: „Mă Victore, de câte ori te văd, îmi amintești prietenia care am avut-o cu moși-tu. Dar spune drept, este vreo asemănare între tine și el?; Foarte mare, domnule profesor, Mihai a fost un geniu și eu am făcut armata la Geniu”⁶¹.

⁵⁶ Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 307.

⁵⁷ Gheorghe Eminescu, *Op. cit.*, p. 31.

⁵⁸ Augustin Z.N. Pop, *Op. cit.*, planșa IV (fără paginație) – genealogie: *Familia poetului Eminescu (I). Ramura Eminovici*.

⁵⁹ Gheorghe Eminescu, *Op. cit.*, p. 31.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*, p. 98.

Anecdotic, mai amintim în încheierea acestor câteva rânduri ce i le-am dedicat lui Victor Eminescu faptul că numele său a fost dat unui personaj dintr-o peliculă modestă (cum nota în cronica sa din 23 martie 1942 „New York Times”), intitulată *Secret Agent of Japan*, personaj care a fost interpretat de actorul american de origine italiană Frank Puglia⁶²...

IV.4. Un student boem: poetul Florian Becescu

Înainte de a-l cunoaște pe tânărul Victor Eminescu sau pe Vasile Butză, Florian Becescu avea o oarecare notorietate în câmpul literelor românești. Era colaborator al „Convorbirilor Literare”, „Convorbirilor Critice”, „Literaturii și Artei Române” ori al „Noii Reviste Române”; prin 1901 publica la Craiova un volum de versuri (*Vise și lacrimi*)⁶³, pentru ca, doi ani mai târziu, Academia Română să-l răsplătească și să-l încurajeze pentru talentul său, acordându-i un premiu important în valoare de 5000 de franci (mai degrabă 5000 de lei!)⁶⁴.

⁶² În film mai apar două personaje de origine română, Constantine Dimitrius Alecsandri și soția sa, care i-au avut ca interpreți pe actorii Steve Geray, respectiv Hermine Sterler; vezi site-ul <http://www.tcm.com/tcmdb/title/89400/Secret-Agent-of-Japan/>, consultat de noi pe data de 23.11.2014. Cronica din „New York Times”, publicată pe 23 martie 1942, se găsește pe site-ul <http://www.nytimes.com/movie/review?res=9E02EFD81439E33BBC4B51DFB5668389659EDE>, consultat de noi pe data de 23.11.2014.

⁶³ Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 91.

⁶⁴ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Ciornă a scrisorii lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Eliza Grecianu, 8 / 21 iulie 1904, nepaginat.

În cursul aceluiași an, poetul își lua un concediu de boală de la poșta din Pitești, unde era funcționar, îndreptându-se apoi spre Belgia, pentru a se înscrie la Universitatea Liberă din Bruxelles, la Facultatea de Drept, deși era mai degrabă interesat de filosofie și litere⁶⁵. De la Bruxelles, Florian Becescu a continuat să colaboreze cu jurnalul bucureștean „Cronica”, unde semna cu numele său, dar și cu pseudonime precum „Fantasio” ori „Idealist”⁶⁶. Credem, de asemenea, că și în spatele „autorilor” de cronici teatrale, politice ori de viață universitară din capitala Belgiei ce vedeau lumina tiparului în „Cronica” primei părți a anului 1904, precum „Floréal”, „Prometeu”, „Zenit”, „Fortunie”, tot Florian Becescu se ascundea⁶⁷. Din aceeași perioadă datează și poeziile *Pseudo-Civilizației*, *Vedenii*, *Povestea vremii*, *Omagiu marelui istoric A.D. Xenopol*, *Povestea sufletului meu*, *Ultimul cântec*, *O, ce păcat*⁶⁸...

⁶⁵ *Ibid.*, Raport al Direcției Generale a Închisorilor și Siguranței Publice către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 18 iulie 1904, nepaginat.

⁶⁶ *Ibid.*, Ciornă a scrisorii lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Eliza Grecianu, 8 / 21 iulie 1904, nepaginat.

⁶⁷ Vezi corespondențele din „Cronica” semnate Floréal, *Din Bruxelles. Théâtre Royal de la Monnaie. Le Roi Arthur* (III, 761, 14 decembrie 1903, p. 2); Prometeu, *Din Bruxelles. Théâtre Molière și bătăliile liberalo-catolice* (III, 765, 20 decembrie 1903, p. 2); Zenit, *Din Bruxelles. De la Societatea Studenților Români* (IV, 780, 15 ianuarie 1904, p. 2) și Fortunie, *Scrisoare din Bruxelles* (IV, 936, 3 august 1904, p. 3).

⁶⁸ *Pseudo-Civilizației* („Cronica”, IV, 799, 9 februarie 1904, p. 2), *Vedenii* („Cronica”, IV, 800, 10 februarie 1904, p. 2), *Povestea vremii. Omagiu marelui istoric A.D. Xenopol* („Cronica”, IV, 811, 23 februarie 1904, pp. 2-3), *Povestea sufletului meu* („Cronica”, IV, 821, 6 martie 1904, p. 2), *Ultimul cântec* („Cronica”, IV, 895, 10 iunie 1904, p. 2), *O, ce păcat...* („Cronica”, IV, 922, 26 iunie 1904, p. 2).

*
* *

Pe 19 februarie 1904, în ciclul corespondențelor din capitala Belgiei, pe care le susținea Florian Becescu, apărea în „Cronica” sub titlul *Scrisóre din Bruxelles. Universitatea liberă*, un articol ce făcea un portret idilic instituției pe care tânărul o frecventa (sau, cum vom vedea mai departe dintr-o seamă de mărturii de epocă, ar fi trebuit să o facă). Trecea în revistă organizarea universitară, maniera liberă în care se desfășurau toate activitățile didactice, de la predarea cunoștințelor la verificarea acestora (extrem de severă, în opinia sa!), de la împărțirea pe domenii de studii la notorietatea unor cadre didactice precum Cornil, de Moor, Nys, Pergameni, Prins, Vanderkindere, Van der Rest sau Vauthier, căutând în acest fel să justifice opțiunea extrem de importantă din punct de vedere numeric a tinerilor români pentru această instituție, dar și să risipească suspiciunile „neștiutorilor” și „superficialilor” la adresa ei. Reproducem mai jos câteva fragmente din acest articol, scris, din păcate, într-o manieră destul de stângace și cu multe locuri comune:

Rîndurile de față sunt scrise odată pentru tot-deauna spre luminarea opiniei publice de la noi, asupra felului de a fi al acestei magistrale universități, care atrage aci studenți din toate colțurile lumii.

Förte mulți români de sémă au căpătat lumina în acéstă însemnată instituție culturală, unică în felul ei în lume [...].

Universitatea liberă, care e aprobată de statul belgian, se deosebește de cele ale noastre și ale altor popóre [...].

Libertatea ei constă în faptul că nici un curs nu e predat în chip tendențios, lăsându-se studentului deplina

libertate de a urma cutare sau cutare direcțiune filosofică, literară, științifică, după ce mai întâiu i s'a înfățișat toate opiniile cunoscute.

Apoi prin faptul că, mai ales străinii nu's obligați a asista regulat la cursuri și prin acela că în același an școlar cine e perfect preparat poate cere voie de a da 2 sau 3 examene, posibilitate exclusă în cele alte universități, și care constituie pentru cei întârziați cu etatea, și pentru cei bine pregătiți de înainte, un avantaj considerabil.

Trebue însă remarcat că această înlesnire e acordată mai ales streinilor – de unde se poate deduce cât se poate o intenție bine voitore pentru cei care știu că starea în străinătate costă parale prea multe.

În afară de aceste liberalități, seriozitatea examenelor e incontestabilă. Lucrul acesta pare a'i surprinde pe cei informați rău din auzite sau din guri intenționat rău voitore.

[...]

O libertate bine înțelășă și respectată de studenți domnesce în afacerile universității. Nu se vede aci acel descurajator «la distanță» inerent câtor-va din profesorii noștri. Cursurile au aerul acelor antice prelegeri sub cerul liber ale lui Socrate. Spiritul se simte liber să gîndescă și încurajat să lucreze. Examenele, cum am spus, se pot da aproape ori când, să se noteze că mulți au căzut totuși de câte 2-3 ori pe rând, fapt care va trebui să spulbere credința celor care socotesc că e destul să sosești în Belgia pentru a te înapoia în Țară cu batalamaua'n buzunar!»⁶⁹.

Începând să-și cunoască mai bine compatrioții de la Universitatea Liberă, Florian Becescu a avut inițiativa înființării unei societăți a studenților români din capitala

⁶⁹ Florian I. Becescu, *Scrisóre din Bruxelles. Universitatea liberă*, în „Cronica”, IV, 807, 19 februarie 1904, p. 2.

Belgiei, numită „Idealul”⁷⁰. Pornind de la ideea că imaginea studenților români de la Bruxelles nu era una dintre cele mai măgulitoare, el și-a propus ca prin acțiuni susținute de propagandă să elimine acest clișeu din opinia comună⁷¹. Societatea, sub al cărui patronaj se organizau conferințe publice, îl avea ca președinte pe Florian Becescu, iar ca vicepreședinte, ales în ianuarie 1904, pe un anume Stănculescu, probabil, așa cum am mai spus anterior, cel care va fi devenit, un an mai târziu, doctor în filosofie și litere⁷².

Tot pe la începutul anului 1904, Florian Becescu îl invita pe Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, să fie Președinte de onoare al Societății Studenților Români din Bruxelles⁷³. Din prudență, dar mai ales din experiența altor încercări de același fel, diplomatul se eschiva. Timpul îi va fi dat dreptate lui Eugen Mavrodi...

*
* *

[...] Pe 24 iulie 1904 Eliza Grecianu, doamnă de onoare a Principesei României, îi scria lui Eugen Mavrodi despre epistola „disperată” a unui june student de la Bruxelles, în care se solicita un ajutor bănesc de vreo 700 de franci. Eliza Grecianu avea impresia că avea în fața ochilor scrisoarea unui nebun, dar indiferent de aceasta trebuia să

⁷⁰ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Cioarnă a scrisorii lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Eliza Grecianu, 8 / 21 iulie 1904, nepaginat.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Zenit, *Op. cit.*, p. 2. Cu privire la încheierea studiilor lui Jean Stănculescu, vezi *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, Imprimerie O. Lamberty, Bruxelles, f.a., p. 70.

⁷³ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Cioarnă a scrisorii lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Eliza Grecianu, 8 / 21 iulie 1904, nepaginat.

verifice situația tânărului solicitant, de aceea îl ruga pe Ministrul României la Bruxelles să facă niște investigații. Tânărul era Florian Becescu, ajuns într-o stare deplorabilă în capitala Belgiei, fiind „bolnav, singur și abandonat”:

Sinaia 24 Juin

*Serviciul Doamnei de Onoare a A.S.R. Principesei
României*

Mon cher Eugène,

Son Altesse Royale, la Princesse, a reçu une lettre d'un étudiant roumain de Bruxelles, lui demandant un secours d'argent disant qu'il est malade, seul et abandonné. Son Altesse Royale me charge de vous prier de nous informer au juste qui est ce jeune homme, ce qu'il fait, si c'est vrai qu'il est dans la misère et s'il mérite vraiment qu'on lui donne quelque chose. Il demande 700, somme qu'on ne lui donnera certainement pas; mais s'il est vraiment miséreux [...] a lui envoyer quelque chose. D'après la lettre a moi il me fait l'effet d'un fou.

Répondez moi à Sinaia.

Princ. et moi nous envoyons nos meilleurs amitiés ainsi qu'à Hélène et aux enfants qui doivent être bien grands et bien beaux.

Bien à vous.

Elise

Voici l'adresse du jeune homme

Mr. Florian Becescu, Rue Jourdan, 58, Bruxelles⁷⁴.

Eugen Mavrodi îi răspundea Elizei Grecianu, pe același ton prietenesc cum și ea îi scrisese, două săptămâni mai târziu (8 / 21 iulie 1904), fiindu-i întârziat răs-

⁷⁴ *Ibid.*, Scrisoare a Elizei Grecianu către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 24 iunie 1904, nepaginat.

punsul de o gastrită ce l-a împiedicat să reacționeze o perioadă ceva mai îndelungată. Epistola diplomatului rememora întâlnirile sale cu Florian Becescu, inițiativele acestuia, dar și alte câteva detalii din viața poetului, aducând în discuție cu apreciere activitatea sa literară, reacțiile „elogioase” ale unor mari personalități ale vremii (T. Maiorescu, B.P. Hașdeu, V.A. Urechia, A.D. Xenopol, I. Bogdan, G. Ionescu-Gion, M. Dragomirescu etc.), premiul obținut în 1903. Eugen Mavrodi mai aprecia versurile lui Becescu, întrucât erau scrise într-o frumoasă limbă română, deși tonul lor era unul pesimist.

Mavrodi îi scria Elizei Grecianu și ce se întâmplase cu asociația înființată de Florian Becescu, care nu-și atinsese obiectivul... Dimpotrivă, diplomatul auzise că aceasta își desfășurase activitatea mai degrabă în spelunci frecventate de oameni de joasă condiție, că membrii ei nu făceau decât să se vorbească de rău unii pe alții, că nu-și reglau datoriile către proprietari ori comercianții pe care-i frecventau și că aveau în comun pasiunea de a paria la cursele de cai, unde-și risipeau micul lor capital; toate acestea își găsiseră loc în epistola lui Eugen Mavrodi adresată Elizei Grecianu pe 8 / 21 iulie 1904 din care redăm mai jos un fragment:

Puis, j'appris peu à peu, des diverses côtés, que ces MM aiment assez à dire du mal les uns des autres, que la Société „Idealul” tenaient ses assises dans divers étagements de bas étage, qu'ils n'y réglaient pas leurs comptes, pas plus de ceux de leurs propriétaires, fournisseurs. J'ai reçu même des réclamations à ce sujet.

J'eus une certaine désillusion de voir que M. Becescu, que j'aurais cru plus sérieux et qui avait certains moyens, s'était lui aussi laissé entraîné. Ce qui perd ici tous ces jeunes gens, ce sont les courses où ils gaspillent le peu d'argent qu'ils ont. Les Pégases des

hippodromes de Bruxelles n'ont donc pas été favorable a Mr. Florian Becescu. De là vient l'état de gêne dans lequel, je ne doute pas qu'il se trouve, et qui a motivé sa lettre désespérée à S.A.R.

M. Becescu est inscrit à l'Université Libre, mais il n'en suit pas les cours que très irrégulièrement.

Tout ceci, comme je vous le disais plus haut, m'a été confirmé par la police belge, car j'ai tenu à faire contrôler les renseignements que j'avais et dont je suspectais la veracité en partie. Quant à la santé de M. Becescu, je crois qu'il exagère [...] Il est évident cependant que le genre de vie qu'il mène est plutôt de nature à l'affaiblir que de le fortifier.

Je ne voudrais pas empêcher S.A.R. de faire un bienfait qui aidera peut-être à se tirer d'embaras ce poète, qui, comme beaucoup de ses collègues, me semble plus léger que méchant, mais je trouve aussi que la somme qu'il demande est un peu forte⁷⁵.

Așadar, Ministrul României la Bruxelles era dez-amăgit, căci se înșelase crezând că poetul idealist și talentat ce-i prezentase cu entuziast proiecte generoase, ar fi fost un june serios și dedicat. Mavrodi a cerut poliției belgine să-l informeze asupra modului de viață al tânărului Becescu; aceasta îi transmitea pe 18 iulie 1904 un raport sintetic din care afla că mai vechiul său interlocutor nu frecventa cursurile, că-și petrecea mai toată ziua dormind, începând să fie „dinamic” mai spre seară, când își primea amicii (tot atunci îl vizita și amanta), că pleca din localurile ce le frecventa fără să achite consumația, că îi maltrata pe cei care îi solicitau lui sau prietenilor săi să-și plătească datoriile etc.:

⁷⁵ *Ibid.*, Ciornă a scrisorii lui Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles către Eliza Grecianu, 8 / 21 iulie 1904, nepaginat.

*Ministère de la Justice
Direction Générale des Prisons et de la Sûreté
Publique
Cabinet du Directeur Général
N° 274, 6/19 Juillet 904
Note confidentielle*

Le nommé Becesco Florian, né à Pitesti (Roumanie), le 20 mars 1876⁷⁶, se disant journaliste, est arrivé en Belgique le 2 Janvier 1904 est s'est fixé Chaussée d'Ixelles n° 248, Ixelles. Actuellement il habite 58 Rue Jourdan à St. Gilles. Il s'est déclaré étudiant en Droit à l'Université Libre de Bruxelles, rédacteur et correspondant du journal quotidien, Cronica, paraissant à Bucharest. Becesco s'occupe de littérature et de philosophie.

D'après les renseignements reçus de Mr. le Préfet de Police à Bucharest, Becesco fait encore actuellement partie du service royal des postes et télégraphe et se trouverait en Belgique en vertu d'un congé médical.

Il résulte d'autre part des renseignements recueillis n° 248, Chaussée d'Ixelles et 21, Rue de Joncker à St. Gilles, où il a habité en avril dernier, que Becesco ne fréquente presque jamais l'université, qu'il paie très irrégulièrement et que dans le quartier, lui et ses amis, également sujets roumains, devaient de l'argent partout.

Il dort généralement dans la journée et le soir, reçoit ses amis et sa maîtresse, qui fait métier de manequin chez Hirsch. Becesco joue souvent aux courses, Rue de Joncker, il a été congédié à cause de sa conduite déréglée.

⁷⁶ După unele surse s-ar fi născut în 1878; vezi, de pildă, *Bibliografia românească modernă, 1831-1918*, I, prefată și coordonare generală: Gabriel Ștrempel, coordonare bibliografică: Neonila Onofrei, Valeria Trifu, autori: Neonila Onofrei, Lucreția Angheluță, Liana Miclescu, Cornelia Gilorteanu, Tamara Teodorescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 320.

Il a fondé une société d'étudiants roumains, qui d'abord a tenu ses réunions aux „milles colognes”, ensuite, 11, Rue des Minimes, un petit café où l'on donne à manger à des ouvriers à midi. Ses amis et lui y prenaient leur pension; ils sont partis en oubliant de payer. Actuellement ils n'ont pas de local connu.

Ces réunions n'ont jamais été qu'un prétexte à buveries. À une de ces réunions, un tailleur d'Ixelles s'est présenté pour réclamer de l'argent; il fut, dit-on, reçu à coups de poings et blessé à la tête.

Bruxelles, le 18 juillet 1904⁷⁷.

Pentru moment, nu mai avem cunoștințe despre „aventura belgiană” a lui Florian Becescu. Am mai reținut doar o relatare a unei ședințe a Societății Studenților Români din Bruxelles, ce a văzut lumina tiparului în paginile „Cronicii” din 3 august 1904⁷⁸, pe care am mai evocat-o până acum în două rânduri, întâi cu referire expresă la viața asociației, iar apoi ca detaliu biografic al „experienței belgiene” încercată de Victor Eminescu. În ședința cu pricina, poetul, încă președinte al Societății, era acuzat că și-ar fi însușit o parte din taxele membrilor. Susținerea majorității colegilor a făcut ca spiritele să se calmeze, iar acuzatorul să fie perceput mai degrabă ca un calomniator...

*
* *

... Sigur, Florian Becescu nu și-a încheiat studiile începute la Bruxelles. Se va fi întors în țară unde a con-

⁷⁷ AMAE, Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 196, Raport al Direcției Generale a Închisorilor și Siguranței Publice către Eugen Mavrodi, Ministrul României la Bruxelles, 18 iulie 1904, nepaginat.

⁷⁸ Fortunie, *Op. cit.*, p. 3.

tinuat să scrie. A mai publicat în volum versuri, *Spre ziuă* (Constanța, 1902-1904, 1906), *În valuri* (Constanța, 1911); un poem alegoric, *Poveste grozavă* (Constanța, 1909), inspirat din evenimentele de la 1907; eseuri, reunite sub titlul *Domnișoara Secession* (Constanța, 1908)⁷⁹. Desigur, a continuat să scrie în presa timpului (în afara celor deja menționate, a mai publicat și în „Arhiva”)⁸⁰. S-a stins din viață în a șaptea zi a lunii lui mai a anului 1914, în orașul în care se născuse într-un sfârșit de martie, cu 36 de ani în urmă!⁸¹

Viața de dincolo de amfiteatru a studenților aflați la studii în capitala belgiană, pe care am reconstituit-o sumar în aceste pagini, ni s-a părut captivantă. Acest demers de microistorie, ce s-a aplecat asupra destinului oamenilor mărunți, ne-a permis, credem noi, o înțelegere mai nuanțată, mai consistentă a intereselor și a obiectivelor ce îi animau pe tinerii români plecați la studii în străinătate. Problemele cotidiene, cu farmecul sau cu anodinitatea lor, grijiile și suferințele „umane”, slăbiciunile sau viciile personajelor prezentate în acest capitol, au reînviat fragmente din viața obișnuită, fiind mărturii prețioase pentru o mai bună descriere a practicilor sociale ale aceluia timp și ale acelei comunități. Ce însemna, la sfârșitul veacului al XIX-lea, să fii student la Universitatea Liberă (sau cea Nouă) din Bruxelles, care erau problemele administrative și financiare curente, care erau legăturile dintre acești tineri și părinții lor (tatăl, în cazul lui Petre Zlătescu sau mama, în cel al lui Victor Eminescu), iată o seamă de as-

⁷⁹ *Bibliografia românească modernă, 1831-1918*, I, p. 320.

⁸⁰ Lucian Predescu, *Op. cit.*, p. 91.

⁸¹ *Ibid.*

pecte dezvăluite de poveștile unor destine ordinare... Destine ce compun, alături de personalitățile reținute de demersul unei istorii tradiționale, viața socială a epocilor trecute.

Pe lângă frânturile de viață cotidiană și de destine individuale, aceste momente ne-au adus în prim-plan și câteva detalii privind felul în care se implica Legația României de la Bruxelles în rezolvarea problemelor studențești, circulația documentelor între Administrația Centrală a Ministerului Afacerilor Străine și reprezentanța din Belgia, caracteristicile suportului financiar pe care instituțiile publice ori private românești (Ministerul Lucrărilor Publice, Ministerul Domeniilor, Ministerul Instrucțiunii Publice, Casa Regală, Eforia Brâncoveanu, primăriile etc) îl acordau (sau nu!) tinerilor români aflați la studii, ca să nu mai vorbim de strategiile (legale, retorice, sentimentale) pe care aceștia le mobilizau pentru a obține burse, stipendii, ajutoare. Prin multiplicarea unor asemenea biografii s-ar putea completa și o istorie a practicilor instituționale legate de susținerea studenților români aflați la studii în străinătate.

În loc de concluzii

Nu știm dacă am reușit să dăm un răspuns clar cu privire la rangul diplomelor de la Bruxelles, despre care opinia comună românească era încredințată că aveau scris pe ele calificativul „bon pour l'Orient”. [...] Să ne reamintim că așa am început acest periplu, citând un fragment dintr-un articol al jurnalului „Cronica” din 29 iulie 1904... Am încercat să găsim o explicație parcurgând un drum simbolic al reconstituirii unor fragmente din viața de student a tinerilor care au pășit, mai mult sau mai puțin emoționați, prin amfiteatrele Universității Libere sau pe străzile pitorești ale capitalei Belgiei în timpurile de amurg ale civilizației europene de la trecerea dintre secole și până puțin după Întâiul Război Mondial.

Istoria stereotipului, ce a avut o oarecare circulație în spațiul cultural autohton, pornea probabil dintr-un fapt real interpretat abuziv: în conformitate cu legile relative la învățământul superior din Belgia veacului al XIX-lea, titlurile academice erau de două feluri: legale, care după întărirea, validarea lor de către o comisie specială, practică existentă, cu deosebire, după legea din 1876, dădeau drept de exercitare a profesiei în domeniul înscris pe diplomă, respectiv științifice, care nu aveau un atare drept încorporat și care erau destinate, în linii mari, străinilor (Pieter Dhondt). Așadar, românii aflați printre studenții străini de la Bruxelles, Gand, Liège sau Louvain, care obțineau titluri academice de tip științific într-una din aceste universități, neavând un drept explicit de exercitare a unei

profesiuni în domeniul înscris pe diplomă în Belgia, erau percepuți în țară ca având o diplomă de rang secund în Occident. Dar, așa cum am observat din exemplificările noastre, mulți dintre titularii unei diplome de doctor în drept, științe politice și administrative, filosofie și litere, medicină sau științe ori de inginer la Bruxelles, în varianta lor științifică, fără drept de exercitare a profesiei în Belgia, au avut cariere strălucite în România în domeniul ilustrat de studiile lor din străinătate.

*
* *

Dincolo însă de stereotipul gazetăresc al diplomelor „bon pour l'Orient”, care se pare că ar fi venit de la Bruxelles, în debutul studiului nostru am formulat o seamă de întrebări asupra cărora am dorit să reflectăm: cum funcționa sistemul universitar belgian și cel al titlurilor academice conferite de acesta; cine erau și ce au devenit în timp românii titulari ai diplomelor de doctor în drept, științe politice și administrative, filosofie și litere, medicină ori științe sau cei care au dobândit diplome de inginer; în ce consta sprijinul oficialităților de la București pentru studenții de la Universitatea Liberă; care era viața ce o duceau tinerii plecați la studii în afara amfiteatrului etc.?

Am căutat să răspundem acestor întrebări aducând în discuție o serie de documente puțin sau deloc cunoscute din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”), dar și o seamă de date de natură statistică, pe care le-am găsit în călătoriile noastre de studii la Bruxelles din primul deceniu al anilor 2000, când am studiat fondurile de la Archives Générales du Royaume de Belgique, (Inventaire T 038, Commission d'entérinement) ori de la Bibliothèque Royale Albert Ier. Să mai spunem că aceste documente – repetăm, puțin sau

deloc cunoscute – , care au configurat mai multe subiecte de interes în tematica prezenței tinerilor români la studii la Universitatea Liberă, dau originalitate demersului nostru, care este unul, pe de o parte, de istoria formării elitelor, de migrație studențească, iar pe de altă parte, de istorie culturală, în dimensiunea microistoriei (prin secționarea și fragmentarea voită a demersului biografic), a cercetării mentalităților, dar și a demersului de antropologie istorică.

Cele patru seturi de întrebări, reluate de noi mai sus, la care s-au mai adăugat pe parcurs și altele, și-au primit răspunsuri parțiale, fragmentare, în fiecare din capitolele cărții (ideea aceasta a fragmentării este leitmotivul studiului de față, întrucât, în opinia noastră, niciun subiect de cercetare nu poate fi epuizat pe de-a-ntregul, de aceea istoricul nu poate restitui decât parțial, ipotetic, detaliile trecutului). Dar aceste fragmente s-au asociat unele cu altele într-o formulă clasică, simetrică, astfel că fiecare capitol are câte patru subcapitole, o introducere, respectiv o încheiere. De altfel, întregul volum are aceeași construcție: patru capitole, un cuvânt de introducere și câteva considerații finale.

Acestea fiind spuse, să prezentăm succint câteva din răspunsurile la întrebările ce ni le-am pus la începutul eseului nostru!

*
* *

În primul rând, am căutat să restituim o imagine de ansamblu a evoluției Universității Libere din Bruxelles de la fondarea sa din 1834 până către anii '30 ai veacului al XX-lea. Universitatea a avut la bază acel principiu al spiritului liber („libre examen”), fiind o instituție privată, ce fusese înființată de un grup de liberali, în frunte cu avocatul Pierre-Théodore Verhaegen. Structura și funcționarea

Universității Libere, de la programa cursurilor, la organizarea administrativă și curriculară, până la tipurile de diplome acordate, au fost treptat reglementate, ca, de altfel, întregul învățământ superior belgian, de legile organice din 1835, 1849, 1857, 1876, 1890, 1891, 1911 etc. Toate aceste reglementări, care au consacrat autonomia instituțiilor de învățământ superior, inclusiv a celor private, au avut drept consecință diversificarea domeniilor de specializare, a titlurilor academice (în această ordine de idei, reținem, de pildă, instituirea, prin legea din 15 iulie 1849 a unui nou grad academic, acela de doctor în științe politice și administrative, asumat, la Universitatea din Bruxelles, de Facultatea de Drept), ca și a programelor de studiu, cu impact imediat în creșterea numărului cadrelor didactice și al studenților.

Ne-am oprit și asupra unui episod mai puțin cunoscut (probabil datorită caracterului său efemer) din istoria instituțională a Universității Libere: constituirea Universității Noi (1894), în urma unor conflicte dintre cadrele didactice privind acceptarea conferinței propusă de geograful francez Elisée Reclus. Precauțiile administrației Universității Libere față de prezența savantului francez la Bruxelles erau legate de tensiuni ideologice și politice ale momentului. Fără a relua aici detaliile legate de funcționarea și organizarea administrativă a celor două universități (sau mai degrabă una singură, scindată temporar în urma acestui episod dizident), am subliniat importanța cunoașterii cadrului legal și administrativ, dar și a contextului politic, pentru o mai bună înțelegere a parcursului universitar al studenților români ce au ales să își continue studiile la Bruxelles. De exemplu, Universitatea Nouă nu a avut dreptul de a elibera decât diplome științifice, care, așa cum am arătat mai sus, nu confereau titularului dreptul de a practica profesia respectivă în Belgia. Totodată, menținerea distincției juridice între diplome legale, respectiv diplome științifice

poate fi interpretată și ca o strategie a autorităților belgiene de a-și proteja propria piață a muncii (Pieter Dhondt).

În ce măsură studenții români erau la curent cu aceste nuanțe și cu posibilele dificultăți în a beneficia pe deplin de titlul obținut, e greu de spus. Dincolo de specificul belgian, dobândirea titlului de doctor sau de inginer nu însemna, automat, recunoașterea acestuia în România, dacă titularul dorea să practice o profesie legată de specializarea sa. Toate diplomele obținute în străinătate erau supuse, în spațiul românesc, unor proceduri suplimentare pentru validarea titlurilor obținute. Așa se întâmplă în cazul diplomelor de doctor în medicină și de inginer, care trebuiau echivalate în conformitate cu regulamente specifice (ce datau, pentru prima categorie, din 1866, iar pentru cea de a doua din 1890 și 1892). Procesul de verificare nu avea nicio legătură cu Universitatea Liberă din Bruxelles, ci ținea mai degrabă de configurarea și funcționarea a două spații profesionale – cel medical și cel ingineresc – ai căror membri erau deopotrivă și angajați în administrația publică.

*
* *

În al doilea rând, am amintit principalele date legate de numărul studenților români și de carierele profesionale ale acestora. Istoria instituțională a Universității Libere ne-a dezvăluit, dincolo de orice, o formă de învățământ superior pus sub semnul libertății de gândire și deschis, de foarte devreme, studenților străini. Lucru de care au profitat și tinerii români, destul de numeroși în statisticile prezentate în text, care reunesc atât datele puse de noi în circulație, cât și pe cele care existau deja (Constantin C. Angelescu, Wim Van Rooy, Andrée Despy-Meyer), statistici în care am avut preocuparea de a raporta numărul studenților români, pe de o parte, la totalul cursanților înscriși la

Universitatea Liberă, iar pe de altă parte, la numărul, respectiv originea celor ce proveneau din afara Belgiei. De asemenea, tabelele pe care le-am constituit au avut ca punct de pornire statisticile belgiene, au fost organizate pe domenii de specializare. Astfel, am reconstituit numele, dar și numărul studenților ce dobândeau titlul de doctor în drept, științe politice și administrative, filosofie și litere, medicină ori științe, ca și pe cei care obțineau diploma de inginer în perioada 1863-1914. Cei mai mulți dintre românii care studiau la Universitatea Liberă din Bruxelles obțineau titlul de doctor în drept (125 dintr-un total de 194), respectiv științe politice și administrative (41 dintr-un total de 125). Precizăm că tinerii din România erau și cei mai numeroși dintre străinii care dobândeau aceste titluri: la drept numărul lor depășește 50 % din diplome, iar la științe politice și administrative sunt peste 40 %. Românii erau cei mai numeroși și dintre străinii care deveneau doctori în filosofie și litere: peste 50 % din total, adică 12 din 23.

Se cuvine să spunem că, indiferent de cifre, pentru o evaluare cantitativă a rolului jucat de studiile în străinătate în formarea elitelor românești sau în studierea fenomenului de migrație studențească, am încercat să completăm acest tablou și cu o privire la nivel individual. În acest sens am reconstituit o seamă de cariere ale titularilor unui doctorat la Universitatea Liberă, pentru a vedea în ce măsură specializările și diplomele obținute i-au ajutat în cariera profesională sau în succesul public. Printre diplomații de la Bruxelles s-au numărat oameni politici de prim rang, precum Vasile Conta (cunoscut și ca filosof, jurist, om politic, ministru etc.), Alexandru C. Cuza (profesor de economie la Universitatea din Iași și membru titular al Academiei Române), primarul Bucureștilor, Emanuel Protopopescu-Pake, ministrul liberal Ștefan Șendrea ori cei conservatori Dimitrie Nenițescu și Alexandru Bădăraș. Pe lângă personalitățile scenei politice la nivel național,

am identificat mai multe figuri ce s-au impus la nivel local (deputați, senatori, primari ai urbelor de provincie etc.). Din această categorie îi amintim aici pe conservatorii Petre Lazaroneanu, Anastase Simu, Christodul Suliotis, Luca Zelescovici de la Brăila, pe deputații conservatori de Craiova, Ullyse Boldescu (care a fost și primar al urbei oltene), ori pe edilul de Târgu Jiu din 1905, Eugen Cuca Pariano (Pârâianu) sau pe mai puțin cunoscuții politicieni ai drepte conservatoare, ce activau pe la 1900 în Galați (Emil Vulpe și Mihail Rodocalat). Unii dintre aceștia s-au remarcat și în alte domenii, fiind autori de literatură, de eseuri filosofice sau juridice, colecționari de artă, publicați (Grigore D. Pencioiu, Anastase Simu – care ajungea și membru al Academiei Române).

Și cunoscuții jurnaliști Constantin Mille ori Gheorghe Panu, respectiv diplomatul Dimitrie C. Ollănescu erau titulari ai unui doctorat (în drept) la Universitatea Liberă din Bruxelles. Alții au ales, în locul unei cariere publice, să urmeze profesia pentru care se pregătiseră: fără a relua toate numele, îi reamintim pe cunoscutul avocat Mihail Dimitrie Cornea, pe istoricul și filologul Gheorghe Ionescu-Gion, pe profesorii de filosofie Constantin Leonardescu (Universitatea din Iași) și de filologie elină Dimitrie Burileanu (Universitatea din București), pe academicianul Ștefan Constantin Hepites, ce s-a remarcat în domeniile fizicii, meteorologiei, seismologiei ori pe inginerii Elie Radu și Grigore Bejan.

Încercarea noastră de a reconstitui și carierele celor care nu și-au găsit locul printre personalitățile vremii, amintite în general de istoriografia tradițională, ne-a permis să arătăm că, la nivel local sau în spațiul mai puțin vizibil al unei profesii, foștii studenți de la Bruxelles s-au bucurat de succes. Acest tip de demers, mai dificil datorită numărului restrâns de surse care au fost păstrate sau a dificultății de a le regăsi, ele nefiind „bătute” de istoriografia subiectului,

poate însă deschide, în opinia noastră, noi piste de cercetare. Coborând la nivelul local, al oamenilor mai puțin excepționali, cercetarea carierelor celor ce au făcut studii în străinătate ar putea permite o evaluare mai largă a impactului acestui parcurs în configurarea elitelor locale, și, de ce nu, în dezvoltarea unor instituții sau a unor spații profesionale.

*
* *

În al treilea rând, am reținut că autoritățile statului român, fie cele din guvernul de la București sau din administrația locală din țară, ca și reprezentanții diplomați la Bruxelles, s-au implicat activ în susținerea organizării studenților în asociații care să le apere drepturile (cum a fost cea înființată de poetul Florian Becescu în 1904), ca și în sprijinirea acestora din punct de vedere material (burse, subvenții pentru călătorie, „schimb avantajos” etc.).

Ne-am oprit, astfel, asupra istoriei – fragmentare, recompusă din surse diverse și mai puțin convenționale – Societății Studenților Români de la Bruxelles, inițiativă sprijinită de Ministrul României în Belgia, Eugen Mavrodi. Societatea a fost fondată prin 1904 de un student boem, poetul Florian Becescu. Am aflat despre inițiativa studentului din corespondența lui Mavrodi purtată cu Eliza Grecianu, una dintre doamnele de onoare ale Alteței Sale Regale, Principesa României, iar detaliile privind conferințele și reuniunile asociației, precum și conflictele dintre unii membrii ai ei, inclusiv cu președintele acesteia (nimeni altul decât inițiatorul său) au fost reconstituite după câteva articole publicate în presa românească a vremii. Aceste mărturii ne-au dezvăluit, dincolo de obiectivele oficiale, legate de apărarea intereselor sau a statutului studenților înscriși la Universitatea Liberă, și laturi mai puțin „nobile” ale membrilor asociației, precum slăbiciunea pentru cur-

sele de cai sau serile înecate în prea mult alcool. Din nou, crâmpiele de viață cotidiană au întregit tabloul instituțional, reînviind detalii prețioase pentru înțelegerea vieții studențești, așa cum va fi fost ea la începutul veacului al XX-lea.

Dar sprijinul autorităților de la București ori de la Bruxelles s-a manifestat și prin susținerea financiară a studenților români de la Universitatea Liberă, cărora le acordau burse, subvenții de călătorie sau alte ajutoare bănești. Pe lângă formele instituționalizate, apelurile disperate ale tinerilor aflați în impas erau în general ascultate de autorități, care disponibilizau diverse sume de bani pentru a depăși situațiile de criză. De asemenea, la începutul secolului al XX-lea s-a dezvoltat o nouă formă de ajutor, mai puțin studiată până în prezent: este vorba de un schimb valutar subvenționat de stat, care se numea „schimb avantajos” sau „schimb de favoare”. Guvernul aloca sume destul de importante pentru a subvenționa un schimb valutar mult mai avantajos decât cel practicat pe piața liberă, facilitare care era accesibilă studenților înscriși la studii (ce trebuiau să facă dovada asiduității la cursurile ce le urmau), cât și soțiilor acestora, după caz. Toate aceste ajutoare arătau interesul statului român în a susține studiile în străinătate, în a investi în formarea unor specialiști care să ocupe, la întoarcere, posturile vacante (încă destul de numeroase) din diverse sectoare ale vieții publice.

*
* *

În fine, dincolo de structuri instituționale, de diplome sau de statistici, viața de zi cu zi a studenților, inclusiv în dimensiunea interacțiunii ei cu reprezentanții oficiali ai statului român ori belgian, nu putea să lipsească din studiul nostru. Ne-am dorit să reconstituim, din informații disparate, încercând să punem cap la cap surse di-

verse, și aspecte din cotidianul studenților români de la Universitatea Liberă ori de la Universitatea Nouă. Merituoși sau mai puțin merituoși, reușind sau nu să își atingă obiectivul (obținerea unei diplome), tinerii asupra cărora ne-am oprit ne-au dezvăluit frământările și preocupările unor oameni obișnuiți: este vorba de patru personaje, semnificative, spunem noi, pentru istoria destinelor mărunte. Despre doi dintre ei am găsit informații în documentele administrative, în presa ori în memorialistica primei părți a veacului al XX-lea. Este vorba de Victor Eminescu, nepotul marelui poet, fiul lui Matei Eminescu și al Mathildei Ilian din Brăila, trimis de mama sa la Bruxelles pentru a se pregăti cu un profesor de acolo (profesorul Garsou) pentru admiterea la Facultatea de Drept. În aceleași tipuri de surse l-am descoperit și pe Florian Becescu, scriitorul, jurnalistul, studentul boem, care frecventa mai puțin amfiteatrele și bibliotecile, preferând să-și petreacă serile în fumul birturilor ori în brațele „curtezanelor”; iar banii, ce-i mai rămâneau în urma deselor escapade nocturne, se duceau pe o altă patimă a sa, pariurile la cursele de cai.

Alături de aceștia, s-a găsit la un moment dat și fostul ofițer Vasile Butză, student politehnist, într-o primă fază la Liège, iar apoi, după 1900, la Bruxelles. Tânărul Butză era un neobosit căutător de subvenții pentru studiile sale, care, parcă nu se mai încheiau... Începuse prin 1897... Nu știm dacă în mod real s-au găsit împreună atunci, la cumpăna anilor 1903-1904, ori i-a reunit pur și simplu întâmplarea sau vreun imaginar prea bogat al unor terți.

În fine, am mai reținut și istoria unui alt personaj în momentul în care traversa durerea pierderii soției, dar și satisfacția susținerii doctoratului în științe juridice la Universitatea Nouă din Bruxelles. Este vorba de tânărul Petre Zlătescu, mai greu de găsit în scrierile vremii. Corespondența pe care a purtat-o, la începutul anilor 1900, cu

autoritățile române, cerându-le ajutorul pentru a-și recupera bijuteriile amanetate la Bruxelles, întrucât s-a găsit la un moment dat într-o acută criză de bani. Boala soției, necesitatea de a o conduce în România pentru că starea ei de sănătate se agrava continuu, l-au determinat pe tânărul Zlătescu să se împrumute nesăbuit. De asemenea, necazurile financiare i-au pus probleme și în demersul său de a obține diploma de doctor, căci nu plătise toate taxele de studii.

Fascinante în sine, invitând adesea la o povestire romanescă, aceste frânturi de destine mărunte sunt fragmente prețioase de microistorie, mărturii ce ne permit să înțelegem viața cotidiană a societăților trecute, să le reconstituim bogăția și diversitatea. Corespondența celor patru tineri sau a părinților acestora (tatăl, în cazul lui Petre Zlătescu sau mama, în cel al lui Victor Eminescu) cu autoritățile române ne-a dezvăluit preocupările și problemele unor oameni obișnuiți. Probleme ce ne permit să înțelegem cum se raportau ei la normele de organizare ale universității pe care o frecventau, care le erau proiectele profesionale și umane ori strategiile discursive folosite pentru a convinge autoritățile (române sau belgiene) să îi ajute. Intervenția părinților acestor tineri pe lângă autorități dădea seamă, dincolo de subiectul propriu-zis al cererilor, de legăturile familiale și de relațiile dintre părinți / copii la vremea respectivă.

De asemenea, epistolele tinerilor și ale părinților acestora arătau și felul în care se implica Legația României de la Bruxelles în rezolvarea problemelor studențești, care erau instituțiile publice sau private ce puteau oferi sprijin financiar tinerilor aflați în situații dificile: Ministerul Lucrărilor Publice, Ministerul Domeniilor, Ministerul Instrucțiunii Publice, Casa Regală, Eforia Brâncoveanu, primăriile etc. Pe de altă parte, răspunsul autorităților ne-a ajutat să vedem cum circulau documentele între Administrația Centrală a Ministerului Afacerilor Străine

și reprezentanța din Belgia. Mai mult, am găsit în documentele de arhivă un interes real al autorităților române pentru studenții din străinătate: cererile acestora sau ale părinților lor nu erau doar citite, ci erau studiate cu atenție, iar problemelor semnalate, după verificări prealabile, li se căutau soluții, chiar dacă uneori acestea erau numai parțiale. Prin multiplicarea unor asemenea biografii s-ar putea, așadar, completa și o istorie a practicilor instituționale legate de susținerea studenților români aflați la studii în străinătate.

Dar să revenim la punctul de pornire al acestei incursiuni în viața de dincolo de amfiteatru pentru a repeta că, după părerea noastră, acest tip de istorie – de fapt, de microistorie – completează, diversifică și nuanțează demersul istoriei clasice: cercetând cotloane neumblate ale societăților de odinioară, incursiunea în viața de zi cu zi a studenților de la Universitatea Liberă din Bruxelles ne-a permis să atingem nivelul individual al practicilor sociale, restituind astfel polifonia mărturiilor despre ce însemna să studiezi în străinătate la cumpăna dintre cele două veacuri: al XIX-lea și al XX-lea.

*
* *

La capătul acestui prim volum dintr-un proiect mai amplu, nu putem adăuga decât că deja își așteaptă continuarea. Continuare în ceea ce privește istoria instituțională și prezența studenților români în celelalte universități belgiene (Gand, Liège, Louvain), pe care am început-o deja. Continuare a căutării de traiectorii și cariere mai puțin cunoscute, atât pentru studenții amintiți în paginile acestui volum, cât și pentru cei regăsiți pe listele altor universități belgiene. Dar, mai ales, continuare a explorării destinelor oamenilor mărunți, a vieții din afara amfiteatrelor...

Bibliografie

1. *Arhive:*

Archives Générales du Royaume de Belgique (AGRB), Inventaire T 038, Commission d'entérinement. Registre d'inscription. Droit. Grade de Candidat. Registre D, dossier 1002; Inventaire T 038, Commission spéciale d'entérinement instituée par la loi du 20 mai 1876. Registre d'inscription prescrit par l'art. 9 de l'Arrêté Royal du 17 octobre 1876. Droit. Premier examen de Docteur. Registre E., dossier 1003; Inventaire T 038, Commission spéciale d'entérinement instituée par la loi du 20 mai 1876. Registre d'inscription prescrit par l'art. 9 de l'Arrêté Royal du 17 octobre 1876. Droit. Grade de Docteur en Droit. Registre F, dossier 1004.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond „Bruxelles”, problema „Cultural” („Studenti români bursieri în Belgia”), vol. 190 (1880-1915), 191 (1921-1947), 195 (1884-1900), 196 (1901-1915), 197 (1919-1920), 198 (1920), 199 (1920-1921), 200 (1922-1923), 200 bis (1923), 209 (1929) – cu deosebire, pentru ilustrații –, 211 (1904-1934).

2. *Surse editate:*

2.1. *Legislație*

Decretul Regal nr. 3124 / 15 noiembrie 1890, în „Monitorul Oficial”, nr. 187, 20 noiembrie / 2 decembrie 1890, p. 4331.

Decretul Regal nr. 1452 / 21 aprilie 1892, în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 25 aprilie / 7 mai 1892, p. 539.

Loi organique sur l'enseignement supérieur du 27 septembre 1835, modifiée par la loi du 15 juillet 1849, chez Aug. Decq, Impr. G. Stapleaux, Bruxelles, 1849; am folosit și textul publicat în „Pasinomie. Collection des lois, décrets, arrêtés

et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique”, XXX (1849), Administration Centrale de la Pasincrisie, Bruxelles, 1860.

Regulamentul pentru esaminarea titlurilor și a capacității medicilor, farmaciștilor, veterinarilor și mōșelor din străinătate, cari cer dreptul a exercita în România, în „Monitorul Oficial”, nr. 176, 12 / 24 august 1866.

2.2. Memorialistică

Eminescu, Gheorghe, *Amintiri*, ediție critică de Gabriel Gheorghe, Editura Floare Albastră, București, 1995.

2.3. Presă

Becescu, Florian I., *Pseudo-Civilizației*, în „Cronica”, IV, 799, 9 februarie 1904, p. 2.

Becescu, Florian I., *Scrisóre din Bruxelles. Universitatea liberă*, în „Cronica”, IV, 807, 19 februarie 1904, p. 2.

Becescu, Florian I., *Vedenii*, în „Cronica”, IV, 800, 10 februarie 1904, p. 2.

Becescu, Florian I., *Povestea vremii. Omagiu marelui istoric A.D. Xenopol*, în „Cronica”, IV, 811, 23 februarie 1904, pp. 2-3.

Becescu, Florian I., *Povestea sufletului meu*, în „Cronica”, IV, 821, 6 martie 1904, p. 2.

Becescu, Florian I., *Ultimul cântec*, în „Cronica”, IV, 895, 10 iunie 1904, p. 2.

Becescu, Florian I., *O, ce păcat...*, în „Cronica”, IV, 922, 26 iunie 1904, p. 2.

Eminescu, Victor, *Mamei*, în „Cronica”, IV, 908, 26 iunie 1904, p. 3.

Floréal, *Din Bruxelles. Théâtre Royal de la Monnaie. Le Roi Arthur*, în „Cronica”, III, 761, 14 decembrie 1903, p. 2.

Fortunie, *Scrisoare din Bruxelles*, în „Cronica”, IV, 936, 3 august 1904, p. 3.

Lys, *Mania streinismului*, în „Cronica”, IV, 932, 29 iulie 1904, p. 1.

Prometeu, *Din Bruxelles. Théâtre Molière și bătăliile liberalo-catolice*, în „Cronica”, III, 765, 20 decembrie 1903, p. 2.

Zenit, *Din Bruxelles. De la Societatea Studenților Români*, în „Cronica”, IV, 780, 15 ianuarie 1904, p. 2.

2.4. Statistici, liste de studenți

**** *Institut Supérieur de Commerce d'Anvers (1857-1927)*, Imprimerie Labor S.A., 1928, pp. 137-173.

Despy-Meyer, Andrée (avec la collaboration de Jacques Becquevort), *Les Femmes et l'enseignement supérieur. L'Université Libre de Bruxelles de 1880-1914*, Université Libre de Bruxelles – Service des Archives, Bruxelles, 1980, pp. 1-85 / (Liste des étudiantes).

**** *Union des Anciens Étudiants de l'Université Libre de Bruxelles. Annuaire, 1919-1920*, Imprimerie O. Lamberty, Bruxelles, f.a., pp. 69-130.

Vanderkidere, Léon, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Imprimerie P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884, pp. III-CCXVIII (cu deosebire, pp. XCIX-CCXVIII) / (Annexes).

3. Instrumente de lucru:

Bibliografia românească modernă, I, II, coord.: Gabriel Ștrempel, coord. bibliografică: Neonila Onofrei, Valeria Trifu, autori: Neonila Onofrei, Lucreția Angheluță, Liana Miclescu, Cornelia Gilorteanu, Tamara Teodorescu, Editura Științifică, București, 1984, 1986.

Bock-Doehaerd, R. de, *Inventaire des Archives de l'Administration de l'Enseignement Supérieur, 1835-1953*, 2e édition, revue et complétée par R. Depoortere, Bruxelles, 1995.

Buculei, Toader, *Prezențe brăilene în spiritualitatea românească. Mic dicționar enciclopedic*, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Brăila – Editura Libertatea S.A., Brăila, 1993.

Despy-Meyer, Andrée, *Inventaire des Archives de l'Université Nouvelle de Bruxelles 1894-1919*, Bruxelles, 1973, (colecția „Archives et Bibliothèques de Belgique”).

**** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, autori: Algeria Simota, Alexandru Teodorescu, Constanța Buzatu, Constantin Teodorovici, Dan Mănuță, Florin Faifer, Gabriela Rădoi, Ion H. Ciubotaru, Ion Lăzărescu, Lucia Berdan, Lucia Cireș, Leon Volovici, Maria Teodorovici, Rodica Șuiu, Remus Zăstroiu, Stănuța Crețu, Editura Academiei

- RSR, București, 1979; articol semnat de Maria Teodorovici (Suliotis, Christodul J., pp. 821-822).
- Eremia, George D. (publicat sub îngrijirea lui), *Albumul Partidului Conservator din România*, Tipografia Dor. P. Cucu și Legătoria de Cărți Dr. Athanasiu-Vergu, București, 1912.
- Leferman, Mihaela, Braun, Gabriela, Năstase, Adrian (coord.), *Dicționarul personalităților doljene*, Editua Aius, Craiova, 1999; articole semnate de Ioan Gavrilă (*Leonardescu, Constantin*, p. 123), Ion Pătrașcu (*Pencioiu, Grigore D.*, p. 164), Mamina, Ion, Bulei, Ion, *Guverne și guvernanți, 1866-1916*, Editura Silex, București, 1994.
- Mamina, Ion, *Monarhia constituțională în România, 1866-1938. Enciclopedie politică*, Editura Științifică, București, 1999.
- Predescu, Lucian, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediție anastatică, Editura Saeculum – Editura Vestala, București, 1999.
- Rosetti, Dim. R., *Dicționarul Contimporanilor*, ediția I, Editura Lito-Tipografiei „Populară”, București, 1897.
4. *Studii generale și speciale:*
- Băluță, Ionela, *La Bourgeoise respectable. Réflexion sur la construction d'une nouvelle identité féminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, Editura Universității din București, București, 2008.
- Bogdan, N. A., *Orașul Iași (odinioară și azi). Schițe istorice și administrative*, Tipografia Națională, Iași, 1904.
- Farge, Arlette, Foucault, Michel (éds.), *Le Désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle*, Éditions Gallimard – Julliard, Paris, 1982.
- Foucault, Michel, *Viața oamenilor infami*, în Michel Foucault, *Theatrum philosophicum. Studii, eseuri, interviuri (1963-1984)*, traducere de Bogdan Ghiu, Ciprian Mihali, Emilian Cioc și Sebastian Blaga, ediție îngrijită de Ciprian Mihali, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2001, pp. 215-231.
- Giurescu, Constantin C., *Istoricul orașului Brăila*, Editura Științifică, București, 1968.
- Goia, Vistian, *Prefață*, în G.I. Ionescu-Gion, *Portrete și evocări istorice*, ediție îngrijită, prefată, note, glosar și bibliografie de Vistian Goia, Editura Minerva, București, 1986, pp. V-XXX.

- Iorga, Nicolae, *Oameni care au fost*, II, ediție îngrijită și note de Ion Roman, Editura Pentru Literatură, București, 1967.
- Lascu, Stoica, *Activitatea organizațiilor din Călărași ale partidelor politice (până la Primul Război Mondial)*, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, V-VII, Călărași, 1988-1989, pp. 235-257.
- Lascu, Stoica, *Partidele politice la Brăila în perioada modernă (1875-1914). Mărturii de epocă*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila, 1998
- Livadă-Cadeschi, Ligia, *Discursul medico-social al igieniștilor români. Abordarea specificităților locale din perspectiva experiențelor occidentale europene, secolele XIX-XX*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
- Maței, Ionel, *Personalități ieșene*, I, Editura Universitas, Chișinău, 1992; II, Editura Universitas, Chișinău, 1993.
- Maței, Ionel, *Personalități ieșene*, VIII, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000.
- Mitican, Ion, *Vechi locuri și zidiri ieșene*, Editura Tehnopress, Iași, f.a.
- Pop, Augustin Z. N., *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, Editura Academiei Populare Române, București, 1962.
- Rădulescu, Mihai, Sorin, *Elita liberală românească (1866-1900)*, Editura All, București, 1998.
- Rădulescu, Mihai, Sorin, *Sur l'élite du Parti Conservateur Roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXVII, 1-2, janvier – juin 1998, pp. 61-72 / pp. 64, 67 (o versiune în limba română în Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogia românească. Istoric și bibliografie*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, Brăila, 2000, pp. 227-239).
- Semilian, S., *Istoricul presei brăilene dela 1830 la 1926*, Editura Tipografiei „Modernă”, Brăila, 1927.
- Suțu, Rudolf, *Iașii de odinioară*, II, Viața Românească, Iași, 1928.
- Ștefulescu, Alexandru, *Istoria Târgu-Jiului*, Tipografia Nicu D. Mișcescu, Târgu Jiu, 1906.
- Rădulescu, Ana-Maria, *Conservatorii în Oltenia. Dolj, 1899-1913*, Editura Aius, Craiova, 2004.

- Vlad, Laurențiu, *Imagini ale identității naționale. România și expozițiile universale de la Paris, 1867-1937*, Editura Meridiane, București, 2001 (ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Institutul European, Iași, 2007).
- Vlad, Laurențiu, *Constantin N. Brăiloiu (1809 / 1810-1889). Fragmente biografice*, în Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, II, Editura Simetria, București, 2011, pp. 226-237 / (pp. 228, 236).
5. *Studii dedicate istoriei universităților, migrației studențești, formării elitelor*:
- (d')Alviella, Eugène Goblet, *L'Université Libre de Bruxelles pendant son troisième quart de siècle*, H. Weissenbruch Éditeur, Bruxelles, 1909.
- Angelescu, Constantin C., *Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în „Studii și Cercetări Istorice”, XVIII, noemvrie 1943, pp. 119-126.
- Bartier, John (en collaboration avec Georges de Vlamynck), *Université Libre de Bruxelles (1834-1959)*, Université Libre de Bruxelles, Bruxelles, 1959.
- Bocșan, Nicolae, Bărbuță, Nicolae, *Contribuții la formarea elitelor economice românești. Studenți din România și din Transilvania la Institutul Superior de Comerț din Anvers (1868-1914)*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, coord.: Gabriel Bădăraș, Iași, 1996, pp. 471-488.
- Bocșan, Nicolae, *Contributions à la formation des élites économiques roumaines. Étudiants de Roumanie et de Transylvanie à l'Institut Supérieur de Commerce d'Anvers (1868-1914)*, în „Colloquia. Journal of Central European History”, III-IV, 1-2, 1996-1997, pp. 167-183.
- Despy-Meyer, Andrée (avec la collaboration de Jacques Becquevort), *Les Femmes et l'enseignement supérieur. L'Université Libre de Bruxelles de 1880-1914*, Université Libre de Bruxelles – Service des Archives, Bruxelles, 1980 (coll. „Études et monographies”, 1).

- Dhondt, Pieter, *Foreign Students at Belgian Universities. A Statistical and Bibliographical Approach*, în „Revue Belge d'Histoire Contemporaine”, XXXVIII, 1-2, 2008, pp. 5-44.
- Dhondt, Pieter, *Un double compromis. Enjeux et débats relatifs à l'enseignement universitaire en Belgique au XIXe siècle*, Academia Press, Gent, 2011.
- Goffin, Pierre, *L'Institut des Hautes Études de Belgique*, în „Revue de l'Université de Bruxelles”, nouvelle série (XXI), 5, 1969, pp. 321-344.
- **** *Institutions d'enseignement supérieur et de recherches en Belgique*, Établissements de Haut Enseignement et de Recherches – Fondation Universitaire, 1937.
- Liégeois, Camille, Kraentzel, Fernand, *Organisation de l'enseignement supérieur en Belgique*, în *L'Organisation de l'enseignement supérieur*, II, Institut International de Coopération Intellectuelle – Société des Nations, 1938, pp. 22-58.
- (des) Marez, Guillaume, *L'Université Libre de Bruxelles (1834-1930): son origine, son développement et ses activités*, Imprimerie Charles Bullens, Bruxelles, s.d.
- Nastasă, Lucian, *Le Rôle des études à l'étranger dans la carrière des professeurs d'université roumains (1878-1944)*, în *L'Enseignement des élites en Europe Centrale (XIXe-XXe siècles)*, sous la direction de Victor Karady et Mariusz Kulczykowski, Maison des Sciences de l'Homme – Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovie, 1999, pp. 149-158.
- Nastasă, Lucian, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006.
- Nastasă, Lucian, *The Education of Romanian University Professors in Western Universities*, în „Historical Social Research” / „Historische Sozialforschung” (Special Issue: Elite Formation), 33, 2, 2008, pp. 221-231.
- Sigmirean, Cornel, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

- Van Rooy, Wim, *L'Agitation étudiante et la fondation de l'Université Nouvelle en 1894*, în „Revue Belge d'Histoire Contemporaine”, VII, 1-2, 1976, pp. 197-241.
- Vanderkidere, Léon, *L'Université de Bruxelles, 1834-1884. Notice historique*, Imprimerie P. Weissenbruch, Bruxelles, 1884.
- Vlad, Laurențiu, *Români la Universitatea Liberă din Bruxelles. Titularii unui doctorat în științe politice și administrative (1885-1898)*, în „Studia Politica. Revista Română de Știință Politică”, VI, 3, 2006, pp. 635-640 / (o versiune în limba franceză în „Transylvanian Review”, XVII, 1, spring 2008, pp. 53-61).
- Vlad, Laurențiu, *Români la Universitatea Liberă din Bruxelles. Titularii unui doctorat în drept, 1884-1913*, în *Intelectualii și societatea modernă. Repere central europene*, coord.: Cornel Sigmirean, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2007, pp. 250-261 / (o versiune în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire”, XLVI, 1-4, janvier-décembre 2007, pp. 269-278).
- Vlad, Laurențiu, *Studenți români la universitățile din Gand și Liège (1918-1926). Date statistice dintr-un document mai puțin cunoscut*, în *Mobilitatea elitelor în România secolului XX*, coord.: Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiță Lupu, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, pp. 125-144 / (o altă versiune în limba română, intitulată *Studenți români la universitățile din Gand și Liège (1918-1926). Câteva date statistice și exemplificări*, în *România și Belgia în perioada interbelică. O interacțiune bilaterală de la Tratatul de la Versailles până în întunecații ani 1940*, II, coordonatori: Philippe Beke, Ana Ioana Iriciuc, Ambasada Belgiei în România, Bruxelles – București, 2014, pp. 369-377, 439, 503-508, 548-549).
- Vlad, Laurențiu, *Români la studii în Belgia. Titularii unui doctorat la Universitatea Liberă din Bruxelles (1863-1914)*, în *România și Belgia, dinamica relațiilor politico-diplomatice, economice și culturale în perioada formării și consolidării statului-națiune, între 1838-1916*, I, coord.: Philippe Beke, Ambasada Belgiei în România, Bruxelles-București, 2013,

pp. 217-229, 266-267, 336-340, 387-391 / (o versiune în limba franceză în *Identitate, cultură și politică în Sud-Estul Europei. Două colocvii româno-bulgare, actes du colloque Culture et politique dans le Sud-Est de l'Europe, XIXe – XXe siècles, sept. 2013*, coord.: Cătălina Vătășescu, Elena Koytcheva, Constantin Iordan, Blagovest Njagulov, Editura Istros – Muzeul Brăilei, Brăila, 2014, pp. 143-175 / colecția Biblioteca de Studii și Cercetări Sud-Est Europene, V).

Vlad, Laurențiu, *Studenți români ai Școlii Politehnice de la Universitatea Liberă din Bruxelles (1875-1903/1904)*, în *Universitate și Politică. Evoluții instituționale românești și trasee europene de formare intelectuală, secolele XIX-XXI*, coordonatori: Irina Nastasă-Matei, Laurențiu Vlad, Editura Universității din București, București, 2014, pp. 79-97; ediția a doua revăzută și adăugită (aceeași editură), 2014, pp. 81-99.

6. *Situri internet:*

<http://www.tcm.com/tcmdb/title/89400/Secret-Agent-of-Japan/>
<http://www.nytimes.com/movie/review?res=9E02EFD81439E33BBC4B51DFB5668389659EDE>

Résumé

Le point de départ de ce volume est un article du journal « Cronica » du 29 juillet 1904, qui critiquait la mode de faire appel à des artistes étrangers, pas nécessairement renommés, pour des travaux d'importance publique. L'auteur évoquait la décision de la Mairie de la capitale de faire commander un buste du roi à l'artiste italien Romanelli, assez modeste, dans son opinion. Il comparait les œuvres de ces étrangers, importés en Roumanie, et « qui se moquent de nous », aux « fameux diplômés de Bruxelles qui portaient l'inscription *bon pour l'Orient* »... Ce livre se propose d'aller au-delà de ce stéréotype journalistique, assez répandu à l'époque, et de comprendre le statut des diplômés obtenus par les jeunes roumains dans les universités belges.

L'histoire du stéréotype concernant les diplômés belges avait probablement comme point de départ une situation réelle, interprétée de façon abusive: en conformité avec les lois de l'enseignement supérieur en Belgique au XIXe siècle, les titres académiques étaient partagés en deux catégories: des diplômés légaux qui, après leur validation par une commission de spécialité (surtout après la loi de 1876), donnaient à leur propriétaire le droit à l'exercice de la profession respective; des diplômés scientifiques, qui ne pouvaient pas accorder ce droit et qui étaient destinés, en grande partie, aux étrangers. Par conséquent, les Roumains qui ont suivi leurs études dans les universités de Bruxelles, Gand, Liège ou Louvain et qui obtenaient un diplôme

scientifique qui ne donnait pas, en Belgique, le droit à l'exercice de la profession, étaient perçus, en Roumanie, comme titulaires d'un diplôme occidental de second rang. Néanmoins, comme le montre cette recherche, beaucoup de ceux qui ont obtenu un diplôme (scientifique) ont eu dans leur pays d'origine des carrières de succès dans leur domaine de spécialisation.

*
* *

Quatre grands questionnements structurent cette recherche limitée, pour le moment, à une seule université : l'Université Libre de Bruxelles. Comment fonctionnait le système universitaire en Belgique et quel était le régime des titres/diplômes académiques ? Qui sont les jeunes roumains titulaires d'un diplôme de docteur en droit, en sciences politiques et administratives, en philosophie et lettres, en médecine et en sciences ou des diplômes d'ingénieur, et que sont-ils devenus ? Quelles sont les formes de soutien accordées aux étudiants roumains de l'Université Libre de Bruxelles par les autorités de Bucarest ? Quelle vie menaient ces jeunes en dehors des amphithéâtres ?

L'analyse s'appuie sur plusieurs sources, peu ou pas du tout connues: les Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Fond „Bruxelles”, Problème „Culturel”); des données statistiques réunies dans les Archives Générales du Royaume de Belgique, (Inventaire T 038, Commission d'entérinement) ou de la Bibliothèque Royale Albert Ier. L'exploitation de ces fonds d'archives confère toute l'originalité à cette étude qui se revendique à la fois de l'histoire des élites et de la migration des étudiants et de l'histoire culturelle, notamment de la micro-histoire (par la fragmentation assumée de la démarche biographique), de l'histoire des mentalités et de l'anthropologie historique.

Les quatre chapitres du livre répondent aux quatre grandes questions évoquées précédemment, auxquelles des questions supplémentaires se sont ajoutées. Des réponses fragmentées, car l'idée de *fragmentarium* est un leitmotiv de cette étude: dans l'opinion de l'auteur, aucun sujet ne saurait être complètement épuisé, donc l'historien ne peut restituer le passé que partiellement. Tous les fragments sont néanmoins réunis dans une architecture classique, chaque chapitre étant structuré en une introduction, quatre sous-chapitres et une petite conclusion. La même structure se reproduit au niveau de l'ensemble: le volume est composé d'une introduction, de quatre chapitres et de quelques considérations finales.

*
* * *

La recherche a essayé, en premier lieu, de dresser un tableau d'ensemble sur l'évolution de l'Université Libre de Bruxelles depuis sa création en 1834 et jusqu'aux années '30 du XXe siècle. Institution privée, fondée à l'initiative d'un groupe de libéraux (ayant à leur tête l'avocat Pierre-Théodore Verhaegen), l'université affiche comme principe fondamental « le libre examen ». La structure et le fonctionnement de l'Université Libre, depuis le plan d'enseignement et jusqu'à l'organisation administrative et les titres délivrés, ont connu une réglementation progressive, comme tout l'enseignement supérieur belge, d'ailleurs. Les lois organiques de 1835, 1849, 1857, 1876, 1890, 1891, 1911, etc. ont jalonné cette histoire institutionnelle. Toutes ces réglementations, qui ont consacré l'autonomie des établissements d'enseignement supérieur, publics comme privés, ont eu comme conséquence la diversification des domaines de spécialisation, des titres académiques (par exemple la loi du 15 juillet 1849 a introduit un nouveau grade

académique, celui de docteur en sciences politiques et administratives, assumé, à l'Université Libre de Bruxelles, par la faculté de droit), tout comme des programmes d'étude, ce qui a produit une croissance importante du nombre des enseignants et des étudiants.

Un épisode moins connu (à cause probablement de son caractère éphémère) de l'histoire institutionnelle de l'Université Libre est aussi évoqué: la création de l'Université Nouvelle (1894), suite à des conflits entre les enseignants concernant la proposition du géographe français Elisée Reclus d'y donner une conférence. Les précautions de l'administration de l'Université vis-à-vis de la présence du savant français étaient liées aux tensions idéologiques et politiques du moment. L'analyse détaillée concernant le fonctionnement et l'organisation administrative des deux universités (ou plutôt une seule, temporairement scindée à cause de cet épisode dissident), souligne l'importance de l'étude du cadre législatif et administratif, tout comme du contexte politique pour une meilleure compréhension du parcours des jeunes roumains qui ont choisi de poursuivre leurs études universitaires à Bruxelles. Cette analyse a révélé, par exemple, que la Nouvelle Université ne pouvait délivrer que des diplômes scientifiques, qui ne donnaient pas le droit à l'exercice de la profession. Au total, le maintien de la distinction juridique entre les diplômes légaux et les diplômes scientifiques peut être également interprété comme une stratégie des autorités belges de protéger leur marché du travail.

En quelle mesure les étudiants roumains étaient-ils au courant de ces distinctions et des possibles difficultés dans l'exercice de la profession choisie, il est difficile à dire. Au-delà de cette spécificité des diplômes belges, l'obtention du titre de docteur ou d'ingénieur ne signifiait pas, automatiquement, sa reconnaissance en

Roumanie. Tous les diplômes obtenus à l'étranger étaient soumis, dans le pays d'origine, à des procédures supplémentaires de validation. Tel est le cas pour les diplômes de docteur en médecine et d'ingénieur, qui devaient passer par un processus d'évaluation et de validation; conformément à des règlements spécifiques (règlements adoptés, pour la médecine, en 1866, et pour les ingénieurs en 1890 et 1892). Le processus de vérification n'avait aucune liaison avec l'Université Libre de Bruxelles; il relève, plutôt, de la configuration et du fonctionnement de deux espaces professionnels – celui médical et celui des ingénieurs – dont les membres étaient à la fois employés dans l'administration publique.

*
* *

Ce volume se penche, en deuxième lieu, sur les statistiques concernant la présence des étudiants roumains à l'Université Libre et leurs futures carrières. L'histoire institutionnelle de l'Université a dévoilé un établissement mis sous le signe de la liberté de pensée, établissement ouvert, très tôt, aux étudiants étrangers. Ce dont ont profité aussi les jeunes roumains, assez nombreux dans les statistiques soigneusement dressées. Statistiques qui réunissent des chiffres comparatifs tant du point de vue temporel que du point de vue de l'origine géographique des étudiants. Cela permet de comparer le nombre des étudiants roumains par rapport aux étudiants belges mais surtout par rapport aux autres étudiants étrangers. De même, les statistiques ont tenu compte du domaine de spécialisation: les tableaux insérés dans le texte présentent le nombre des étudiants qui ont obtenu, à l'Université Libre de Bruxelles, un diplôme de docteur en droit, en sciences politiques et administratives, en philosophie et lettres, en médecine et

en sciences ou un diplôme d'ingénieur dans la période 1863-1914. La plupart de ceux qui ont étudié à l'Université Libre de Bruxelles ont obtenu le titre de docteur en droit (125 d'un total de 194), et respectivement le titre de docteur en sciences politiques et administratives (41 d'un total de 125). De même, les Roumains étaient les plus nombreux parmi les étrangers: ils représentent plus de 50 % des diplômes, plus de 40 % dans le domaine des sciences politiques et administratives et plus de 50 % dans celui des lettres et philosophie.

Au-delà des chiffres, l'auteur complète l'évaluation quantitative par une étude des carrières de plusieurs titulaires d'un diplôme de l'Université Libre de Bruxelles. Cette exploration du niveau individuel apporte des informations précieuses pour l'histoire de la formation des élites ou pour l'étude du phénomène de migration des étudiants. Parmi les diplômés de Bruxelles qui bénéficient d'une petite notice biographique il y a des hommes politiques de premier rang tel Vasile Conta (connu également en tant que philosophe, juriste, homme politique, ministre, etc.), Alexandru C. Cuza (professeur d'économie à l'Université de Iași et membre titulaire de l'Académie Roumaine), le maire de Bucarest, Emanuel Protopopescu-Pake, le ministre libéral Ștefan Șendrea ou les ministres conservateurs Dimitrie Nenițescu et Alexandru Bădărău. Outre ces personnalités qui ont fréquenté la scène politique au niveau national, sont aussi retenues plusieurs figures qui se sont imposées au niveau local (des députés, des sénateurs, des maires des villes de province, etc.). Il s'agit des conservateurs Petre Lazaroneanu, Anastase Simu, Christodul Suliotis, Luca Zelescovici de Brăila, des députés conservateurs de Craiova, Ullyse Boldescu (qui a été également maire de cette ville), de l'édile de Târgu Jiu (1905) Eugen Cuca Pariano (Pârâianu) ou des

politiciens moins connus, rattachés à la droite conservatrice, qui activaient en 1900 à Galați (Emil Vulpe et Mihail Rodocalat). Certains d'entre eux se sont également remarqués dans d'autres domaines, en tant qu'écrivains, auteurs d'essais philosophiques ou juridiques, des collectionneurs d'art, des journalistes (Grigore D. Pencioiu, Anastase Simu – qui sera aussi membre de l'Académie Roumaine).

Les célèbres journalistes Constantin Mille ou Gheorghe Panu, respectivement le diplomate Dimitrie C. Ollănescu possédaient eux aussi un doctorat en droit à l'Université Libre de Bruxelles. D'autres ont choisi, à la place d'une carrière publique, d'exercer la profession pour laquelle ils s'étaient préparés: par exemple, le renommé avocat Mihail Dimitrie Cornea, l'historien et le philologue Gheorghe Ionescu – Gion, les professeurs de philosophie Constantin Leonardescu (Universitaté de Iași), le professeur de philologie hellénique Dimitrie Burileanu (Université de București), ou l'académicien Ștefan Constantin Hepites, qui s'est remarqué dans le domaine de la physique, de la météorologie et de la séismologie, ou bien les ingénieurs Elie Radu et Grigore Bejan.

Cette interrogation du niveau subjectif a mis en relief que, même s'ils ne sont pas toujours restés parmi les personnalités de l'époque (présentes d'ailleurs dans toutes les analyses historiques), les anciens étudiants bruxellois ont eu des carrières réussies au niveau local ou dans l'espace professionnel, moins visibles parfois. Ce type de démarche, plus difficile à cause du nombre restreint des sources ou à cause de la difficulté à les retrouver, vu qu'elles ont été peu ou pas du tout explorées par l'historiographie du sujet, ouvre de nouvelles pistes de recherche. Descendant au niveau local et au niveau des individus moins « exceptionnels », l'analyse des carrières des

jeunes qui ont fait des études à l'étranger permet une évaluation plus large et plus fine de l'impact de ce parcours dans la configuration des élites locales et, pourquoi pas, dans le développement de certains institutions et espaces professionnels.

*
* * *

Troisièmement, la recherche a mis en exergue le soutien des autorités roumaines (qu'il s'agisse du gouvernement de Bucarest ou de l'administration locale ou bien des représentants diplomatiques de Bruxelles) pour les projets des étudiants roumains de l'Université Libre de fonder des associations pour défendre leurs droits (telle l'association créée par le poète Florian Becescu en 1904); de même, plusieurs formes d'aide matérielle étaient disponibles: des bourses, des subventions pour le voyage, « *échange avantageux* » / « *échange favorable* » ou « *échange de faveur* ».

L'histoire fragmentaire de la Société des Étudiants Roumains de Bruxelles, fondée en 1904 par un étudiant bohème, Florian Becescu, est recomposée à partir de sources diverses et moins conventionnelles: la correspondance entre le ministre de la Roumanie en Belgique, Eugen Mavrodi (qui soutient le projet), et Eliza Grecianu, une dame d'honneur de la Reine de la Roumanie. Les détails concernant les conférences et les réunions de l'association, tout comme les conflits entre ses membres, y compris avec son président (le même Florian Becescu) ont été reconstitués par l'intermédiaire de la presse de l'époque. Ces témoignages dévoilent, au-delà des objectifs officiels, relatifs à la défense des droits des étudiants inscrits à l'Université Libre, des côtés moins « nobles » des membres de l'association, tels la passion pour les

courses de chevaux ou les soirées arrosées de trop d'alcool. Ces fragments de vie quotidienne viennent compléter le tableau institutionnel, ravivant des détails précieux pour la compréhension de la vie estudiantine dans les universités belges au début du XXe siècle.

Le soutien des autorités de Bucarest ou de Bruxelles s'est traduit également dans des aides financières accordées aux étudiants roumains de l'Université Libre: des bourses, des subventions, etc. Outre les formes institutionnalisées, les appels désespérés des jeunes qui se trouvaient dans une impasse étaient en général écoutés par les autorités, qui leur accordaient diverses sommes d'argent, pour qu'ils puissent dépasser la crise. De même, une nouvelle forme de soutien s'est mise en place au début du XXe siècle, et qui est moins étudiée jusqu'à présent. Il s'agit du soi-disant « *l'échange avantageux* » / « *l'échange favorable* » ou « *l'échange de faveur* ». Le gouvernement allouait des sommes assez importantes pour subventionner un échange beaucoup plus avantageux que sur le marché libre. Cette facilité était destinée aux étudiants inscrits dans une université (qui devaient faire la preuve de l'assiduité) de même qu'à leurs épouses. Toutes ces formes de soutien parlent incontestablement de l'intérêt de l'État roumain à soutenir les études à l'étranger, donc la formation de spécialistes qui devraient occuper, de retour, les positions vacantes (encore nombreuses) dans différents secteurs de la vie publique.

*
* *

Enfin, au-delà des structures institutionnelles, des diplômes ou des statistiques, la recherche se penche sur la vie quotidienne des étudiants, y compris dans l'interaction avec les représentants officiels de l'État roumain ou

belge. Vie quotidienne qui est reconstituée à partir d'informations disparates, à travers un effort de mobiliser des sources et variées pour reconstituer des histoires personnelles. Les jeunes qui font l'objet d'une étude de cas témoignent des soucis et des préoccupations des gens ordinaires. Il s'agit de quatre personnages, significatifs, selon l'auteur, pour une histoire des menus destins. Deux des personnages retenus apparaissent dans les documents administratifs, dans la presse ou dans les ouvrages de mémoires et souvenirs de la première partie du XXe siècle. Il s'agit de Victor Eminescu, le neveu du renommé poète roumain, le fils de Matei Eminescu et de Mathilda Ilian de Brăila, envoyé par sa mère à Bruxelles pour préparer, avec un professeur belge (Garsou), l'admission à la Faculté de Droit. Florian Becescu est mentionné dans le même type de sources. Étudiant bohème, il est aussi écrivain et journaliste, mais fréquente moins les amphithéâtres et les bibliothèques, préférant passer ses soirées, voire ses nuits, dans des bistrots enfumés ou dans les bras des « courtisanes »; et, s'il lui restait encore de l'argent, il le dépensait pour une autre « passion »: les courses de chevaux. L'ancien officier Vasile Butză, se retrouve, par hasard, dans l'entourage des deux personnages mentionnés. Il a été étudiant à Liège et ensuite à Bruxelles (dans les années 1897-1898) et il était toujours à la quête d'une subvention. Le quatrième personnage retenu est le jeune Petre Zlătescu, moins présent dans les documents de l'époque; il figure dans les archives par la correspondance qu'il a eue, au début des années 1900, avec les autorités roumaines. Il leur demande de l'aider de récupérer les bijoux qu'il avait mis en gage avant de partir accompagner sa femme, grièvement malade, dans son pays d'origine, où elle avait quitté ce monde. Il mentionne également les difficultés à obtenir le diplôme de docteur, provoquées également par le manque d'argent.

Fascinantes, ces bribes de destins ordinaires sont des fragments précieux de micro-histoire, des témoignages qui permettent d'appréhender la vie quotidienne des sociétés passées, d'en reconstituer la richesse et la diversité. La correspondance des quatre jeunes ou de leurs parents (le père, dans le cas de Petre Zlătescu, ou la mère, dans le cas de Victor Eminescu) avec les autorités roumaines parle des préoccupations et des problèmes des gens ordinaires. Cette analyse dévoile la façon dont ils se rapportaient aux normes d'organisation de l'université fréquentée, leurs projets professionnels ou humains, ou bien les stratégies discursives utilisées pour convaincre les autorités (roumaines ou belges) de les aider. L'intervention des parents met en lumière, au-delà du sujet proprement dit des demandes, les liens familiaux, les relations entre les parents et les enfants.

De même, les lettres de ces jeunes et de leurs parents sont une source précieuse pour étudier les pratiques des institutions, telle la Légation de la Roumanie à Bruxelles, en ce qui concerne la solution des problèmes des étudiants. Peuvent être ainsi identifiées les institutions publiques ou privées, qui offraient un appui financier aux jeunes qui se trouvaient dans des situations difficiles: le Ministère des Travaux Publics, le Ministère des Domaines, le Ministère de l'Instruction Publique, la Maison Royale, les Établissements de Bienfaisance (Eforia) Brâncoveanu, les mairies etc. D'autre part, la réponse des autorités témoigne de la collaboration entre l'Administration Centrale du Ministère des Affaires Étrangères et la Légation de Roumanie en Belgique. Les documents d'archive démontrent un intérêt réel des autorités roumaines pour les étudiants qui font leurs études à l'étranger: leurs demandes (et celles de leurs parents) étaient attentivement lues et étudiées, et les problèmes signalés étaient (partiellement) résolus

après la vérification des faits. Par la multiplication de ce type de biographies on pourrait contribuer à l'histoire des pratiques institutionnelles relatives au soutien des étudiants roumains à l'étranger.

Somme toute, ce type d'histoire – en fait de micro-histoire – complète, diversifie et nuance la démarche de l'histoire classique: en ouvrant des chemins nouveaux, cette incursion dans la vie quotidienne des étudiants de l'Université Libre de Bruxelles permet l'exploration du niveau subjectif et des pratiques sociales, restituant la polyphonie des témoignages sur le statut et la vie estudiantine à la charnière du XIXe et du XXe siècle.

*
* *

Les conclusions de ce volume sont, de ce fait, une porte ouverte, une invitation à continuer la recherche. Continuer à explorer l'histoire institutionnelle et la présence des étudiants dans les autres universités belges (Gand, Liège, Louvain). Continuation de la recherche des trajectoires et des carrières moins connues, tant pour les étudiants figurant dans les pages de ce volume, que pour ceux qui se retrouvent sur les listes des autres universités belges. Mais, surtout, continuation de cette exploration des destins des gens ordinaires, de la vie en dehors des amphithéâtres. Une démarche qui tentait déjà l'auteur et qui révèle d'autant plus sa richesse et ses vertus, à la fin de ce livre. Une démarche indispensable à une approche historique qui se propose d'embrasser la diversité des époques passées.

Indice de nume proprii*

A

Adam, Ioan / 68
 Alecsandri, Demetrius / 171
 Alexandrescu, Marin / 61, 72
 Allard, Albéric / 30
 Altamira / 34
 Altmeyer, Jean-Jacques / 27, 34
 Ansiaux, M. / 27, 30
 Anspach, J. / 26
 Antonescu, Alexandru / 62
 Arghirescu, Gheorghe / 62, 67
 Arghiropol, Gh. Gr. / 76
 Armașu, Constantin / 62
 Arntz, Égide-Rodolphe-Nicolas / 27, 30
 Asachi (Asaki), George (Gheorghe) / 81
 Atanasescu-Palladini, C. / 73
 Athanasiu, Tase M. / 74
 Athanasiu, Victor / 69

B

Bacaloglu, Al. / 130
 Baron, Auguste / 24
 Basilescu, Nicolae / 170

Basistaia, Șura / 170
 Bastine, L. / 27
 Bădărău, Alexandru / 76, 78, 79, 95, 188, 210
 Băișoiu, Firache / 57
 Bălănescu, Nicolae / 61, 66
 Becescu, Florian / 13, 116-118, 120-123, 132, 134, 135, 161, 163-165, 169, 171-180, 190, 192, 212, 214
 Behaegel, A. / 28
 Bejan, Gheorghe Iacob / 56
 Bejan, Grigore / 99-102, 131, 189, 211
 Belingrădeanu, Carol / 127
 Benișache, Constantin / 57
 Berceanu, Vasile / 73
 Berge, H. / 28
 Berghems / 40
 Berzu, Nicolae Alexandru / 56
 Bieltz, Mihai / 84
 Bogaert, E / 27
 Bogdan, Gheorghe Em. / 69
 Bogdan, I. / 177
 Boldescu, Ullyse / 69, 71, 95, 189, 210

* Am selectat aici doar numele actorilor evenimentelor descrise de noi. Unii dintre ei se regăsesc și în datele bibliografice ale studiului de față, dar nu am reținut în indexul nostru acest tip de referință.

Bommer, J.E. / 40
 Bosman, Jules / 142, 143
 Botez, Gheorghe / 57
 Bourquin, M. / 28
 Bozoceanu, Ioan / 81
 Brachet, A. / 27
 Brăiloiu, Constantin N. / 112
 Brătianu, Vintilă / 129, 130
 Budurescu, George / 127, 129
 Buisset / 40
 Buls, Ch. / 26
 Burada, Ioan Th. / 56, 60
 Burileanu, Dimitrie / 79, 80, 95, 114, 189, 211
 Butărescu, Adrian / 127
 Butză, Vasile / 13, 124, 134-147, 161, 163-165, 167, 171, 192, 214

C

Caloianu, Mihail / 76
 Caranfil, Constantin / 63
 Carp, Petre P. / 65
 Carpentier, Eugène / 37
 Casimir, Victor / 83
 Castro / 34
 Catargiu, Barbu / 112
 Catargi, Henri / 123
 Cazaban / 170
 Căplescu, Ernan / 73
 Cârlova, Gheorghe / 60, 64, 69, 70
 Cerchez, Gheorghe / 57
 Cincă, Victor / 127
 Charlier, Gustave / 34
 Chicireanu, Nicolae / 79
 Christodulo, Emanoil / 56

Christodulo, I. A. / 102
 Claparède, E. / 45
 Cohen / 34
 Cohn, Filip / 127
 Condeescu, Ana / 161
 Coock / 156, 157
 Conta, Vasile / 56, 58, 59, 94, 188, 210
 Cornea, Mihail Dimitrie / 56, 58, 59, 95, 189, 211
 Cornil / 173
 Cornil, Georges / 30, 173
 Cornil, Modeste / 30
 Costea, Mihail / 44, 48, 52
 Costescu, Nicolae / 56
 Cristea, Alexandru / 99, 100
 Cuza, Alexandru C. / 60, 64, 69, 70, 94, 102, 113, 170, 188, 210

D

Dan, Aurel / 63
 Dariu, Nicolae / 127
 Davilla, Carol / 110
 Dănescu, Constantin / 69
 D'Alviella, Eugène Goblet / 28, 34
 De Boeck, Jean / 37
 De Brouckère, Charles / 26, 30
 De Brouckère, Henri / 25, 26, 30
 De Brouckère, Louis / 40, 46
 De Crock, Jean / 37
 De Greef, Guillaume / 40, 42, 49
 De Keyser, Ch. / 27
 De Moor / 173

De Mot, Em. / 26
De Murger, Henri / 170
De Raucour, Ch / 26
De Roubaix, Louis / 27, 37
De Smeth, Édouard / 37
De Smeth, Joseph / 37
De Villers / 40
Defacqz, Eugène / 25, 30
Delavrancea, Barbu / 138
Demetrescu, Traian / 66
Demoor, J. / 27
Denis, H. / 28, 32
Depaire, J.B. / 28
Des Marez, Guillaume / 34
Diehl / 34
Dimitrov, Sava / 127, 129
Diogenide, Eduard / 62
Djuvara, Gheorghe / 76
Djuvara, Trandafir / 125
Dobrescu, Aurel / 127, 128
Dontchilo, Ludmila / 127
Dragomirescu, Mihai /
170, 177
Dragomirescu, Radu / 61
Dragoslav / 170
Dreyfus, Alfred / 65
Dristoreanu, Constantin
Alexandru / 61
Duca, Ioan / 56
Duguit, Léon / 30
Dumitriu, Dimitrie / 56
Dumitru / 127

E

Eftimiu, Victor / 170
Elena Doamna / 176
Eminescu, Aglaia / 170
Eminescu, Didona / 170

Eminescu, Ecaterina / 161
Eminescu, Eugenia / 170
Eminescu, Gheorghe / 161,
169, 170
Eminescu, Hanibal / 161
Eminescu, Lelia-Sapho / 161
Eminescu, Natalia / 170
Eminescu, Raluca / 170
Eminescu, Matei / 134, 161,
192
Eminescu, Mihai / 13, 161,
170
Eminescu, Victor / 13, 121,
134, 135, 161, 162, 164-
171, 180, 181, 192, 193,
214, 215
Errera, Léo / 40
Errera, P. / 27
Étienne, Léon / 157-159
Eustațiu, Mircea / 127, 129
Eustațiu, Valentina / 127,
129
Eustratiades, Xenofon / 61,
64, 73, 74

F

Fernand, Lucien / 127
Ferri, E. / 45
Filotti, Constantin / 63
Filotti, Zamfir / 61
Fiñescu, Nicolae / 63
Fontainas, N.A. / 26
Fortunescu, Constantin / 62
Fotinu, C.G. / 56
Francotte / 40
Franqui, J. / 27
Furculescu, Nicolae / 69

G

Garoflid, Nicolae / 56
 Garsou, Jules / 134, 161-167, 192
 Gănescu, Constantin / 61
 Gărdăreanu, Constantin / 61
 George, Al. / 170
 Georgescu, George / 84
 Geray, Steve / 171
 Gheorghiu, Xenofon / 76, 77, 127
 Gherghel, Ovidiu / 61
 Ghika / 168
 Ghițescu, Gheorghe / 61
 Giron, Alfred / 30
 Giulea, Alexandru / 61
 Gluge, G. / 27
 Goilav, Ioan / 56
 Goldenberg, J. / 129, 130
 Goldenthal, Maurice / 61
 Goldenthal, Mihai-Valerian / 61
 Goldenthal, Samuel / 56
 Graux, Charles / 26, 40
 Graux, P. / 27
 Grecianu, Eliza / 12, 117, 120, 121, 171, 172, 175-178, 190, 212
 Gregorian, George / 170
 Grünberg, David / 61
 Gutman, Iancu / 84

H

Hannon, J. / 27
 Hanssens / 30
 Hașdeu, Bogdan P. / 177
 Hălăceanu, Virgil / 84
 Héger, Paul / 28, 37
 Hepites, Constantin / 82

Hepites, Ștefan Constantin / 81, 82, 95, 98, 100, 189, 211
 Herlant, Achille / 37
 Herovanu, Eugen / 62, 67
 Homolle / 34
 Hondron, Lidia / 127
 Huysmans, Camille / 45, 46

I

Idieru, Nicolae Ilie / 73
 Igiroșianu, Iosif / 60
 Ilian, Mathilda / 134, 135, 161, 162, 164-167, 192, 214
 Iliescu, Anton / 61
 Ionescu, Alexandru / 79
 Ionescu, Diogene / 84
 Ionescu, Gheorghe I. (Gion) / 76-78, 95, 177, 189, 211
 Iorga, Nicolae / 34
 Iovanovici, Vasile / 74
 Irimescu, Gheorghe / 56
 Iurașcu, Dimitrie / 56
 Iurașcu, Gheorghe / 57
 Ivașcu, Ioan / 57

K

Kaufferath, E. / 28
 Kircorova / 127
 Kirschen, Emil / 62, 63, 115
 Kirschen, Sady / 62, 115, 116
 Kivovici, Mihail / 127
 Kovalevski, M. / 45
 Kretzulescu, Em. / 136

J

Jacques, Victor / 37
Janson, Paul / 40, 46
Jaumotte, Fernand / 127
Jaumotte, Lucien / 127
Jaumotte, Oscar / 127
Jaumotte, Robert / 127
Joly / 40

L

Lambert, Édouard / 30
Lameere, A. / 27, 40
Laurian, Dimitrie August /
80, 81
Lazaroneanu, Petre / 62,
65, 95, 189, 210
Lazu, Vasile / 56, 57, 69, 70
Leclerc, L. / 27
Ledoux, Auguste / 40
Lemaire / 154, 155
Lenguceanu, Nicolae / 62
Leonardescu, Constantin /
76-78, 95, 114, 189, 211
Lupu, Ioan / 81

M

Maieru, Silvia / 161
Măiorescu, Titu / 177
Maltezianu, Constantin /
61, 64, 65, 73, 74, 95
Măntea, Ștefan / 119
Marinescu, Traian / 62
Mavrodî, Eugen / 12, 116-
118, 120, 121, 138, 140-
146, 148, 150, 152-161,
166, 168, 171, 172, 175-
178, 180, 190, 212
Măvroiani, Leonida / 62

Măvroimati, Gheorghe / 61
Măvroimati, Nicolae / 63
Măzlem, Efrem / 56
Mărgăritescu, Ștefan / 69
Măndru, Theodor / 57, 69,
70
Mihail, Nicolae / 57
Mihăescu-Nigrim, Nicolae
/ 80, 81
Michels, R. / 45
Mille, Constantin / 57, 58,
95, 189, 211
Millo, Andrei / 57
Mironescu, Constantin /
99-100
Mitileneu, Carol / 75
Moloiianu, Eugen / 127
Mogardici, Cristofor / 84
Morocanu Leon / 62

N

Neajă, Nicolae / 84
Negoescu, Christu / 73, 75,
95
Nemetescu, Gheorghe / 62
Nenițescu, Dimitrie / 61,
64, 65, 73, 74, 95, 113,
188, 210
Nicolăescu, Constantin / 73
Nicolău, Dimitrie / 84
Nicolău, Mihail / 128, 129
Nicoleanu, Ioan / 57
Niculescu, Alexandru / 69
Niculescu, Elena / 51, 52
Niculescu, Iosif (fondul) /
145
Nollet / 40
Nys / 30, 173

O

Octors / 159
 Olin, X. / 28
 Ollănescu, Dimitrie C. / 56,
 59, 95, 112, 189, 211
 Oncu, Nicolae / 69, 70
 Oreanu, Romulus / 69
 Orleanu, Gheorghe / 61

P

Pacu, Moise Nicolae / 63,
 64
 Palade, Constantin / 62
 Panaitescu, Ioan / 62
 Panaitescu, Titus / 127
 Panu, Gheorghe / 57, 58,
 95, 189, 211
 Pariano (Pârâianu) Cuca,
 Eugen / 60, 64, 66, 69-
 71, 95, 189, 210
 Paricescu, Alexandru / 84
 Pârâianu (Părăianu), Petre
 / 61, 64, 73, 74
 Pârvan, Vasile / 34
 Pârvulescu, Dimitrie / 63
 Pella, Vespasian / 44, 48, 52
 Pellianu, Jean (Ion / Ioan) /
 99, 100
 Pencioiu, Grigore D. / 61,
 66, 95, 189, 211
 Pergameni, Hermann / 43,
 173
 Pernot / 34
 Petraru, Constantin / 61
 Petrescu, Eugenia / 170
 Petroni, Gheorghe / 63
 Petroni, Grigore Ioan / 56,
 57, 69, 70

Philippson, M. / 28
 Picard (Institut de France)
 / 34
 Picard, David / 30
 Picard, Edmond / 30, 40,
 42, 43, 46
 Pigeolet, A / 28
 Pillat, Mircea / 73
 Pirenne, Jacques / 34
 Plitos, Ștefan / 60
 Poenaru / 127
 Politimos, Constantin / 56
 Popescu / 127
 Popovici, George / 129
 Popovici, Nicolae / 73, 74,
 127
 Popp, Ioan / 56
 Porfiriad, Gheorghe / 57
 Priboianu (general) / 143-
 145
 Prins / 173
 Prins, Adolphe / 28, 30
 Prinz, W. / 40
 Protopopescu, Constantin /
 61
 Protopopescu, Emanoil –
 Pake / 69, 71, 94, 113,
 188, 210
 Puglia, Franck / 171
 Puriscescu, Alexandru / 62

R

Radovici, Alexandru / 61, 66
 Radu, Constantin / 61
 Radu, Elie / 98, 101, 131,
 189, 211
 Radu, Iorgu / 68
 Radu, Vasile / 61

Rădulescu, Constantin / 63,
67
Rădulescu, Mihai / 61
Reclus (frații) / 45
Reclus, Elisée / 40, 41, 186,
208
Reed / 34
Reichler / 40
Repanovici, Petre / 127
Ressu, Constantin / 56
Rivier, Alphonse-Pierre-
Octave / 28, 30
Robescu, Gheorghe / 57
Rodocalat, Mihail / 69, 71,
95, 189, 211
Rogier, Charles / 25
Roman, Ioan / 61
Romanelli / 7
Rommelaere, W. / 28, 37
Rosetti, Horia / 73
Roupe, Nicolas / 26
Rousseau, E. / 28, 40
Roussel Adolphe / 27, 30
Rudăreanu / 120-122
Rusovici, Dimitrie / 62,
64, 74

S

Sachelarie, Alexandru / 61
Sachelarie, Léon / 56
Sakellarides, Ema / 51, 52
Sakellarides, Olga / 51, 52
Saligny, Anghel / 101
Salmen, Amelia / 51, 52
Salmen, Charlotte / 52
Salmen, Constantin / 62
Samurcaș, Ioan Alexandru
/ 56

Săvulescu, Ioan / 61
Schechter, Isidor / 127
Schina, Gheorghe / 62
Schmit, N. / 27
Schönfeld, Moritz / 113,
127, 128
Schwartzfeld, Elias / 57
Scradeanu, Emil / 63
Scrădianu, Alexandru / 56
Segărceanu (Segărcianu),
Cicerone / 81, 107-109
Servais, J. / 28
Simionescu, Alexandru / 61
Simu, Anastase / 69, 71,
95, 189, 210
Sisiman, Constantin
Gheorghe / 56
Smets, G. / 27
Solvay, Ernest / 32, 33
Sordony, Constantin / 57,
69, 70
Spiner, Aron J. / 127
Stamatiade, Ion / 127, 128
Stăiculescu, Nicolae / 63
Stăncescu, Dumitru / 75
Stănculescu, Jean (Ion,
Ioan) / 79
Stănculescu / 117, 118, 175
Stăncescu, Iulian / 62
Stănicel, Jeanne / 128
Stănicel, Marin / 127
Sterler, Hermine / 171
Stiénon Léon / 37
Stoikitzoiu (Stoikițoiu) /
117, 118, 121, 122
Stroescu Jean / 127-130
Sturdza, Costache
Gheorghe / 73

Sturdza, D.A. / 141
 Sturzescu / 168
 Sudețianu, Alexandru / 62
 Suliotis, Christodul / 76,
 78, 95, 189, 210
 Suțu, Alexandru / 76
 Suțu, Rudolf / 59
 Suykens, Alphonse / 149,
 150, 157-159
 Suykens (văduva) / 158, 159

Ș
 Șendrea, Ștefan / 69, 71,
 95, 188, 210
 Șoimescu, Dimitrie / 69
 Ștefănescu, Constantin / 69
 Știrbey (Prințul) / 122

T
 Tabără, Alexandru / 69
 Tăușanu, Grigore / 62
 Teișanu, Dimitrie / 74
 Teodosiu, Aaram (sau
 Avram) / 84
 Teoharie, Constantin / 62
 Thenea, Teodor / 61
 Theodoru, Pierre (Petre /
 Petru) / 99, 100
 Thiriar, Jules / 37
 Thiry, J. / 28
 Thomas, Paul-Louis-Désiré
 / 34
 Tiberghien, G. / 27
 Tielemans, Jean-François /
 27, 30
 Timmermans / 40
 Tiscescu, Constantin / 127,
 129

Toncescu, Pascal / 61
 Trâmbițaș, George / 127
 Tudiri, Ioan / 63
 Tumarkin, Sergiu / 127

U
 Uhrynowski, Eugen / 69
 Ulea, Eduard / 57
 Urechia, V.A. / 177

V
 Vaderrest, E. / 28
 Vaillant / 40
 Van Bommel, E. / 27
 Van de Weyer, Sylvain /
 25, 34
 Van der Goes, F. / 45
 Van der Rest, Hector
 Denis / 32, 173
 Van Drunen, J. / 28
 Van Heuvel / 37
 Van Meenen, Pierre-
 François / 25, 27, 34
 Van Schoor, Joseph / 26
 Van Volxem, C.H. / 26
 Vander Straeten, F. / 26
 Vanderkindere, Léon / 28,
 32, 34, 173
 Vandervelde, Émile / 40, 46
 Vauthier, Alfred / 30, 173
 Vauthier, Maurice / 28, 32
 Vera, Gheorghe / 63
 Vergolici, Eugen / 62
 Verhaegen, Pierre-Théodore
 / 24, 26, 30, 185, 207
 Verhulst / 40
 Vianu, Cornelia / 127
 Victor Emanuel / 7

Vidrașcu, Constantin / 57
Vidrașcu, Mihail / 56
Vidrașcu, Pascal / 57
Villacrose, Alexandru / 61
Vlădescu, Dimitrie / 74
Vrăbiescu (Prefect) / 123
Vulpe, Emil / 69, 71, 95,
189
Vulturescu, Grigore / 69

X

Xanthe, Nicolae / 56
Xenopol, A.D. / 58, 177

Y

Yseux, É. / 28

Z

Zaman, Gheorghe / 61
Zarifopol, Dimitrie / 69
Zelescovici, Luca / 61, 65,
95, 189, 210
Zimmer, A / 28
Zlătescu, Ilie (preotul) /
13, 151, 155, 156, 160
Zlătescu, Petre / 13, 134,
147, 148, 150-160, 181,
192, 193, 214, 215

Ilustrații*

* Mulțumim pe această cale dlui Emanuel Bădescu (Biblioteca Academiei Române) pentru consilierea de specialitate cu privire la fotografiile lui Emanoil Protopopescu-Pake, Vasile Conta, Alexandru C. Cuza și Alexandru Bădăărău. Ilustrațiile mai puțin cunoscute ale studenților români la Bruxelles, i-am numit pe Șor Moise, Sonea Finckelstein și Hava Oclander, sunt prelucrări digitale ale autorului acestui volum după documente aflate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Fond „Bruxelles”, Problema „Cultural”, vol. 209. Mulțumim personalului AMAE pentru sprijinul ce ni l-a dat în cercetarea noastră.

STUDENȚI ROMÂNI LA UNIVERSITATEA LIBERĂ DIN BRUXELLES

Emanoil Protopopescu-Pake

Doctor în științe politice și administrative la Universitatea Liberă din Bruxelles (1867)

Fotografie din anii '70 - '80 ai secolului al XIX-lea

Vasile Conta

Doctor în drept la Universitatea Liberă din Bruxelles (1872)

Fotografie din anii '70 - '80 ai secolului al XIX-lea

Alexandru C. Cuza

Doctor în științe politice și administrative (1882), respectiv în drept (1884) la Universitatea Liberă din Bruxelles

Fotografie din anii '70 - '80 ai secolului al XIX-lea

Alexandru Bădărău

Doctor în filosofie și litere la Universitatea Liberă din Bruxelles (1883)

Fotografie din anii '70 - '80 ai secolului al XIX-lea

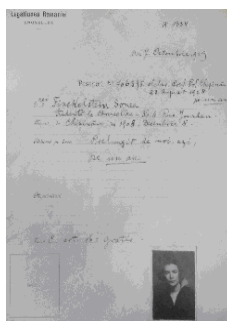
Șor Moişe
Student la Bruxelles în 1929

Pașaportul lui Șor Moişe cu prelungirea
vizei de ședere la Bruxelles (1929)

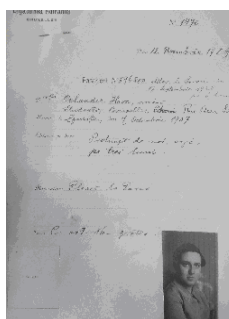
Sonea Finckelstein
Studentă la Bruxelles în 1929

Pașaportul Soneei Finckelstein cu prelun-
girea vizei de ședere la Bruxelles (1929)

Hava Oclander
Studentă la Bruxelles în 1929

Pașaportul Havei Oclander cu prelun-
girea vizei de ședere la Bruxelles (1929)

Colecția editorială **„Istorie culturală, mentalități, antropologie istorică”** își propune să reconstituie prin cărțile publicate sub egida ei, pe de o parte, practicile și modelele culturale, respectiv spațiul și timpul în care ele s-au concretizat ori lecturile diferite care au fost făcute realității sau reprezentărilor acesteia. În consecință, are în vedere articulațiile dintre istoria intelectuală și cea a ideilor, fără să ignore accentele noilor demersuri din istoria politică, respectiv socială, care privilegiază astăzi, printre altele, studiul reconfigurărilor succesive ale memoriei culturale și ale patrimoniului simbolic, așa cum le-a asamblat în studiile sale Roger Chartier, cel de la care împrumutăm formula „istorie culturală”. Pe de altă parte, își dorește să revigoreze una dintre cele mai consistente racordări românești la modelele occidentale ale cercetării istoriei în veacul trecut. Ne referim la domeniul „istoriei mentalităților”, ce și-a dobândit cu greu drept de cetate în canonul literaturii de specialitate autohtone, demers de care este legat numele lui Alexandru Duțu. Imaginile și imaginarul, sensibilitatea și sensibilul sunt teme care s-au regăsit frecvent în studiile sale.

Așadar, seria se găsește sub înrăurirea tradițiilor istoriografice reprezentate de Roger Chartier și Alexandru Duțu. Nu vor lipsi nici abordările de „antropologie istorică”, domeniu explicit definit în Franța deceniului opt al veacului trecut, atunci când istoriografia a început să retrăseseze în manieră proprie problematici ce erau specifice psihologiei ori sociologiei, și care astăzi au un consistent ecou în spațiul universitar românesc.

*
* *

Dar poate cea mai justificată definire a titulaturii colecției **„Istorie culturală, mentalități, antropologie istorică”** o are Roger Chartier într-un scurt interviu publicat în 2005 în revista *Cultura* a Institutului Cultural Român, iar apoi în *Caietele de Antropologie Istorică* ale seminarului cu același nume din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai. El stăruia atunci, printre altele, asupra conceptelor de „mentalități”, „antropologie istorică” și „istorie culturală”:

„În primul rând, **istoria mentalităților**, practică de fondatorii *Analelor*, Lucien Febvre și Marc Bloch, instituționalizată apoi în anii 1960 de Georges Duby și Robert Mandrou, s-a construit în opoziție cu istoria intelectuală. Ideilor, care rezultă din elaborarea conștientă a unui spirit singular, li se opune mentalitatea, întotdeauna colectivă, care reglează în mod automat conținutul impersonal al gândirii comune. De aici, posibilitatea pentru istoria mentalităților de a se lega de istoria cantitativă. Având ca obiect colectivul, automatul, repetitivul, istoria mentalităților poate și trebuie să devină serială și statistică.

De la întâietatea acordată seriilor, deci stabilirii și tratării unor date omogene, repetate și comparabile în intervale de timp regulate, decurg două consecințe. Prima este privilegiul acordat surselor masive, reprezentative în sens larg și disponibile pe perioade lungi: de exemplu, inventarele după deces, testamentele, cataloagele de bibliotecă, arhivele judiciare etc. Cea de-a doua constă în încercarea de a articula – după modelul braudelian al temporalităților diferite (durată lungă, conjunctură, eveniment) – durata lungă a mentalităților, care rezistă cel mai adesea la schimbări, cu durata scurtă a abandonurilor brutale sau a transferurilor rapide de credințe și de sensibilități.

O altă caracteristică a istoriei mentalităților în epoca ei de aur ține de modul ambiguu de a-și gândi raportul cu societatea. Noțiunea pare, într-adevăr, menită să șteargă diferențele, pentru a găsi categoriile împărtășite de toți membrii aceleiași epoci. Dintre toți practicienii istoriei mentalităților, Philippe Ariès este, fără îndoială, cel care a manifestat cel mai puternic atașament față de o astfel de identificare a noțiunii cu un sentiment comun. Recunoașterea arhetipurilor de civilizație împărtășite de o întreagă societate nu înseamnă, desigur, anularea oricărei diferențe între grupurile sociale sau între clerici și laici. Dar aceste diferențe sunt întotdeauna gândite în interiorul unui proces de lungă durată care produce reprezentări și comportamente care sunt, până la urmă, comune. Pentru alți istorici, cum ar fi Robert Mandrou, înscriși într-un mod mai direct în linia moștenită de la istoria socială, esențialul rezidă în legătura creată între diferențele între modurile de a gândi și a simți și diferențele sociale. O astfel de perspectivă organizează clasarea faptelor ce țin de mentalitate pornind de la diviziunile stabilite de analiza societății. De aici, suprapunerea între frontierele sociale ce separă grupurile sau clasele și cele care diferențiază mentalitățile.

Cât despre **antropologia istorică**, aceasta s-a născut din instaurarea unui nou echilibru între istorie și științele sociale în anii 1970. Contestată în supremația ei intelectuală și instituțională de dezvoltarea psihologiei, a sociologiei și a antropologiei, istoria a făcut față anexând problematica disciplinelor care puneau sub semnul îndoielii dominația ei. Atenția s-a deplasat deci către obiecte (sisteme de

credințe, atitudini colective, forme rituale etc.) care aparțineau până atunci vecinilor sale. Apropriindu-și demersuri și metode de analiză care erau cele ale istoriei socio-economice, marcând în același timp o deplasare a chestionarului, antropologia istorică, practică de specialiști precum Jacques Le Goff sau Nathan Wachtel, a putut să ocupe avanscena istoriografică și să constituie un răspuns eficace la provocarea lansată de științele sociale.

În sfârșit, **istoria culturală** a devenit dominantă astăzi, dar nu este deloc simplă o definiție a acesteia în specificitatea ei. Oare trebuie să o definim pornind de la obiecte și practici al căror studiu constituie caracteristica proprie a acestei istorii? Riscul cel mai mare este, în acest caz, de a nu reuși să trasăm o frontieră sigură și clară între istoria culturală și alte tipuri de istorie: istoria ideilor, istoria literaturii, istoria artei, istoria educației, istoria mijloacelor de comunicare, istoria științelor etc. Trebuie așadar, în acest caz, să schimbăm perspectiva și să considerăm că orice istorie, de oricare fel ar fi ea, economică sau socială, demografică sau politică, este culturală, și asta în măsura în care toate gesturile, toate comportamentele, toate fenomenele măsurabile în mod obiectiv sunt întotdeauna rezultatul semnificațiilor pe care indivizii le atribuie lucrurilor, cuvintelor și acțiunilor? În această perspectivă, în mod fundamental antropologică, riscul este acela al unei definiții imperialiste a categoriei care, dacă o identificăm cu istoria însăși, duce la disoluția ei.

Această dificultate își găsește rațiunea fundamentală într-o altă dificultate care trimite la accepțiunile multiple ale termenului de „cultură”. Acestea pot fi distribuite în mod schematic în două familii de semnificații: aceea care desemnează operele și gesturile care, într-o societate dată, se sustrag urgențelor cotidianului și sunt supuse unei judecăți estetice sau intelectuale; și aceea care vizează practicile comune prin care o comunitate, oricare ar fi ea, trăiește și reflectează raportul său cu lumea, cu ceilalți sau cu ea însăși.

Prima clasă de semnificații conduce la construcția unei istorii a textelor, a operelor și a practicilor culturale în istoria genului, a disciplinei ori a domeniului în care ele se înscriu și în raporturile lor cu alte creații estetice, intelectuale sau practici culturale care le sunt contemporane. Acestea din urmă trimit la cea de-a doua familie de definiții, care desemnează limbajele și acțiunile simbolice proprii unei comunități ca fiind culturale. De aici, la istoricii inspirați de antropologie, atenția s-a concentrat asupra manifestărilor colective în care se enunță într-un mod paroxistic un sistem cultural: ritualuri de violență, rituri de trecere, sărbători carnavalești etc.”.

La présente collection, intitulée **Histoire culturelle, histoire des mentalités, anthropologie historique**, publie des travaux ayant pour objet l'étude historique des modèles culturels et leur mise en pratique, autrement dit des travaux qui se penchent sur les différents modes de lecture et d'interprétation de la réalité en les situant dans leur contexte spatio-temporel. Elle souhaite valoriser avant tout les recherches qui articulent avec succès l'histoire intellectuelle avec l'histoire des idées, sans oublier les démarches novatrices en histoire politique et sociale qui abordent, dans la veine épistémologique et méthodologique de Roger Chartier à qui nous empruntons le syntagme « histoire culturelle », la reconfiguration incessante de la mémoire culturelle et du patrimoine symbolique collectif. Par cette collection nous souhaitons poursuivre et raviver le filon de l'« histoire des mentalités », approche par laquelle l'historiographie roumaine du XXe siècle se raccorda pleinement à la manière occidentale de pratiquer la recherche historique. Cette démarche, dont il ne faut pas ignorer les difficultés à s'imposer dans le canon de l'historiographie autochtone, est liée au nom de l'éminent chercheur que fut Alexandru Duțu. L'image et l'imaginaire, la sensibilité et le sensible font partie de ses thèmes de prédilection.

Se plaçant sous l'autorité intellectuelle de deux éminents savants, Roger Chartier et Alexandru Duțu, la présente collection souhaite promouvoir des travaux d'anthropologie historique, domaine de recherche devenu autonome dans l'espace de l'historiographie française dans les années 1980. La discipline Histoire commença alors à s'intéresser et à redéfinir, en manière propre, des questionnements jusqu'alors spécifiques à la psychologie ou à la sociologie. Ce type de démarche a aujourd'hui un écho important dans l'espace académique roumain.

*
* *

Pour résumer les objectifs et la raison d'être de cette collection nous allons évoquer quelques mots appartenant à Roger Chartier qui, dans une interview donnée en 2005 à la revue *Cultura* (Institut Culturel Roumain) et reprise dans *Cahiers d'Anthropologie Historique* (Séminaire d'Anthropologie Historique de la Faculté d'Histoire et de Philosophie de l'Université Babeș – Bolyai, Cluj), faisait valoir les concepts de « mentalités », d'« anthropologie historique » et d'« histoire culturelle »:

« En premier lieu, **l'histoire des mentalités**, pratiquée les fondateurs des *Annales*, Lucien Febvre et Marc Bloch, et institutionnalisée dans les années 1960 par Georges Duby et Robert Mandrou, s'est construite par opposition à l'histoire intellectuelle. Aux idées, qui résultent de l'élaboration consciente d'un esprit singulier, est opposée la mentalité, toujours collective, qui règle automatiquement, le contenu impersonnel des pensées communes. De là, la possibilité pour l'histoire des mentalités ou de se lier à l'histoire quantitative. Ayant pour objet, le collectif, l'automatique, le répétitif, l'histoire des mentalités peut et doit se faire sérielle et statistique.

Du primat accordé aux séries, donc à l'établissement et au traitement de données homogènes, répétées et comparables à des intervalles temporels réguliers, découlent deux conséquences. La première est le privilège donné aux sources massives, largement représentatives et disponibles sur une longue période: par exemple, les inventaires après décès, les testaments, les catalogues de bibliothèques, les archives judiciaires, etc. La seconde consiste dans la tentative pour articuler, selon le modèle braudélien des différentes temporalités (longue durée, conjoncture, événement), le temps long de mentalités qui le plus souvent résistent au changement, avec le temps court des abandons brutaux ou de transferts rapides de croyance et de sensibilité.

Une autre caractéristique de l'histoire des mentalités en son âge d'or tient à sa manière ambiguë de penser son rapport à la société. La notion semble, en effet, vouée à effacer les différences afin de retrouver les catégories partagées par tous les membres d'une même époque. Parmi tous les praticiens de l'histoire des mentalités, Philippe Ariès est sans doute celui qui a marqué le plus fort attachement à une telle identification de la notion avec un sentiment commun. La reconnaissance des archétypes de civilisation partagés par une société entière, ne signifie certes pas l'annulation de toute différence entre les groupes sociaux ou entre les clercs et les laïques. Mais ces écarts sont toujours pensés à l'intérieur d'un processus de longue durée qui produit des représentations et des comportements finalement communs. Pour d'autres historiens, tel Robert Mandrou, plus directement inscrits dans l'héritage de l'histoire sociale, l'essentiel réside dans le lien noué entre les écarts entre les manières de penser et de sentir et les différences sociales. Une telle perspective organise le classement des faits de mentalités à partir des divisions établies par l'analyse de la société. De là, la superposition entre les frontières sociales qui séparent les groupes ou les classes et celles qui différencient les mentalités.

L'anthropologie historique est née, elle, de l'instauration d'un nouvel équilibre entre l'histoire et les sciences sociales dans les années 1970. Contestée dans sa primauté intellectuelle et institutionnelle par le développement de la psychologie, de la sociologie et

de l'anthropologie, l'histoire a fait face en annexant les questions des disciplines qui mettaient en cause sa domination. L'attention s'est donc déplacée vers des objets (systèmes de croyance, attitudes collectives, formes rituelles, etc.) qui jusque-là appartenaient à ses voisines. S'appropriant des démarches et des méthodes d'analyse qui étaient celles de l'histoire socio-économique tout en marquant un déplacement du questionnaire historique, l'anthropologie historique, définie et pratiquée par des historiens comme Jacques Le Goff ou Nathan Wachtel, a pu occuper le devant de la scène historiographique et constituer une réponse efficace au défi lancé par les sciences sociales.

Enfin, **l'histoire culturelle**, est devenue dominante aujourd'hui, mais il n'est guère aisé de la définir dans sa spécificité. Faut-il le faire à partir des objets et des pratiques dont l'étude constituerait le propre de cette histoire ? Le risque est grand, alors, de ne pouvoir tracer une frontière sûre et nette entre l'histoire culturelle et d'autres histoires: l'histoire des idées, l'histoire de la littérature, l'histoire de l'art, l'histoire de l'éducation, l'histoire des médias, l'histoire des sciences, etc. Doit-on, dès lors, changer de perspective et considérer que toute histoire, quelle qu'elle soit, économique ou sociale, démographique ou politique, est culturelle, et cela, dans la mesure où tous les gestes, toutes les conduites, tous les phénomènes objectivement mesurables sont toujours le résultat des significations que les individus attribuent aux choses, aux mots et aux actions ? Dans cette perspective, fondamentalement anthropologique, le risque est celui d'une définition impérialiste de la catégorie qui, en l'identifiant à l'histoire elle-même, conduit à sa dissolution.

Cette difficulté trouve sa raison fondamentale dans une difficulté qui renvoie aux multiples acceptions du terme « culture ». Elles peuvent être schématiquement distribuées entre deux familles de significations: celle qui désigne les œuvres et les gestes qui, dans une société donnée, sont soustraits aux urgences du quotidien et soumis à un jugement esthétique ou intellectuel; celle qui vise les pratiques ordinaires à travers lesquelles une communauté, quelle qu'elle soit, vit et réfléchit son rapport au monde, aux autres ou à elle-même.

Le premier ordre de significations conduit à construire l'histoire des textes, des œuvres et des pratiques culturelles dans l'histoire du genre, de la discipline ou du champ où elles s'inscrivent et dans leurs rapports avec les autres créations esthétiques ou intellectuelles et les autres pratiques culturelles qui lui sont contemporaines. Ces dernières renvoient à la seconde famille de définition qui désigne les langages et les actions symboliques propres à une communauté comme culturelles. De là, chez les historiens inspirés par l'anthropologie, l'attention portée aux manifestations collectives où s'énonce de manière paroxystique un système culturel: rituels de violence, rites de passage, fêtes carnavalesques, etc. »

The series “**Cultural history, mentalities, historical anthropology**” aims on the one hand to publish books focusing on cultural practices and models, on the times and places where these took place, and also on the various readings and interpretations of such realities and representations. Thus the series first and foremost selects works that show the links between intellectual history and the history of ideas, without ignoring innovations in the discipline of political and social history. Among other subjects, these new impulses today emphasise the study of cultural memory and symbolic collective heritage, in their successive reconfigurations – as shown in the works of Roger Chartier, from whom we borrow the term “cultural history”. On the other hand, the series aims to revitalise the history of mentalities as an area where Romanian historiography has been most closely in step with Western research models in recent times. This school of history fought hard for its place in the canon of Romanian scholarship, and is linked with the name of the eminent historian Alexandru Duțu, whose works frequently addressed such themes as imagination and the imaginary, mindsets and mental representations.

Thus the series is firmly within the historiographic tradition represented by Roger Chartier and Alexandru Duțu. It will also include contributions from historical anthropology, a field which took shape in France in the 1970s when historiography began to bring its own methods to bear upon problems previously seen as psychological or sociological; the field is now strongly represented in Romanian academia.

*
* *

Perhaps though the most cogent definition of the title of the collection – “**Cultural history, mentalities, historical anthropology**” – was given by Roger Chartier, in a short interview first published in 2005 in the Romanian Cultural Institute’s journal *Cultura* then republished in the *Caietele de Antropologie Istorică* (*Notes on Historical Anthropology*) by the seminar group of the same name at the Faculty of History and Philosophy at the University of Babeș-Bolyai. Chartier discusses many topics and argues strongly for the concepts of “mentalities”, “historical anthropology” and “cultural history”:

“The **history of mentalities** was practised by the founders of the *Annales* school, Lucien Febvre and Marc Bloch, and then

became an institution in the 1960s under Georges Duby und Robert Mandrou; in the first instance, it took shape in response to intellectual history. Unlike ideas, which are the conscious construction of a single mind, mentalities are always collective, automatically regulating the impersonal content of shared mindsets. Thus the history of mentalities can share the methods and findings of quantitative history. Since its object is the collective, the automatic, and the repetitive, the history of mentalities can – indeed must – make use of series and statistics.

Two consequences thus follow from this primacy accorded to the series, to the process of establishing homogenous data-sets suitable for processing, sets which are repeated and comparable across fixed intervals. The first consequence is the preference for very large source materials, which are broadly representative and extant over long periods; for example inventories of the estates of deceased persons, wills and testaments, library catalogues, legal archives etc. The second consequence is the attempt to use Braudel's model of the varying time-scales (the *longue durée*, the medium term and the short-term history of events) to articulate the long-term history of mentalities, highly resistant to change, with the shorter time-scale where beliefs and mindsets may be very suddenly abandoned or swiftly changed.

Another characteristic feature of the golden age of history of mentalities is the ambiguous way it conceived its own relationship to society. Indeed the concept seems to aim at erasing all differences, in order to find those common categories shared by all members of society. Of all practitioners of the history of mentalities, Philippe Ariès doubtless showed the strongest commitment to this notion of the shared mindset. Certainly, to recognise that there are certain archetypes shared by an entire society does not mean wiping away all differences between social groups, or between clerics and laity. Yet these differences are always conceived within a *longue-durée* process, producing ways of thinking and behaving which are held in common. For other historians, such as Robert Mandrou, belonging more directly to the tradition of social history, the essential feature is the connection that exists between divergent ways of thinking and feeling, and social differences. Such a perspective takes the divisions revealed by social analysis as the starting point in organising and classifying the facts of mentalities; the boundaries between mentalities are thus superimposed upon social boundaries which separate groups and classes.

Historical anthropology was born of a new balance between history and the social sciences in the 1970s. History found its intellectual and institutional supremacy challenged by developments in psychology, sociology and anthropology, and reacted by making its own claims to the questions particular to the rival disciplines. Thus it

turned its attention to objects which had until then belonged to neighbouring fields (belief systems, collective attitudes, rituals etc.) Making use of innovations and methodologies which had been part of socio-economic history, historical anthropology, as practised by such historians as Jacques Le Goff or Nathan Wachtel, was able to occupy the historiographical centre-stage and mount a convincing response to the challenge from the social sciences. This marked a shift in history's scope of inquiry.

Finally, **cultural history** has become dominant today, although it is by no means easy to define the specific features of this school of history. Should we define it according to the objects and practices which it typically studies? The great risk here is that in doing so, we would not be able to draw a clear line between cultural history and other styles of history; the history of ideas, the history of art, the history of education, media history, the history of science et c. This being the case, should we change our perspective and consider that all history is cultural history, whether it be economic or social, demographic or political, and that this is true to the extent that all actions, all behaviour, all objectively measurable phenomena always result from the meanings which individuals assign to things, words and deeds? This fundamentally anthropological viewpoint risks defining itself in such an imperialist fashion that it is identical to history itself, and thus becomes an empty category.

This difficulty is fundamentally caused by a further difficulty, connected to the multiple meanings of the term "culture". These meanings can be assigned schematically to either of two "families of signification"; the first picks out the actions which, in any given society, are constrained by everyday needs, and subjects them to aesthetic or intellectual judgement; the second looks at the shared practices whereby any kind of community experiences and reflects upon its own relationship with the world, with others or indeed with itself.

The first interpretative group leads to constructing a history of texts, of individual works and cultural practices in the history of the genre, discipline or field within which they were written, and in their relationships to contemporary works of art, intellectual works or cultural practices. These in turn lead on to the second group of definitions, which examines symbolic languages and actions which are particular to a community because they are cultural. From here, historians inspired by anthropology have then turned their attention to those collective demonstrations whereby a cultural system, as in a paroxysm, reveals its nature: rituals of violence, rites of passage, carnivalesque festivals etc."